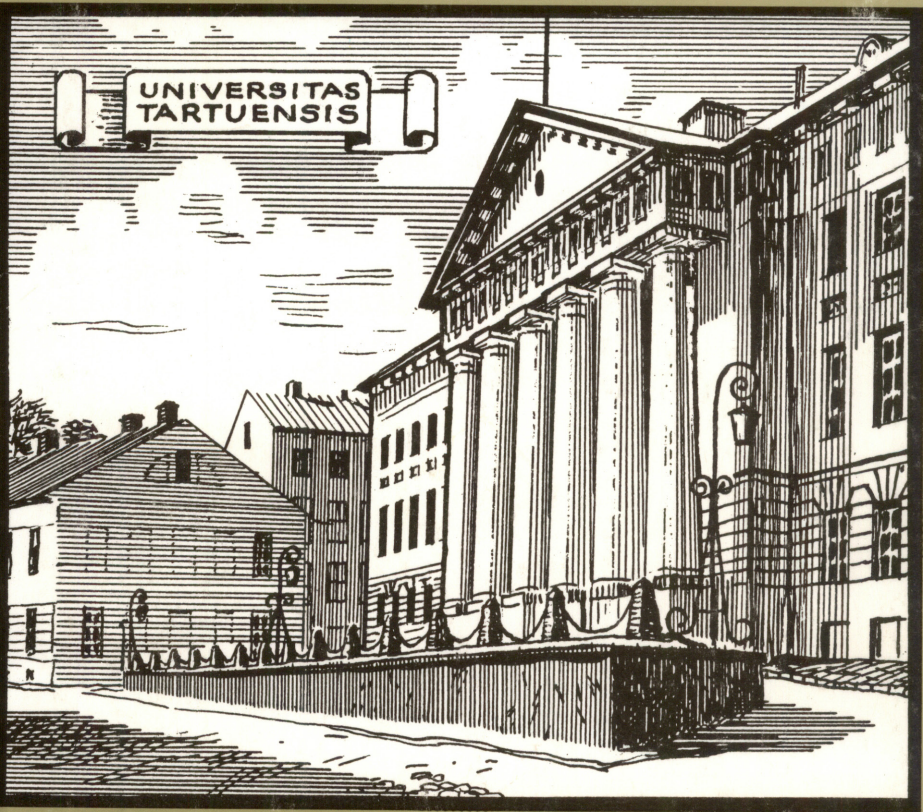

UNIVERSITAS
TARTUENSIS

TARTU ÜLIKOOLI
AJALOO KÜSIMUSI

XXX

TARTU ÜLIKOOLI
AJALOO KÜSIMUSI
XXX

Tartu Ülikool

TARTU ÜLIKOOI
1970–1988

TARTU UNIVERSITY
FOR 1970 TO 1988

Tartu 1998

TARTU ÜLIKOOL
RAAMATUKOGU

© Tartu Ülikool, 1998
ISSN 0206-2798
ISBN 9985-4-0063-1

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda
Tiigi 78, Tartu 50410
Tellimus nr. 332

SAATESÕNA

Käesolevas ülikooli ajaloo muuseumi väljaandes on muuseumi teaduskonverentsil "Tartu Ülikool 1970–1988" peetud ettekanded. Muuseum on pidanud oluliseks ülikooli lähiajaloo uurimist ja dokumenteerimist. Objektivse ajaloolise ülevaate saamiseks ei piisa arhiiviallikatest, alati on olnud olulised ajaloo käiku mõjutanud isikute mälestused, arusaamad, hinnangud. Seetõttu pole väljaanne pelgalt teaduslik, vaid ka suuresti isikute mälestustel põhinev materjal tulevastele uurijatele.

Täname autoreid koostöö eest.

Koostajad

SISUKORD

Ain-Elmar Kaasik. Arstiteaduskond Tartu Ülikoolis 1970–1980	11
Sulev Vahtre. Teadustööst Tartu Ülikooli ajaloo osakonnas 1973–1988	17
Eduard Väari. Filoloogiasakond 1970–1990 (Poliitilist tõmbe- tuult ja rahulikku hingetõmbust)	22
Peeter Järvelaid. Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskond 1970–1988	30
Jaak Aaviksoo. Füüsika Tartu Riiklikus Ülikoolis 1972–1988. Üldist ja isiklikku	53
Tullio Ilomets, Vello Past. Tartu Ülikooli keemiaosakond 1970–1988	59
Ülo Lumiste. Füüsika-matemaatikateadused Tartu Ülikoolis 1970–1980	62
Hans Trass. Subjektiiivse võitu olbuseid rektor Arnold Koobi võimujast 1970–1988	67
Siina Lepik. Lisaerialade õpetamisest Tartu Riiklikus Ülikoolis 1962–1990	72
Ülo Vooglaid. Sotsioloogialabor (1966–1975)	79
Tõnis Lukas. Ajalooring 1980. aastatel	84
Jaan Eilart. Tartu üliõpilaste looduskaitsering — vanim maailmas	87
Kaido Jaanson. Kolmandik sajandit rahvusvaheliste suhete ringi	90
Tiit Rosenberg. Noorte ajaloolaste klubi 1979–1982	97
Mart Laar. Üliõpilasliikumisest Tartu Ülikoolis 1970.–1980. aastate vahetusel	103
Tarmo Kulmar. Üliõpilasorientalistika hiilgeaeg 1971–1983	106
Siina Lepik. “Biti” klubi	115
Rein Ruutsoo. Tartu Ülikool ja “40-ne kiri”. <i>Resüme</i>	119
Rünno Vissak. Üliõpilaste “pehme” repressioonimine Arnold Koobi rektoraadi perioodil	120
Atko Viru. Karskusliikumine Tartu Ülikoolis Nõukogude okupatsiooni ajal	126
Ene Puusemp. Ajaleht “TRÜ” rektor Arnold Koobi ülikoolielu uue- uendustaotluste ja nende elluviimise peegeldajana	133

Alar Sepp. ENSV — TRÜ — EÜE. Eesti Üliõpilaste Ehitusmalev, oma ajastu laps	134
Heino Variku. Taidlusest, huvitegevusest ning kultuuri- ja meelelahutusüritustest Tartu Ülikoolis 1970–1988	141
Helena Sepp. “Ülikoolilinn, kus ei tohi ööbida”. Koobi aja ülikool soomlaste silmis	145
Helmut Piirimäe. Kuidas Tartu Ülikool sai 350-aastaseks	154
Erich Kukk. Ülikooli juubel ja peahoone ümbruse kordategemine	164
Hillar Palamets. Arnold Koop — kes ta oli?	167

SUMMARIES

Ain-Elmar Kaasik. The Faculty of Medicine at the University of Tartu During 1970s–1980s	172
Sulev Vahtre. Scientific Work at the Department of History of the University of Tartu in 1973–1988	173
Eduard Väari. The Department of Philology During the Years 1970–1980	174
Peeter Järvelaid. The Faculty of Law at the University of Tartu in 1970–1988	175
Tullio Ilomets, Vello Past. The Department of Chemistry at the University of Tartu in 1970–1988	176
Ülo Lumiste. The Physical and Mathematical Sciences at the University of Tartu during 1970–1980	177
Hans Trass. A Subjective Discourse into the Memories Related to Rector Arnold Koop	178
Siina Lepik. About the Teaching of Supplementary Courses at the University of Tartu in 1962–1990	179
Ülo Vooglaid. The Laboratory of Sociology in the years 1966–1975	179
Tõnis Lukas. The History Club in the 1980s	181
Jaan Eilart. The Nature Protection Society of Tartu Students — the Oldest of its Kind in the World	182
Kaido Jaanson. The Club of International Relations at the University of Tartu	183
Tiit Rosenberg. The Club of Young Historians 1979–1982	183
Mart Laar. Student Movement at the University of Tartu in the Turn of 1970s–1980s	185
Tarmo Kulmar. The Prime of Student Orientalistics 1971–1983 ..	186
Siina Lepik. The Club BIT	187

Rein Ruutsoo. The University of Tartu and “The Letter of the 40”	188
Rünno Vissak. The Soft Repressions Against Students During the Rectorship of Arnold Koop	189
Atko Viru. The Abstinence Movement at the University of Tartu During the Soviet Occupation	190
Ene Puusemp. The Newspaper <i>TRÜ (Tartu Riiklik Ülikool / Tartu State University)</i> Reflecting the Changes Taking Place During prof. Koop’s Rectorship	192
Alar Sepp. The Estonian Students’ Building Brigades — the Child of Its Times	193
Heino Variku. About the Arranging of Recreational- and Entertainment Activities at the University During the Years 1970–1988	194
Helena Sepp. A University-Town Where One Could Not Stay Overnight	194
Helmut Piirimäe. How Could the University of Tartu Achieve the Celebrating of its 350 th Anniversary	195
Erich Kukk. The Rearrangements Around the Main Building of the University in 1982	197
Hillar Palamets. Arnold Koop — Who Was He?	197

ARSTITEADUSKOND TARTU ÜLIKOOLIS 1970–1980

Ain-Elmar Kaasik

Alljärgnev põhineb omaaegsetel üsna süsteemitel märkmetel ning autori mälul. Vastavalt kuulub kirjapandu pigem memuaristika kui ajalooteaduse valdkonda ning selles väljendatud seisukohad on üsnagi subjektiivsed. Perioodi teaduslik käsitlemine nõuaks faktide ja asjaolude põhjalikumat analüüsi ning ilmselt ka sõltumatut uurijat.

Arstiteaduskond oli kõnealusel perioodil ülikooli suurim teaduskond. Selle viies osakonnas (ravi, pediaatria, spordimeditsiin, stomatoloogia ja farmaatsia) õppis ligikaudu 1800 üliõpilast. Õppejõudude arv jõudis maksimumini 1989/1990. õppeaastaks, mil täideti 211,75 ametikohta. Nimetatud õppeaastal töötas teaduskonna 27 allüksuses 54 professorit ja 90 dotsenti, neist mitu küll osalise koormusega — väliskohakaaslased ja osaliselt pensioneerunud. Koos abiõppepersonaliga töötas kateedrites 300 inimest. Arstiteaduskonnaga koos tegutses üld- ja molekulaarpatoloogia instituut, mis ühendas põhilised medikobioloogilise ja kõik kliinilise uurimissuunaga teadusallüksused ning mis asutamisel 1979. a. inkorporeeris arstiteaduskonna tolleaegse meditsiini kesklaboratooriumi ning probleemlaboratooriumid. Instituudis oli 1980. aastate lõpul ligikaudu 150 töötajat.

1980. aastatel immatrikuleeriti regulaarselt 270 üliõpilast aastas.

Vastuvõtt jagunes järgmiselt:

- ravisakonda 150 üliõpilast, sh. 20 spordimeditsiini erialale;
- pediaatriaosakonda 40 üliõpilast;
- farmaatsiaosakonda 40 üliõpilast;
- stomatoloogiaosakonda 40 üliõpilast.

Peale selle võeti igal aastal spordimeditsiinosakonna II kursusele 25 isikut, kes olid omandanud kõrghariduse NLiidu mõnes kehakultuuriinstituudis ning hakkasid õppima Tartus spordimeditsiini. Mõistetavalt oli spordimeditsiinosakonna tegevus suunatud kogu omaaegse impeeriumi spordiarstide ettevalmistamisele.

Võrdluseks — 1997. a. võeti teaduskonda 166 üliõpilast, kes jagunesid alljärgnevalt:

- arstiteaduse erialale 70 üliõpilast;
- stomatoloogia erialale 30 üliõpilast;

- farmaatsia erialale 25 üliõpilast;
- õeteaduse bakalaureuseõppesse 15 üliõpilast;
- arstiteaduse ingliskeelsesse (tasulisse) õppesse 26 üliõpilast.

1998. a. võeti arstiteaduse erialale 90 üliõpilast, mis suurendas vastuvõtu üldnumbri 182-ni (ingliskeelsesse õppevooru võeti 4 üliõpilast vähem kui eelmisel aastal).

Praegusest oluliselt rohkem oli ka lõpetanud. 1985. a. lõpetas 272 arsti, stomatoloogi ja proviisorit; 1986. a. oli lõpetanute arv rekordiline — 317, langedes 1987. a. taas tavapärasema 284-ni. Võrdluseks: 1998. a. lõpetas 117 arsti, 27 stomatoloogi, 15 farmatseuti ja 23 kõrgharidusega õde, mis annab koguarvuks 182.

Tuleb siiski möönda, et 1980. aastate suured arvud reflekteerisid olulisel määral toleaeagset olukorda. Omaaegses suurriigis valitses (kujundati) arvamus, et rahva tervis oleneb eelkõige arstiabi kättesaadavusest. Märksa vähem pöörati tähelepanu arsti tegevuse kvaliteedile ning inimeste isiklikule vastutusele oma tervise eest. Kuigi see väljub käesoleva kirjutise raamidest, mainin, et Eestis praegu arstiteadust õppijate arv ei pruugi siiski tagada arstiabi hädavajalikku kättesaadavust 10–15 aasta pärast. Lisandunud on tegurid, mis sunnivad muretsema eriti tippkvalifikatsiooniga eriarstide kättesaadavuse pärast üsnagi lähitulevikus.

Nagu kõikjal oli arstiteaduskonna õppetöö korraldatud üleliidulise õppekava alusel. Viimast muudeti 1970.–1980. aastatel korduvalt, õppekava viimane nõukogudeaegne versioon käivitus 1987/1988. õppeaastal. Puuduste kõrval oli õppekava positiivseks küljeks kliiniliste ainete, samuti nende õppimiseks eelduste loomise (nt. mikrobioloogia õpetamise) varasem algus. Vaatamata harjumatusetele (varem lõpetati fundamentaalainete ja medikobioloogiliste distsipliinide õpetamine enne kliiniliste kursuste algust) oli õppekava niisugune korraldus maailmapraktikaga kooskõlas ning parandas tulevase arsti kutsekindlust. Loomulikult kulus ka arstiteaduskonna üliõpilastel palju mõttetut aega nn. punaainete, sõjanduse (siiski mitte kõik selles valdkonnas ei olnud tulevastele arstidele ülearune — meenutagem katastroofimeditsiini põhimõtteid, haigete ja haavatute triaazi reegleid) jms. õppimiseks. Siiski toimus see auditoorse õppetöö tundide ebanormaalselt suure hulga arvel. Omaaegsete õppekavade alusel õppisid tulevased arstid diplomieelselt ligikaudu 7500 tundi, mis on üle 1000 tunni rohkem kui praegu. Seetõttu ei erine praegune, Euroopa Liidu soovitudele vastav õppekava medikobioloogiliste ja kliiniliste ainete poolest väga oluliselt omaaegsest. Probleem oli pigem selles, et pika aja jooksul spetsialiseeruti liiga vara, puudus muus maailmas hästi välja kujunenud ja üsna rangelt formaliseeritud diplomijärgne õpe ning olemasolev diplomieelne ja -järgne õppesüsteem ei suutnud ette valmistada arste, kes oluks

võimelised (ja piisavalt motiveeritud) end ise täiendama. See viimane on olnud kogu meie haridussüsteemi probleem. Kahjuks on Eestis õppeprotsessi eesmärgiks olnud liiga kaua pigem teadmiste reprodutseerimine kui integreeritud kasutamine ning uue iseseisev omandamine.

Erinevalt diplomieelsest ajast, mis üldjoontes järgis arstide ettevalmistamise Euroopa mudelit, võis vaadeldaval perioodil saada spetsialistiks üpris lühikese ajaga — mõnikord üksnes mõnekuuse kursuse kuulamisega mõnes NLiidu arstide täiendusinstituudis. Kuivõrd arsti õpetamise eesmärgiks on nii hariduse kui ka elukutse (praktilised oskused) andmine, on kõigjal ammu aktsepteeritud, et diplomieelsele järgneb küllaltki formaliseeritud (internatuur, residentuur) diplomijärgne etapp, mis on kõigile kohustuslik ja vältab sõltuvalt erialast veel neli–viis aastat. Eestis rakendus internatuur 1970. aastast ning ravi ja pediatría erialal kestis õppeaeg seitse, stomatoloogia ja farmaatsia erialal kuus aastat. Arusaadavalt oli see ebapiisav igakülgsest ette valmistatud spetsialisti koolitamisel. Kahtlemata tegid võimekamad selle puudujäägi tasa iseseisva tööga, kuid diplomijärgse ettevalmistuse ebapiisavus on peamine põhjus, mis tingib Eesti arstikonna kvalifikatsiooni suurema heterogeensuse kui mujal, näiteks Põhjamaades.

Ülalnimetatud asjaolude tõttu oli juba 1960. aastatel ilmne, et Eestis tuleb luua arstide ja proviisorite diplomijärgse õppe süsteem. 1964. aastal loodi vastavalt ENSV Ülemnõukogu alalise tervishoiu- ja sotsiaalkomisjoni soovitusel arstiteaduskonna juures ühiskondlikel alustel tegutsev arstide täiendamise ja spetsialiseerimise kateeder. Uus etapp diplomijärgses koolituses algas 1968. aastal, mil teaduskonnas avati mitu selleks otstarbeks loodud ametikohta. See võimaldas 1968. aastal korraldada täiendõpet 103 arstile ja farmatseudile, sealhulgas sisehaigustes, pediatrias, kardioloogias, farmaatsias ja neuroloogias. 1970. aastal avati ülikooli juures arstide, stomatoloogide ja farmatseutide täiendamise ning spetsialiseerimise teaduskond. Tegelikult ei olnud see pika ja kõlava nimega allüksus muidugi omaette teaduskond, vaid tegutses pigem koordineeriva keskusena. Tolleaegne nimetus kajastas üksnes üleliidulisi struktuure, mis Eestisse ei sobinud ning mida tuli vastavalt mugandada. Tänapäeval arstiteaduskonna täienduskeskuse nime kandev struktuur on end aga täielikult õigustanud. Meile sobivaid õppekavu ja -vormi rakendati juba ammu enne omariikluse taastamist.

Mõistetavalt kannatas arstiteaduskond nõukogudeaegse ideoloogilise surutuse tõttu vähem kui ülikooli teised valdkonnad. Võib koguni järeldada, et need kümnendid olid teaduskonnale tolleagestes oludes edukad. Akadeemilise intsesi (*academic incest*) ohtu vähendas asjaolu, et paljud juhtivad õppejõud ja teadustöötajad olid õppinud sihtaspirantuuris Lenin-

gradis (Leo Päi, Ela Lepp, Nadežda Vihm, Kadri Gross, Virve Kask, Lembit Allikmets, Ado Truupõld, Ülo Hussar, Larissa Uusküla jt.) ja Moskvas (Arne Lepp, Ernst Kõo, Koit Ester, Raul Talvik, Udo Reino, Leo Tamm, Toomas Karu, Ants Kallikorm, Aavo-Valdur Mikelsaar jt.). Alates 1960. aastate lõpust oli mitmele ülikooli arstiteadlasele avanenud võimalus osaleda teaduskoolituses välismaal, näiteks Soomes (Heinart Sillastu, Udo Reino, Ants Peetsalu, Ülo Hussar, Raivo Uibo, Lembit Rägo jt.), Rootsis (Jaak Maaros, Ain-Elmar Kaasik, Raul-Allan Kiivet jt.), Taanis (Udo Tarve), Austrias (Ernst Kõo, Avo-Valdur Mikelsaar, Tõnu Kauba), Inglismaal (Ants Kallikorm), Jaapanis (Matti Maimets, Toomas Asser), USA-s (Lembit Allikmets, Rein Zupping, Arvo Tikk, Andres Piirsoo, Ain-Elmar Kaasik jt.), mis kahtlemata soodustas uurimistöök vajaliku mõtte-laadi arengut juba enne omariikluse taastamist.

Nõukogude Liidus suunati pikka aega kõik teaduslikuks uurimistöök vajalikud vahendid üksnes uurimisinstituutidele väljaspool ülikooli, mis ei jätnud puudutamata ka Eesti ainsat arstiteaduskonda. Teaduspotsiaali taastamisele mõjus soodsalt üld- ja molekulaarpatoloogia instituudi asutamine 1979. aastal. Hiljem (1991. aastal) kujundatud kliinikute struktuuri loomise eelduseks sai sisehaigusi ja kirurgilisi haigusi õpetavate kateedrite liitumine 1987/1988. õppeaastal.

Vaadeldaval perioodil püüti mitmeti suurendada arstiteaduskonna (selle kliiniliste baaside) osa Eesti arstiabi korralduses. Teadaolevalt on ettemakstud (sotsialiseeritud) arstiabi korralduslikuks aluseks tervishoiuregiooni printsiip. Viimase tipus on (vähemalt Euroopas) ülikooli kliinikud. Euroopas elab tervishoiuregioonis üks (Soomes) kuni kaks (Saksamaal) miljonit inimest. Ainult piisav populatsioon kindlustab ülikooli paljudele kliinikutele sobiva epidemioloogilise profiili (teatud haiguste esinemissageduse), eriti keerulist ja kallist diagnostika- ning raviaparatuuri kasutataval erialadel, kus ka arstide kvalifikatsioon saab säilida üksnes pidevalt igasuguse patoloogiaga kokku puutudes. Seetõttu tuleks Eestit mitmel erialal (südame- ja veresoonekirurgia, neurokirurgia, transplantoloogia jne.) vaadelda ühtse tervishoiuregioonina. Monopolismist tekkida võivaid ohte leevendaks kvalifikatsioon, eetika ja teise arvamuse (*second opinion*) hankimise võimalus. Kahjuks arvatakse praegugi ülikooli kliinikute (kliinikumi) teeninduspiirkonnaks Lõuna-Eesti kuus maakonda, kus elab ligikaudu 392 000 inimest. Kokkulepped tervishoiuministeeriumiga suurendasid selle osal erialadel 600 000 inimeseni, kuid eesmärk jäi saavutamata ning probleem püsib käesoleva ajani. Sellest on tulenenud püsivad probleemid arstiteaduskonna kliinilise baasi arendamisel. Üks 1987. aastal tehtud arvutus näitas, et tolleaegsete normide järgi oli Tartu raviasutustes puudu 75 181 m² pinda, 59,4% vajalikest. Kahjuks on see “pärand” kan-

dunud tänapäeva. Vaatamata haiglaravi osatähtsuse vähenemisele on Tartu raviasutused endist viisi ebarahuldavas olukorras. Eriti muret tekitav on haiglate hotellistandard, milles kajastub eelkõige patsientide olme. 1980. aastate lõpu ebaõnnestumiseks jäi ka NLiidus tsentraalselt jagatud diagnostikaaparatuuri paigutamine Tallinna. Ometi oleks Tallinna diagnostikakeskuse aparatuuri saanud jagada sobivalt ka kahe keskuse vahel.

Siiski saavutati kliinilise baasi arendamisel ka edu. Vaatamata ajastule iseloomulikele probleemidele (planeeringu ja ehituse ebapiisav kvaliteet) arenes mõnevõrra ka kliinikute materiaalne baas. 1971–1976 lõpetati etappide kaupa Maarjamõisa haigla peakorpuse (L. Puusepa t. 8) ehitus. D-korpus (prof. A. Linkbergi nim. auditoorium) sisustati 1982. aastal. Samal aastal lõpetati lastekliiniku (N. Lunini t. 6) ehitus; 1988. a. avati uus psühhiaatrikliinik (Raja t. 31). 1980. aastatel planeeriti ja alustati ka Maarjamõisa polikliiniku (L. Puusepa t. 1a) ehitust, mis valmis alles 1994. a. sügisel. Samal ajal ei saa märkimata jätta, et kõnealusel perioodil ehitati kohati liiga suured haiglad Võrru, Viljandisse, Põlva ja Jõgevale. Osalt kajastas see kardetud (planeeritud?) Kolmandaks maailmasõjaks valmistumise meditsiinistrateegiat, mis nõudis haiglate ehitamist välja-poolse suuremaid keskusi (nt. Võrru ja Viljandisse) ning tingis mittevajalike ladude jms. ehitamise perifeeriasse. Loetletud põhjustel jäi arstiteaduskonna kliinilise baasi arendamise kava realiseerimata. Kõnealusel perioodil ehitatud haiglahooned moodustasid sellest kavast vaid väiksema osa ning ka nende realiseerimisel tuli maksta lõivu olupoliitikale. Seetõttu jäid näiteks Maarjamõisa haigla peakorpuses ehitamata nõuetekohased õpperuumid. Teisest küljest — kuigi haiglahooned valmisid formaalselt tervishoiuministeeriumi tellimusel, oli teaduskonna osa nende kavandamisel otsustav. Kõigi projektide taga oli ka ülikooli juhtkonna pidev toetus. Sellela ei oleks suudetud hankida tol ajal raskesti kättesaadavat vaalutat hinnalise aparatuuri (röntgeniaparatuur veresoonkonnauuringuiks firmalt Siemens, röntgenkompuutertomograaf firmalt Ohio Nuclear jne.) soetamiseks. Tol ajal oli vastav aparatuur vaid NSVL keskinstituutides; meditsiinikõrgkoolide kliinikutes puudus see täielikult.

Siiski oli (ja on) arstiteaduskonna materiaalse baasi kõige mahajäänumaks osaks just prekliiniliste (biomeditsiiniliste) ainete õpetamiseks ja uurimistööks kasutatav osa. Eriti ebasoodsates oludes on morfoloogilisi aineid õpetavad allüksused. Aastail 1805–1807 (tiibehitused 1827) ehitatud Vana Anatoomikum tunnistati õppetööks sobimatuks juba 1897. aastal(!). Üsnagi amortiseerunud ja nüüdisaegseks tööks sobimatu (prosektuur) on 1888. a. ehitatud Uus Anatoomikum. 1988. a. tehtud analüüs näitas, et vastavalt toleaegsele üliõpilaste arvule pidanuks arstiteaduskonna prekliinilistes allüksustes olema õppe- ja teadustööks ligikaudu neli korda

rohkem pinda kui seni. Teaduskond püüdis teha kõik, et probleemi lahendada. 1979. a. valmis ülikooli tellimisel arstiteaduskonna morfoloogiliste kateedrite korpuse tehniline projekt. Kahjuks jäi see mitmel põhjusel ellu viimata. 1988. a. valmis arstiteaduskonna prekliiniliste kateedrite ja ÜMPI ühise korpuse eelprojekt. See hoone kavatseti ehitada kolme aastaga. Esialgu kavandatud projekti maksumus — 4,5 miljonit rubla — suurenes kiiresti 9,1 miljonini (6,5 miljoni eest ehitus-montaažitöid) ning toimuvate kiirete muutuste tõttu jäi ka see projekt realiseerimata. Teadaolevalt realiseerub esialgne idee praegu käigusoleva biomeedikumi ehituse kaudu. Tegemist on aga taas uue ja kahtlemata eelmisest parema projektiga. Teaduskonnast mitteolenevatel põhjustel kulus idee realiseerimiseks aga üle 20 aasta.

Soovimata üle hinnata nõukogude administratiivsüsteemi, tuleb mõneda, et ülikooli arstiteaduskonna osa Eesti tervishoiuprobleemide lahendamisel on olnud piisavalt suur. Arstiteaduskonna dekaan oli tervishoiuministeriumi kolleegiumi liige ja tal oli otsene mõju selle ametkonna tegevusele. Samal ajal kajastusid teaduskonna tegevuses kõik süsteemile ja ajastule omased puudused. Lisaks eespool mainituile rõhutaksin arstide õpetamise liigset ravikesksust. See kajastub tänapäevalgi meie keeles. Sageli kasutame tervishoiu mõistet arstiabi tähenduses. Vaatamata deklaratiivsusele (“nõukogude meditsiini iseloomustab profülaktiline suund”), ei õpetatud tõelist ennetust (*prevention*), rääkimata terviseedendusest (*health promotion*), mis moodustavad tervishoiu (*public health*) tegeliku aluse. Praeguseks oleme jõudmas arusaamale, et kõnealused valdkonnad on äärmiselt olulised, kuid nendega tegelemine ei ole üksnes meditsiini-personali privileeg.

Kokku võttes tuleb kogu sõjajärgse perioodi olulisimaks saavutuseks pidada asjaolu, et Tartu Ülikoolis säilis üks väheseid arstiteaduskondi tolleaegses liitriigis, ning eriti seda, et säilis omakeelne arstiteaduslik kõrgharidus. See aga oli NLiidus üsnagi unikaalne nähtus.

TEADUSTÖÖST TARTU ÜLIKOOLI AJALOO OSAKONNAS 1973–1988

Sulev Vahtre

Ajaloo õpetamisel ja uurimisel oli nõukogudeaegses ülikoolis ametlikult lubatud ja kohustuslik vaid marksistlik käsitlusviis, nõue, mis oma näilisele jäikusele vaatamata andis end siiski mitmeti tõlgendada ja mille tegelik rakendamine olenes juba suuresti subjektiivsetest teguritest. TRÜ ajaloo osakond pidi paratamatult kohanduma ametliku ideoloogiaga, kuid osakonnast ei kujunenud siiski ka niisugust kuulekat ajaloo nõukogulikus ja suurvenelikus vaimus ümbertegemise taimelava, nagu võimud oleksid soovinud.

Esimestel aastatel pärast sõda komplekteeriti ajalookateedrid veel valdavalt iseseisvusaegsetest hea ettevalmistuse ja rohke kogemuspagasiga ajaloolastest, kes olid töötanud ülikoolis, arhiivides või gümnaasiumiõpetajana ning andsid oma suhtumise ajaloosse kui teadusesse edasi ka üliõpilastele. Oma akadeemilise vaimu ja teadmistega ületasid nad selgelt nendele vastukaaluks Venemaalt toodud nõukoguliku koolitusega õppejõude ja seda vahet tajusid esmajoones muidugi üliõpilased. 1950. aastate keskpaigast hakkas õppejõudude kaader täienema samas osakonnas õpetuse saanud uue põlvkonnaga, kelle tugevaks küljeks oli pieteeditunne teadusliku ajalookäsitluse vastu ja kes oli oma küllalt vastuolulise studiumi käigus omandanud täiesti rahuldava uurimistööoskuse. Nii säilis järjepidevus, mis kandus edasi järgnevatesse aastakümnetesse, osakonnas jäi aukohale teadustöö ja nii õppejõudude kui ka üliõpilaste hindamise kaalukaimaks kriteeriumiks nende saavutused teadusalal.

Pärast mitut ümberkorraldust — nende hulgas Eesti ajaloo kateedri kaotamine — jäi 1950. aastate algusest peale ajaloo osakonda vaid kaks kateedrit: NSV Liidu ja üldajaloo kateeder, esimese alla kuulusid ka kunstiajalugu, arheoloogia ja etnograafia. Kui traditsiooniline ajaloo-keeleteaduskond lahutati 1973. aastal kaheks, jäi ajaloo osakonna struktuur samaks, koos psühholoogia ja eripedagoogika osakonnaga moodustas see nüüd ajalooteaduskonna. Viimane reform võis end õigustada administratiivsetel ja parteipoliitilistel kaalutlustel, nõrgenesid aga väga tulusad kontaktid filoloogidega.

Ajalooteaduskonna tegevuse algusajal, 1973. aasta sügisel, oli ajaloo osakonna kahes kateedris kokku 16 koosseisulist õppejõudu, viis doktori-

(Jaan Konks, Herbert Ligi, Hilda Moosberg, Karl Siilivask, Sulev Vahtre) ja üheksa kandidaadikraadiga (Mart-Ivo Eller, Linda Eringson, Olaf-Mihkel Klaassen, Arved Luts, Marta Lõhmus, Hillar Palamets, Helmut Piirimäe (doktor 1974), Jaroslav Raid, Vilma Trummal). Märt Tänava sai kandidaadikraadi 1974 ja Kaido Jaanson 1975. 12 õppejõudu olid osakonna oma kasvandikud, nüüd juba küllaldase tööstaažiga. Koosseis oli kujunenud võrdlemisi stabiilseks, ka edaspidised üksikud muutused ei muutnud oluliselt üldilmet.

Osakonna teadustaset võis pidada küllalt kõrgeks mitte ainult formaalsete näitajate, vaid ka sisulise töö poolest. Uurimistööst ei jäänud kõrvale ükski õppejõud, olid siis tulemused rohkem või vähem edukad. Kindlalt oli juurdunud arusaam, et teaduslikku ettevalmistust saab pakkuda ainult see, kes tegeleb ise pidevalt uurimistööga. Aeg-ajalt kostus küll Tallinna poolt ja võib-olla ka kaugemalt hääli, nagu pidanuks teadustöö jääma TA Ajaloo Instituudi pärisosaks ja ülikool olema vaid sealse toodangu edasiandja. Niisugust tööjaotust ajaloo osakond omaks võtta ei mõtelnud ja õigupoolest polnud see ka võimalik, sest kogu tolleaegne ülikool ei pidanud end mitte ainult õppe-, vaid ka teadusasutuseks. Eriti oli teadustöö prioriteeti vähemasti sõnades rõhutanud rektor Feodor Klement (ametiaeg 1951–1970), ja kuigi Arnold Koobi (1970–1988) südameasjaks olid rohkem ideoloogilised küsimused, poliitiline kasvatustöö ja võitlus natsionalismiga, jäi teadus ikkagi ülikooli vältimatuks koostisosaks.

Tegelikud võimalused teadustööks olid võrreldes TA instituutidega ajaliselt muidugi hoopis piiratumad ülemäära suure õppe-, eriti loengukoormuse tõttu. Lisandus paljuski ebamäärane, kuid seda enam aega raiskav nn. kasvatustöö. Kõigile takistustele vaatamata suutis ajaloo osakond siiski puhtalt uurimistööga tegelevate asutustega sammu pidada ja olla kõigiti arvestatav teaduskeskus.

Tolleaegsele asjaajamisele vastavalt pidi ka teaduslik uurimistöö (vene keeles lühendiga NIR) olema üksikasjaliselt planeeritud ja allus regulaarsele põhjalikule aruandlusele, mis kõik jäi suuresti paberlikuks ja formaalseks. Niisugustest dokumentidest on raske tegelikku olukorda tabada, sest sisuline analüüs nendes rohketele tabelitele ja diagrammidele vaatamata peaaegu puudub.

1970. aastate esimesel poolel oli ajaloo osakonna teadustöös kaks põhisuunda: 1) üldistavad tööd Eesti ajaloost ja eesti kultuurist; 2) Vene-Skandinaavia suhted 17.–20. sajandil. Aastakümne teisel poolel formulatsioon mõnevõrra muutus ja põhisuunaks jäi vaadeldava aja lõpuni Lääne-meremaade ajaloo uurimine. Kuidas aga ka ei varieerunud temaatika sõnastus ametlikes dokumentides, sisuliselt domineeris kogu aeg täielikult Eesti ajalugu rõhuasetusega vanemale ajaloole. Põhjendatav oli niisugune valik eelkõige allikabaasiga: Tartus asus Ajaloo Keskarhiiv rikkaliku al-

likmaterjaliga Eesti ajaloo kuni 1917. aastani. Üldajaloo osa jäi väga tagasihoidlikuks, piirdudes peamiselt Eesti–Skandinaavia suhetega ja üksikküsimustega Idamaade ning antiikajaloo. Ka kunstiajaloo, arheoloogias ja etnograafias prevaleeris Eesti ainek.

Eesti ajaloo uuriti kõige põhjalikumalt talurahva- ja agraarajaloo, rahvastikuloo, majandusajaloo, Tartu linna ja ülikooli ning Eesti kooli ajaloo. Tähtsaimateks kas täielikult või olulises osas osakonna õppejõudude kirjutatud üldistavat laadi ajalooajakirjanduseks olid kaheköiteline Eesti ajaloo kõrgkooliõpik (1976, 1980), "Tartu ajaloo" (1980) ja kolmeköiteline "Tartu ülikooli ajaloo" (1982). Osaleti kolmeköitelise Eesti ajaloo, kaheköitelise Eesti kunstiajaloo, Eesti kooli ajaloo esimese köite, Eesti talurahva ajaloo esimese köite, mitmesuguste arheoloogiliste ja etnograafiliste kogumike koostamises. Kõik tolleaegsed Eesti ajaloo õppevahendid koolidele pärinesid peaaegu eranditult ülikooli õppejõudude sulest. Ühiskondlike toimetajate ja artiklite autoritena võtsid ajaloo osakonna õppejõud mõjukalt osa "Eesti nõukogude entsüklopeedia" koostamisest.

Ajaloo osakonna laiemalt tuntud seeriaväljaandeks oli rahvusvahelise kaaluga "Skandinaavia kogumik", mida 1956–1990 ilmus kokku 33 köidet. NSV Liidu ajaloo kateeder andis ülikooli toimetiste raames välja seeriat "Eesti ajaloo küsimusi", üldajaloo kateeder "Uurimusi Läänemaade ajaloo". Suureks piduriks mahukamate eriuurimuste publitseerimisel oli korraldus, mis ei lubanud ülikoolil kirjastada monograafiaid. Raamatute avaldamisel kirjastuste kaudu tuli neid kohandada vastavalt viimaste nõuetele.

Ülikooli ajaloo osakonnal olid küllalt head ja kasulikud teaduskontaktid üsna mitme teadusasutusega. Kõige pidevam ja tihedam oli koostöö Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudiga, mis seisnes uurimistemaatika koordineerimises, ühistes publikatsioonides, osavõtus partneri teadusnõukogu tööst, õppeülesannete täitmisel TA töötajate poolt ning mitte vähem tulusates rohketes isiklikes kontaktides.

Küllalt head sidemed olid ka NSV Liidu TA instituutidega, Moskva Ülikooliga, Läti TA Ajaloo Instituudiga, Läti Ülikooliga. Mõnd aega peeti ühiskonferentse Greifswaldi ja Rostocki ajaloolastega, peamiseks värvaks Läände oli aga Stockholmi Ülikooli Balti uuringute keskus.

Ajaloo osakonna teadustöös oli kaalukas osa ka üliõpilastel. Ajaloo- ja üliõpilaste hulka kuulus teadusliku uurimistöe aluste õpetamine, arhiivipraktika, seminari-, kursuse- ja diplomitööde kirjutamine. Tublimade üliõpilaste diplomitööd olid juba asjalikud uurimused, mida praeguseni sageli kasutatakse. Kohustusliku õppetöö oluliseks täienduseks oli Üliõpilaste Teadusliku Ühingu ajalooring, mille tegevuses oli omajagu formalismi, tõuse ja mõõne, mis aga edendas suuresti teadustöö oskusi ning sillutas

andekamatele üliõpilastele teed teaduspõllule. Piiratud võimalustele vaatamata suutis ring välja anda oma kogumikku "Ajaloosalaseid töid" (1962–1977, kokku 6 numbrit). Ringi tegevuse põhivormiks olid ettekandekoosolekud ja konverentsid, väga palju pakkusid ka regulaarsed ekskursioonid, mida nimetati tabavalt konverentsideks ratastel.

Ajalooring oli pidevalt üks ülikooli parimaid. Ettekannete temaatika oli võrdlemisi mitmekesine, põhiosas siiski seotud õppejõudude uurimisülesannetega. Parteikoosolekutel nuriseti korduvalt selle üle, et peaaegu välja olid jäänud NSV Liidu ajaloo, nõukogude ühiskonna ajaloo ja uusima ajaloo probleemid. Ringi ekskursioonid leiti olevat suunatud liigselt läände. Lubadused tugevdada parteilist mõju siiski märgatavaid tulemusi ei andnud. 1977. aastal, kui suure käraga tähistati Oktoobrirevolutsiooni 60. aastapäeva, tekkis järsku küsimus, kuivõrd kajastub selle maailmaajaloolise suursündmuse temaatika diplomitöodes. Olukorra päästis üks diplomitöö, kusjuures jäeti vaikselt märkamata, et tegelikult käsitles see Eesti Vabariigi 1919. aasta maaseadust.

*

Milline oli ja kuidas hinnata okupatsiooniaegse ülikooli ajaloo osakonna pärandit taasiseseisvunud Eesti ajalooteadusele, on küsimus, millele kaasosalistel on raske vastata.

Töenäoliselt on kõige enam põhjust positiivselt esile tõsta uurimismetoodilist taset, rajanemist allikate kriitilisele analüüsile, ulatusliku seni kasutamata arhiivimaterjali käibesse toomist, järelduste tegemist ainult allikmaterjali põhjal. Vähemalt üldjoontes oldi kursis uudsete suundadega mujal maailmas. Konkreetseid uurimistulemusi, kõige kaalukamad vast agraarajaloo ja ajaloolise demograafia alal, jäävad ilmselt püsima Eesti ajaloo historiograafiasse.

Palju oli siiski jäänud tegemata või vajas korrigeerimist. Eelkõige olid välissidemed nõrgad ja 1980. aastatel isoleeritus pigem suurenes veelgi kui vähenes. Liig vähe oli ilmutatud töid võõrkeeltes, välisriikide arhiive oli saadud kasutada vaid erandkorras, meie raamatukogudesse ei olnud jõudnud paljud spetsiaaluurimused vähema levikuga väljaannetes. Tunda andis uurimistemaatika kitsus, üldajalooliste teemade vähesus, unarusse oli jäänud poliitiline ajalugu. Lähiajalugu oli kõige rohkem lõivu maksnud poliitilisele tellimusele, vajas põhimõttelist ümberhindamist ja värskaid jõude. Tehnilised vahendid samahästi kui puudusid.

Sisuline baas, millelt edasi minna, oli ometi olemas. Kõige selle tõtu kulges ajaloolaste kohandumine uute oludega 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate algul võrdlemisi kiiresti ning ilma ülesaamatute raskusteta.

Allikad

Tartu Ülikooli arhiiv. Nim. 6: ajalooteaduskonna dekanaat.

Tartu Ülikooli teadusosakond: teadusliku uurimistöö aastaaruanded 1973–1985.

Eesti Riigiarhiivi Filiaal. Parteiarhiiv. F. 151: Tartu Riikliku Ülikooli parteiorganisatsioon.

FILOLOOGIAOSAKOND 1970–1990

(Poliitilist tõmbetuult ja rahulikku hingetõmbust)

Eduard Vääri

Humanitaarteadusena kuulus filoloogia ideoloogiliste alade hulka, mistõttu ideoloogiline surve oli totaalne. Kõigepealt valiti muidugi kaadrit ja edutati seda vastavalt usaldusele ja kommunistlikku parteisse kuuluvusele. Teaduses ja õppetegevuses nõrgemaid õnnestus kergesti parteisse värvata, vastutasuks said nad juhtivaid kohti nn. ühiskondlikes organisatsioonides, teaduskondade tipus või koguni ülikooli juhtorganites. Sellal ei võinud parteitu olla mingil juhul dekaan, sest see ei oleks tarvitsenud anda julgeolekule nõutavat informatsiooni. Filoloogiaosakondades kujunes mitteametlik tööjaotus: parteilased tegid eeskätt ideoloogiatööd, parteitud täitsid teadustöö plaane ja pidasid häid loenguid. Muidugi oli ka ülejooksikuid, kes väliskomandeeringute, kateedrijuhataja või dekaani koha nimel astusid parteisse ja tegid noorliikmena ideoloogilist tööd usinamalt kui nende õpetajad-käsitajad.

Rektor Feodor Klementi ajal suudeti saavutada stabiilsus, kindlustada koht teiste ülikoolide hulgas ning vabaneda EKP KK otsesest alluvusest ja ideoloogilisest survest. Rektori toetusel võeti ülikooli tagasi väljaheidatud üliõpilased ja vallandatud õppejõud, nende hulgas mitu filoloogi (Johannes Silvet, Richard Kleis jt.). Olid kohandatud õppeplaanid, vastuvõtuarvud viidud vastavusse vajadustega, täidetud õppejõukohad, määratud teadustöö põhisuunad. Kuigi õppe- ja teadustegevust piirasid plaanid, juhendid, ideoloogilised nõudmised, kuulumine või mittekuulumine kommunistlikku parteisse või komsomoli, jäi küllalt ruumi iseseisvusele, vabamõtlemisele ja teadustööle. Kuigi rektor Klement oli reaalteadlane, oli tal suur austus humanitaarteaduste vastu, mida ta kinnitas korduvalt esinemistes, hinnangutes ja vestlustes.

Feodor Klement kirjutas oma mälestustes: “Esimeseks põhiliseks ülesandeks oli aga ülikooli teadusliku taseme tõstmine ja tema kujundamine tähelepandavaks keskuseks mitte ainult õppe-, vaid ka uurimistöö alal. Seda tuli tagada õppejõudude koosseisu teadusliku kvalifikatsiooni parandamisega, s.t. tuli tõsta kohe ülikooli õppe- ja teadusliku töö taset.”¹

Soome-ugri keelte kateedri juhatajale professor Paul Aristele kinnitas F. Klement korduvalt, et tema ajal ei suleta mingil juhul soome-ugri keelte eriharju ja et ta peab õigeks Tartu Ülikoolis rahvusteaduste suuremat mahut, kui näevad ette üleliidulised tüüpprogrammid.

Ametiaja lõpupoole ilmnisid rektor Klementi tegevuses väsimuse tunnused ja tõdemus, et piiriala ülikooli nagu Tartus on ohtlik paigutada liiga suuri ressursse. Omajagu ebaõnne oli rektoril talle pealesurutud prorektoritega, liigne teaduse eelistamine ja sõnakuulmatus olid ta viinud ebasoosingusse EKP Keskkomitees. Tallinnas otsiti sobivat võimalust põikpäisest rektorist vabanemiseks. Appi tuli õnnelik juhus. Parteiintriigide rägastikus oli järk-järgult kõrgemale tõusnud Arnold Koop ning oli oht, et ta võib saada EKP KK sekretäriks. Koop otsustati elimineerida ning saata Tartusse. Korraldatigi F. Klementi pidulik sundvabastamine kõrge eadõttu (Klement sai 30. mail 1970. a. 67-aastaseks) ja rektoriametisse astus aprilli lõpul Arnold Koop.

Ülikoolis võeti uut rektorit vastu umbusuga, sest tegemist oli ikkagi parteipoliitikuga. Tartu Ülikooli pikas ajaloos oli see esimene juhtum, kui rektoriks sai mitteteadlane. Levisid anekdoodid ja kuulujutud tema varasema hariduse lünklikkusest ja omandamisviisidest. Oma tegevuse algaastail toetus ta eeskätt parteiorganisatsioonile, mida kinnitavad ajalehes "Tartu Riiklik Ülikool" (TRÜ) ilmunud materjalid. Rektori lähedusse hiilisid teaduskondadest ka pugejad, kes informeerisid uut juhti ideoloogilistes küsimustes, mitmel õnnestus ametiredelil edasi liikuda. Uue rektori käitumises ilmnis peagi avatus; viisakus ning siiras lähenemine igäihele põhjustasid umbusu asendumise neutraalsusega. Leiti, et võib-olla ongi hea, kui parteipoliitik muutub ülikooli patrioodiks ja suudab kaitsta ülikooli Tallinna parteiladviku eest ning majandusasjad korda seada. Selline hinnang osutuski õigeks.

Filoloogiaosakondi 1970. a. nimeliselt ei olnud, osakonnad kandsid eestipäraseid nimetusi ajaloo-keeleteaduskonna raamides. Uue rektori tulek ei toonud esialgu ei õppe- ega teadustöösse märgatavaid muudatusi. Klassikaliste keelte osakond oli suletud juba 1952. a., hiljem juhtus sama prantsuse keele osakonnaga, nende taasavamine ei kerkinud päevakorda. 1971. a. arutati ajaloo-keeleteaduskonna jagamist kaheks teaduskonnaks, kuid lahutamiseni ei jõutud. 1971. a. loodi saksa ja inglise keele kateedri kõrvale võõrkeelte kateeder, mille ülesandeks oli võõrkeelte õpetamine üldainena. Ka ladina keele õpetamine kuulus võõrkeelte kateedri kohustustesse. 1973. a. 1. septembril jagati siiski ajaloo-keeleteaduskond ametlikult ajalooteaduskonnaks ja filoloogiateaduskonnaks. Sellest olid huvitatud ametnikud, sest kohti tuli juurde. Lahutamist korraldasid Harald Peep ja Karl Siilivask. Üliõpilased ja enamik õppejõude ei näinud uuenduses midagi head, sest ajalugu ja filoloogia on naaberteadused ning ühises tea-

duskonnas oli õpetatud piiriteadusi ühiselt, uues olukorras jäeti mitu vajalikku ainet lihtsalt õpetamata. Dekaan H. Peebu nõudmisel loobuti eesti-pärastest nimetustest, need asendati üleliiduliselt käibivatega. Teaduskond sai nimetuseks filoloogiateaduskond, osakonnad vastavalt eesti filoloogia, inglise filoloogia, saksa filoloogia ja vene filoloogia (kateedrite nimetusi aeg-ajalt varieeriti). 1955. a. oli Pent Nurmekund asutanud orientalistika-kabineti, mille ümber koondus väga andekaid keelehuvilisi ja mis oma sõltumatusena tekitas rektorile aeg-ajalt muret. Et tegevus oli idasuunaline, õnnestus kabinetil säilitada eeskätt Nõukogude Liidu orientalistikakeskuste toetuse tõttu. Orientaalkeeli õpetatakse ka praegu ja Tartu on selle poolest üle maailma tuntud. Kabineti tegevust on valgustatud niihästi ülikooli ajalehes kui ka mujal.²

Traditsioonilised osakonnad said tööd senisest paremini teha, sest majandustingimused paranesid rektor Koobi ajal märgatavalt. Eesti filoloogia õppejõud ja üliõpilased said käia uurimisretkedel nii Eesti aladel kui ka sugulasrahvaste juures. Uurimistulemused ilmusid teaduslikes seeriates, soome-ugri keelte kateeder alustas seeria "Fenno-ugristica" regulaarset väljaandmist. Õppejõud pääsesid 1965. a. esimest korda rahvusvahelistele kongressidele. Mitu õppejõudu (Huno Rätsep, Eduard Väari, Ago Künnap) kaitses sel ajal keeleteaduse alal väitekirja. Kirjandusteaduses saavutasid doktorikraadi Harald Peep ja Karl Muru. Mitu õppejõudu omandas kõrgetasemelise tööga kandidaadikraadi. Tekkis Tartu fennougristikakoolkond professor Paul Ariste juhtimisel. Soome-ugri keelte kateedri õppejõudude uurimisreisid ulatusid ka samojeedide keelealale.

Võõrkeelte osakonnad töötasid suuremate häireteta, üksnes rangelt määratud üliõpilaskontingendid olid ebapiisavad. Pearõhk oli keelte õpetamise meetodikal, sel alal kaitsi ka kandidaaditöid. Suhtlemine välismaaga oli pikka aega peaaegu olematu, vähesel määral oli kontakte Saksa Demokraatliku Vabariigi ülikoolide õppejõududega, sidemeid püüti luua ka turismireisidel. Ideoloogiline kontroll eelistas parteilasi, mistõttu andekad noored välismaale enesetäiendamisele ei pääsenud. Suletus oligi põhjuseks, miks teadussaavutused olid kasinad ja doktoritöid ei kaitsnud, kuigi kaitsmisvõimalused Moskvast, Leningradist, Minskist jm. olid olemas. Tartus jõudis doktorikraadini Juhan Tuldava, kes oli aga saanud koolituse välismaal. Teadusdoktoreid pole ka viimase kümne aasta jooksul juurde tulnud ning põhitegevuseks on jäänud keelte praktiline õpetamine. Mõningad saavutused on väliskirjanduse (nüüd nimetatakse maailmakirjandus) alal. Tohtu suurt tööd on võõrkeelte osakonna õppejõud teinud sõnaraamatute ja õpikute koostamisel ning väljaandmisel.

Eriolukorras oli pikka aega vene filoloogia osakond, sest tegemist oli ülimusliku keele ja kirjandusega. Rektor Klementi ajal ei paistnud see veel eriti silma. Vene filoloogiat õppisid võrdlemisi nõrkade teadmistega eest-

lased, kes ei saanud mujale sisse, ja umbkeelsed venekeelsed noored. Peale venelaste oli viimaste hulgas juute, grusiine, armeenlasi, ukrainlasi, valgevenelasi, moldaavlasi jt. Kodututena olid nad distsiplineerimatamad, kuid samal ajal nõudlikud ja vihjasid mõnigi kord ahistamisele.

Õppejõud Tooni Kasesalu refereerib: "Rektor nentis, et meie üliõpilased teavad väga hästi oma õigusi, kuid tihti unustavad oma kohustused, vajaka jääb neil eneseanalüüsist ja -kriitikast".³ Distsiplineerimatus ning halb õppeedukus jättis vene filoloogia osakonna punase laterna kohale, mistõttu nende pretensioone ei võetud esialgu tõsiselt. Ka vene filoloogia õppejõud jagunesid kahte rühma. Eesti rühmadele õpetasid peamiselt eesti keelt oskavad õppejõud, venekeelsetele rühmadele aga umbkeelsed õppejõud. Neid oli ohtrasti kirjanduse alal, sealjuures kõrgete teaduskraadidega ning juudi päritoluga (J. Bilinkis, Boriss Jegorov, Pavel Reifman jt.). Nad tulid siia Tartu Ülikoolis kodunenud Juri Lotmani ja Zara Mintsi soovitusel ning kasutasid Tartu Ülikooli hüppelauana Leningradi Ülikooli pääsemiseks. Mitu õppejõudu (Savvati Smirnov, Valeri Bezzubov, Sergei Issakov, Ljubov Kisseljova jt.) olid kakskeelsed ning hinnatud nii õppejõududena kui teadlastena. Kõigist ponnistustest hoolimata jäi vene filoloogia osakond omaette ega liitunud kuigivõrd ülejäänud osaga.

Kuni rektor Koop toetas teaduskonda ühtselt, mõisteti teda hästi; kui ta hakkas aga omapäi uuendusi tegema, tõmbuti ringkaitsesse. Esimene eba populaarne samm oli Tallinna Pedagoogilisest Instituudist umbkeelse Mihhail Šeljagini toomine vene keele kateedri juhatajaks, kuigi kateedris oli olemas doktorikraadiga S. Smirnov. Šeljakin hakkas kateedrist ära saatma eesti soost õppejõude, samuti eestisõbralikke inimesi (S. Smirnov, Veera Mürkhein jt.). Vene keele mitteoskamist pidas ta natsionalismiks. Tema nõudmisel tuli hakata koosolekuid pidama vene keeles, kui koosolekul oli mõni eesti keelt mitteoskav õppejõud. Nii näiteks laskis ta 1979. a. korraldada aulas õppejõudude koosoleku (juhatas Antidea Metsa), kus süüdistas ja ähvardas vene keele ignoreerimise pärast. Agressiivset hoiakut kasutas ta kuni 1990. aastani, kusjuures kinnitas, et tal on kõigeiks volitused rektorilt.

Šeljakinil ja tema mõttekaaslastel oli edu nii teaduskonnas kui ka kogu ülikoolis. Lisaks venekeelsele kirjalikule asjaajamisele hakati koosolekuid, väitekirjade kaitsmisprotseduure jm. toimetama vene keeles. Rektor Koobi auks peab ütleva, et initsiatiiv ei tulnud temalt, vaid teaduskondade juhtidelt. Tipuks võib lugeda filoloogiatcaduskonna kaitsmiskomisjoni, mille istungid olid H. Peebu, H. Rätsepa ja A. Künnapil initsiatiivil vene keeles. Kehtestatud korra kohaselt pidid väitekirjad 1976. a. alates olema vene keeles.

1976. a. algas üldine venestamislaine nii Eestis kui ka mujal. Selleks ajaks olid kroonufilosoofid välja töötanud nõukogude rahvuse teooria, uus

rahvus pidi kasutama vene keelt. Sel ajal valmistati ette NSV Liidu uut konstitutsiooni, mille projektis oli liiduvabariikide keel jäetud ametlikustamata. Gruusias tekkisid vene keele eelistamise vastu protestiaktsioonid ja gruusia keele staatus taastati, Eestis proteste ei tekkinud, “Rahva Hää!” avaldas koguni ülistavaid kirjutisi uue konstitutsiooni demokraatlikkusest. Eesti NSV konstitutsioon võeti vastu ENSV Ülemnõukogu IX koosseisu erakorralisel IX istungjärgul 13. aprillil 1978. a.⁴ Sellega oli vene keele eelisseisund ametlikustatud ning venestamine sai uut hoogu.

Enam-vähem samasse aega kuuluvad ka Šeljakinil katsed saavutada sõltumatus filoloogiateaduskonnast. Ta esitas rektorile vene filoloogia teaduskonna loomise kava. Rektor ei olnud sellest eriti vaimustatud ja jättis otsustamise teaduskonnale. K. Siilivase ja H. Peebu vastuseisu tõttu jäi vene filoloogia teaduskond siiski loomata. Seejärel püüdis ta endale haarata kaugõppeosakonda, kuid seegi ei õnnestunud. Niisiis suutis rektor hoiduda autoritaarsest vahelesegamisest ja M. Šeljakinil ei õnnestunud filoloogiateaduskonda lõhkuda.

Šeljakinil ja tema mõttekaaslastel oli kerge tegutseda ka seetõttu, et 1970. aastate teisel poolel eesti haritlaskond murdus ideoloogiliselt, hülgas iseseisvusaate ja võttis omaks kommunistliku poliitika. Seda kinnitas massiline kommunistlikku parteisse astumine, partei- ja komsomolitöö ägenemine. 19. septembril 1975. a. hakkas ilmuma ka venekeelne ülikooli ajaleht. 1970. aastate üliõpilaspõlvkond oli otsustanud olla aktiivne osaline kommunistlikus ülesehitustöös ja täita Brežnevi ebademokraatlikku konstitutsiooni, mis jättis vähe ruumi demokraatiale ja väikerahvastele.⁵

Rektor A. Koop säilitas poliitilistes tõmblustes rahulikkuse, juhtides kindlakäeliselt ülikooli. Ajalehe toimetajale antud intervjuus iseloomustas ta ülikooli järgmiselt: “Ülikoolil on praegu väga suur teaduslik potentsiaal: meil töötab 101 teaduste doktorit, kohakaasluse alusel juurde lisatuna veel 10, 415 teaduste kandidaati.”⁶ Arusaadavalt olid professorid teaduste doktorid, eriteenete eest kandidaadikraadiga professorikutse saanud nimetati külmadeks. Rektori esitatud arvude hulgas olid ka filoloogiateaduskonna kraadidega õppejõud.

Aastad 1970–1980 olid rektor Koobi ja Tartu Ülikooli hiilgeaastad. See kehtib täiel määral ka filoloogiaosakondade kohta. Suured mõrad tekkisid 1980. a. alates, sest rektor oli saavutanud võimutäiuse ning kasutas alluvate suhtes kärkimist. Tekkisid vastuolud nii õppejõudude kui ka üliõpilastega. Filoloogiateaduskonda puudutas valusasti ametnike huvides kitsas ringis tehtud otsus likvideerida peahoone kolmandalt korruselst ajalooline raamatukogu, nn. seminarka, ja viia raamatud Leningradi mnt. 27 ühiselamusse. Seminarkas oli õppinud, omandanud eruditsiooni, harrastanud isemõtlemist mitu humanitaarpõlvkonda. Teadusastutuse loovutamist ametnikele peeti uskumatuks. Hakati koguma protestiallkirju ja avaldati

arvamusi ülikooli ajalehes.⁷ Trükiti Hans Luige, Joel Sanga, Krista Muldma, Jelena Gabrova, Edith Gerassimenko, Tiit Matsulevitši, Juhan Peegli jt. eitavad seisukohad. Rektor oli püüdnud 19. veebruaril üliõpilaste esindajatele põhjendada seminarka üleviimise vajadust, kuid see ei rahuldanud noori. 26. veebruaril toimus aulas rektori kohtumine üliõpilastega, kuid ärritatud üliõpilased ütlesid rektorile teravusi ega nõustunud tema põhjendustega. Edasi kasutas rektor diktaatorlikult oma võimu, sundides ajalehe toimetajat lõpetama probleemi edasise arutamise ajalehes, samuti pidid filoloogiateaduskonna parteibüroo ja nõukogu rektori kava seminarka likvideerimiseks heaks kiitma. Naistepäeva eelõhtul, s.o. 7. märtsil korraldasid parteiorganisaator S. Smirnov ja dekaan A. Künnap loputamiskoosoleku, leidmata aga sundkorras kokkuäetute toetust rektori nõudmistele. Edaspidi loobus rektor seminarka teemadel teaduskonnaga suhtlemisest ja raamatukogu likvideeriti peahoonest sundkorras.

Ametnike huvides ülesvõetud skandaal tõmbas selge piiri ülikooli juhtkonna ja filoloogia- ning ajalooteaduskonna vahele. Järgnevad aastad olid raamatukogu puudumise tõttu rasked, sest ühiselamu õppetuba kasutati vähe. Rektoriga suhtles peamiselt dekaan A. Künnap, kes kordas aeg-ajalt oma põhimõtet: "Mina täidan käsku, mina ülemustele vastu ei hakka." Sel-line põhimõte ei sobinud iseseisvatele õppejõududele ega üliõpilastele.

1982. a. septembris tähistati pompöösselt ülikooli 350. aastapäeva. Riigi poolt heldelt eraldatud summadest suudeti palju ehitada, kuid vaim-selt oli juubel ahistav. Ideoloogiline surutus ja venestamine olid juubeli ajal haripunktis, vana ülikooli 350 aastat muutusid propagandaürituseks. Rektor esines ajakirjanduses ülevaadetega saavutustest, kuid filoloogia-osakondadele ei olnud tal midagi pakkuda.⁸ Juubeli põhiüritus toimus "Vanemuise" kontserdisaalis venekeelse tänuaktusena, kus üksnes rektor A. Koop võis eesti keeles aktuse avada. Välismaa ülikoolide rektorid olid surutud presiidiumi tagaridadesse, ees olid NSV Liidu ülikoolide esin-dajad ja parteijuhid. Ülistuskõned ei olnud kuidagi kooskõlas Tartu ülikooli 350-aastase tegevusega. "Edasis" ilmunud reportaažist saame teada, et "õppejõudude nimel esines professor Ernst Raudam, kes tänas parteid ja valitsust abi eest, mida on ülikoolile antud. Kohalolijate nimel saadeti ter-vituskiri NLKP Keskkomiteele ja selle peasekretärile Leonid Brežne-vile."⁹

Ülikooli 350. aastapäeva üritused tõid peale muu palju autasusid, seal-hulgas rektorile, kes sai 13. septembril 1982. a. sotsialistliku töö kange-lase aunimetuse koos Lenini ordeni ja kuldmedaliga Sirp ja Vasar. Filo-loogiateaduskonna dekaan Ago Künnap sai tagasihoidliku medali Ees-kujuliku Töö Eest (13.09.1982). Milles see eeskujulik töö seisnes, jäigi teaduskonnale selgusetuks, sest ruumi- ja rahapuudus, ideoloogiline surve ning venestamine häirisid inimesi. Filoloogid oskasid võõrkeeli, neil oli

loodud kontakte välismaa teadlastega, nad said infot rohkem kui teised — see tegi neid kahtlasteks ja valvatavateks.

Pärast ülikooli juubelit õnnestus Hilja Koobi komisjonil saada rektori toetusel ajaloo- ja filoloogiateaduskonna raamatukogule ruumid ülikooli kirikusse, kust oli välja viidud õpperaamatukogu. Järjepidevuse katkemise tõttu seminarka aura ei taastunud.

1984. a. sai rektor Koop juurde uut au saadikuameti näol, mistõttu eemaldus mõnevõrra ülikooli juhtimisest. Saadikuamet aga võimaldas kaitsta ülikooli huve ning seda tegi rektor järjekindlalt. Pidev ülekoormus, arusaamatused alluvatega, usalduse kaotamine teaduskondades, väljastpoolt tulev ideoloogiline surve — see kõik muutis rektori närviliseks ja ta ei suutnud alati ennast talitseda. Prorektorid ja dekaanid kasutasid rektori eemalolekut oma kitsastes huvides. Filoloogiateaduskond ja selle osakonnad jäid vähenõudlike dekaanide tõttu suurtest projektidest kõrvale (Lossi tänava õppehoone, kavatsetav Lille tänava õppehoone jt.). Kõigest hoolimata kaitses rektor A. Koop kogu ülikooli huve, üksnes tähtsuse järjekord ei soosinud filolooge. Õppe- ja teadustöö jätkus takistamatult, üliõpilased õppisid ja läksid tööle — see oligi kõige olulisem. On ilmne, et venestamislaine hoogu takistas just rektor, mistõttu Tartu Ülikoolis jäi avamata mitu venekeelset osakonda, samal ajal kui Tallinnas oli olukord vastupidine.

Filoloogiateaduskonnas on alati olnud oma vaim ja vabamõtlemine, mis said alguse seminarkast. Selle likvideerimise järel kandus vaba mõte üle ülikooli kohvikusse. 1990. a. paiku olid teaduskonnas oma teistimõtlejad, kellest mõnda ka karistati, kuid see ei lähtunud rektorist, vaid ikka omade valvsusest. Tõmbetuuled küll räsivad ja piirasid filoloogiateaduskonda ja filolooge, kuid usutavasti suutis rektor A. Koop paljutki maandada ja aidata masendavat surveajastut üle elada. Nii üksikisikut kui ka asutust tuleb vaadelda oma ajas ja hoiduda juhuhinnangutest.

Kirjandus

- ¹ **Klement, F.** Templid teaduse teedel. Tallinn: Eesti Raamat, 1983, lk. 119.
- ² Vt. nt. **Kilgas, R.** 20 aastat orientalistikakabinetit. TRÜ, 1975, 14. veebr.; **Raudna, P.** India keeli õppima. TRÜ, 1977, 9. sept.; **Leesment, L.** Meie orientalistidest minevikus. TRÜ, 1977, 11. nov.; **Kulmar, T.** Legendaarne keelemees. TRÜ, 1981, 18. det.; **Ints, H.** Mis on uut orientalistikaringil? TRÜ, 1982, 5. jaan. jt.
- ³ **Kasesalu, T.** Vene filoloogid kohtusid rektoriga. TRÜ, 1979, 13. apr.
- ⁴ Eesti nõukogude entsüklopeedia, 1987, kd. 2, lk. 243.

- ⁵ **Vääri, E.** Tartu Ülikooli 1970. aastatel lõpetanud Eesti poliitikas. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXIX. 75 aastat eesti ülikooli Tartus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997, lk. 228–235.
- ⁶ **Sootak, V.** Intervjuu rektor professor Arnold Koobiga. Uue õppeaasta lävel. TRÜ, 1978, 1. sept.
- ⁷ Seminarka peahoonest ära. TRÜ, 1980, 22. veebr.
- ⁸ Ülikooli rektoraadis. Edasi, 1982, 14. sept.; **A. Koop.** Juubelitunne. Edasi, 1982, 16. sept. jt.
- ⁹ **Kadastik, M.** Ühe aktusega aasta jagu häid sõnu. Edasi, 1982, nr. 215.

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI ÕIGUSTEADUSKOND 1970–1988

Peeter Järvelaid

Sissejuhatuseks

Lähiajaloo teemal kirjutamine on kaasaegsete jaoks seotud alati salakaridega. Seda enam kui kirjutajal pole kogu perioodi kohta isiklikke kogemusi. Selle artikli autori kokkupuude Tartu Ülikooliga algab alles 1. septembril 1976. a., kui tollane rektor Arnold Koop (1922–1988) andis talle *alma mater*'i auals õigusteaduskonda immatrikuleerimise märgiks pidulikult üle üliõpilaspileti. Seega puuduvad autoril igasugused mälestused näiteks aastast 1970, kui endine Eesti NSV kõrg- ja keskerihariduse minister A. Koop määrati, nagu tollal nimetati partei ja valitsuse poolt, Tartu Riikliku Ülikooli rektoriks. Aastatest 1976–1988 on autorit selle ajastu allikate uurimisel paratamatult saatmas ka isiklikud kogemused vähestest kokkupuudetest ülikooli rektoriga, aga veelgi enam kogemused sellest ajast TRÜ õigusteaduskonnas (üliõpilase, aspirandi, õppejõuna). Aastaid 1970–1988, millal Tartu Ülikooli rektoriks oli A. Koop, on nimetatud ka poliitilise konservatismi ja majandusreformi ajastuks.¹ See majandusreformi suund poliitilise konservatismi tingimustes avaldus ka üliõpilaskohtade drastilises suurendamises NSV Liidu kõrgkoolides, millega järgiti tegelikult Lääne-Euroopa juhtivate maade trendi, arvuliste näitajate poolest oldi siin märkimisväärselt esirinnas.² Tartu Ülikool oli Teise maailmasõja järel suurriigi kõrgharidussüsteemi lahutamatu osa ja teda juhiti (aastatel 1970–1988), lähtudes partei poliitikaks olevast poliitilisest konservatismist. Pole kahtlust, et ülikooli juhtkond aastatel 1970–1988 mõistis akadeemiliste vabaduste tähtsust ülikooli jaoks, seetõttu rõhutati ülikoolide traditsiooniliste akadeemiliste vabaduste piiramisest küll otseselt rääkimata, et ülikooli majanduskasv (või majandusreform ülikoolis) võiks olla siin justkui omapäraseks kompensatsiooniks.

Ülikooli töötajana oli juba 19. aprillil 1988. a. selge, et üks ajastu ülikoolis, mida võis tollast traditsiooni arvestades nimetada ka A. Koobi ajaks, oli mööda saanud. Juba siis tekkis käesoleva artikli autori peas mõte püüda seda aega (1970–1988) viia mingi ühise nimetaja alla. Autorile tundus põnevana mõttemäng ajalooa, ta püüdis tulevaste põlvete jaoks sõnastada selle ajastu ülikooli rektori ajaloolise rolli nii, et sellesse mahuks

kõige enam just sellele ajale ja mehele omast. A. Koobi ametisoleku päris viimaseid aastaid kaasaelanutele avaldas kindlasti mõju ka rektori isikliku traagika nägemine.

Kiired muutused ühiskonnas hakkasid mõjutama selle ajastu põhi-väärtusi, milles oli toimunud rektor A. Koobi kahtlematult täheleenusarname karjäär ja lõpus traagiline võitlus raske haigusega, kus oli juba selge, et inimesel endal polnud enam võimalik võita. Ajalugu on sageli karm ja armutu ning sellepärast tundus artikli autorile juba esimeste kokkuvõtete tegemise ajal, et ilmselt jääb rektor A. Koopi ja tema aega kõige enam tähistama ülikooli hoone, mis tema ametis oleku ajal rajati. Seetõttu tundus juba A. Koobi surma järel, et ehk võiks rektor Koopi nimetada ka Arnold Ehitajaks. Nii aeg, mil ta tegutses, kui ka akadeemiline tagamaa ja ustavus parteipoliitikale ei võimaldanud tal ehitada ülikooli niivõrd vaim-selt, kuid ta tegi seda omamoodi, materiaalselt.

Teise maailmasõja järel Tartu Ülikooli rektoritoolil istunute autasustasid tollased võimud kahte rektorit — Feodor Klementit (1903–1973) ja Arnold Koopi — riigi kõrgeimate autasudega (Sotsialistliku Töö Kangelase tähe ja Lenini ordeniga). Kuid kaasaegsetele oli selge, et just rektor A. Koobi kohta sobis ehk kõige paremini vene kirjandusest tuntud meie aja kangelase nimetus. A. Koobi jaoks oli saatus varunud aja, kus ta sai end teostada ühes, väga kindlate tunnustega ühiskonnas. Ta elu mahtus just täpselt aega, milles ta saatuse tahtel ehk kõige paremini orienteerus. Praegu on mõttetu spekuloida süsteemi muutustega A. Koobi näitel, kuid et aastatel 1988–1991 hakkasid ka Tartu Ülikoolis toimuma muutused, mis andsid vähemalt esialgu lootust tõelisteks süsteemseteks muutus-teks, on kindel.

Järgnevalt sooviksingi käsitleda aega, mille kangelaseks oli ülikooli rektorina A. Koop, ühe Tartu Ülikooli vanima teaduskonna — õigusteaduskonna — näitel. Periood 1970–1988 on teaduslikult väga huvitav, sest just siin peitub ehk võti, et mõista paremini selles teaduskonnas aastatel 1988–1998 toimunud arenguid, s.t. ajal, mida Ida-Euroopa riikide jaoks nimetatakse süsteemivahetuse ajaks³.

Ühelt poolt tähistas selle perioodi algust poliitilise kliima jähnenemine kogu Ida-Euroopas pärast Praha kevade lootuste mahasurumist, teisalt ulatub A. Koobi ametiaja lõpp juba Eesti taasiseseisvumise tormilisse algusse. Aega, mille tulekusse rektor A. Koop vaatas oma elu lõpupäevadel suuresti juba läbi igavikulise prisma. Kuigi 1980. aastatel ametis olnud õigusteaduskonna dekaan dots. Albert Paltser (sünd. 1931) armastas koosolekutel oma otsuseid argumenteerida sõnadega “mina ja seltsimees rektor arvame nii ...”, ei saa ajaloolise tõe seisukohalt rektori võimu näiteks õigusteaduskonnas ilmselt üle hinnata.

Probleem on selles, et kui me püüaksime kogu vastutuse tehtu eest võimalikult kõrgele lükata, et päästa selle poliitika vahetuid teostajaid teaduskondades, siis ülikooli ajalugu ei saagi kirjutada, sest on selge, et ka rektor A. Koop, ustavana partei suunistele, ei tegutsenud alati vabal tahtel. Juba esialgne analüüs võimaldab väita, et õigusteaduskonna ajalugu aastatel 1970–1988 ei tehtud suures osas ikkagi mitte rektoraadis, vaid enamasti siiski õigusteaduskonnas endas.

1. TRÜ õigusteaduskonna kasvandikud ja Tartu Riikliku Ülikooli parteilis-administratiivne juhtimine

Omaette uurimist vajab Tartu Ülikooli ajaloos kindlasti ka rektor A. Koopi abistanud ülikooli juhtkond. A. Koobi läheduses tegutsesid 1970–1988 pidevalt õigusteaduskonna kasvandikud ja õppejõud. Kuid antud teema seisukohalt tahaks väita, et rektoraadis tegutsenud juristid olid võrdlemisi isoleeritud õigusteaduskonna elust. Juristide roll rektor Koobi lähikonnas oli tõesti arvestatavalt suur. A. Koobi kõrval tegutsesid prorektoritena prof. Karl Püss, prof. Herbert Metsa ja Ülo Saag, teadussekretärina Irene Maaros, EKP-TRÜ Komitee sekretäriks oli dots. Advig Kiris, ELKNÜ algorganisatsiooni sekretäreks juristid Kalle Merusk, Kalle Liiv, Madis Kallion ja Andrus Lauren. Eriti juristikesksed olid aastad 1975–1977, kui praktiliselt kogu A. Koobi kõrval tegutsenud rektoraat koosnes vaid õigusteaduskonna kasvandikest (I. Maaros, K. Püss, Ü. Saag, H. Metsa, A. Kiris). Praegune uurimises ei võimalda näha ülikooli juhtkonnas tegutsenud õigusteaduskonna kasvandikke õigusteaduskonna huvide esindajatena. Paistab, et nende isikute tegevust saab vaadata rohkem kui nende parteilist ja administratiivset eneseteostust, mitte aga kui osa õigusteaduskonna ülikoolipoliitikast.

2. TRÜ õigusteaduskonna parteilisest juhtimisest

1970. aastatel sai kõikjal lugeda plakateid: “Me mõtleme Lenin ja ütleme partei, me ütleme partei ja mõtleme Lenin”, “NLKP on meie au, kuulsus ja südametunnistus”, “Partei ja rahvas on ühtsed” jne. Vaadeldaval perioodil ei saa enam kuidagi rääkida, et näiteks TRÜ õigusteaduskonda oleks juhitud parteiliselt kuidagi väljastpoolt ülikooli. Loomulikult joonduti Moskva ülddirektiividest, mis jõudsid ülikooli Tallinnast EKP Keskkomitee ning seejärel juba EKP Tartu Linnakomitee (büroo) ja EKP TRÜ komitee konkreetsete juhistega vastavate otsuste täitmiseks. NSV Liit elas ajas, kus omaaegne seisuste tabeli teenistusaadli osa oli tegelikult uuesti ellu kutsutud nn. nomenklatuursete töötajate süsteemi ja partei kaadrireservi loomise kaudu. Selles süsteemis muutus ka EKP TRÜ õigustea-

duskonna algorganisatsiooni büroo ja eriti sekretär ning tema asetäitja omamoodi väikeseks nomenklatuurseks eliidiks, kellel oli sel teel teoreetiline võimalus liikuda karjääredelil edasi.

Pealegi näitasid parteisekretäride kohad tegelikult huvirühmade jõudude tasakaalu teaduskonnas (nt. eri kateedrite või sõpruskondade vahel). Parteisekretäri koht oli kahtlematult selline positsioon, mis hea tahte korral (riskides küll oma isikliku karjääriga ebaõnnestumise korral) oleks võinud võimaldada nii mõndagi uut läbi suruda, kuid sellekohase positiivse soovi puudumisel lubas igatahes hoida olukorda kindlalt oma kontrolli all. See positsioon laskis soovi korral ka näiteks milleski konkureerivate kolleegide kavandatavad initsiatiivid juba eos kiiresti tasalülitada.

TRÜ õigusteaduskonna parteilisel juhtimisel (sekretärid, asesekretärid) 1970–1988 on hästi jälgitav põlvkondade vahetus. Siin on väga selgelt tajutavad nii olulised murrangukohad kui ka teaduskonnas neil aastakümnetel kujunenud traditsioon ja järjepidevus. Vaadeldava perioodi alguses saab teaduskonna algorganisatsiooni sekretäri kohta vaadata kui omapärast siirderiitust teaduskonna põhikoosseisu vastuvõtmisel. Oli ju 1960. aastatel teaduskonda tulnud suur hulk noori õppejõude, kes olid jõudnud ka kandidaadiväitekirja kaitsmiseni. Paistab, et EKP õigusteaduskonna algorganisatsiooni sekretäri amet kujunes omapäraseks kohustuslikuks elemendiks, et saada õigusteaduskonnas dotsendiks valimise järel ka VAK-i kinnitatud dotsendi kutse või olla edutatud administratiivselt juhtivale kohale ülikoolis. 1970–1978 tegid selle siirderiituse teaduskonna algorganisatsiooni sekretärina läbi Advig Kiris (1970–1971), Lembit Saarnits (1972), Inge-Maret Orgo (1973–1974), Edgar Salumaa (1975–1976) ja Kalle Nigola (1977). 1978. a. oli EKP TRÜ õigusteaduskonna algorganisatsiooni sekretäriks sel perioodil ainukest ja viimast korda professor — Vilma Kelder (sünd. 1927). Esiteks näitab see, et need vähesedki õigusteaduskonna professorid hakkasid üha enam end distantseerima parteilisest tööst üldse ja teiseks on see veel üheks tõestuseks, et õigusteaduskonnas hakkas võim üha enam üle minema dotsentide kätte, see tähendab inimeste kätte, kellel õigusteadlaste jaoks NSV Liidus kehtestatud kõrgeim teaduskraad (õigusteaduse doktor) oli jäänud erisugustel põhjustel saamata.

Ka sellel erakordsel 1978. a. oli V. Kelderi asetäitjaks parteibüroos kolleeg tsiviilõiguse ja -protsessi kateedrist, dots. Peeter Kask (sünd. 1931), kes esindas muidugi sama õigusteaduskonna kõige arvukama ja tugeva ühtekuuluvustundega nn. keskmise põlvkonna dotsente. Oma isikudomaduste tõttu polnud ta ilmselt teaduskonna elu kujundavate põhirühmituste huvide esindaja, vaid jäi nende rühmituste arvamuste suhtes nii mõnigi kord isegi opositsiooni. 1979–1983 olid õigusteaduskonna parteibüroo eesotsas enamuses just selle dotsentide põlvkonna esindajad:

1979. a. Endel Ploom (sünd. 1935),⁴ 1981. a. Inge Orgo (sünd. 1935)⁵, 1982. a. Herbert Sepp (sünd. 1929).⁶

Aastat 1983 võib selles mõttes nimetada juba uueks perioodiks, sest sel aastal sai dots. Herbert Sepa asetäitjaks parteibüroo juhtimisel tõesti uue põlvkonna esindaja, alles kolmekümneaastaseks saav kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri vanemõpetaja Rait Maruste (sünd. 1953). R. Maruste jaoks oli lähiaastatel algamas kiire parteiline ja administratiivne tõus. Kuid esialgu pidi ka tema alustama parteiorganisatsiooni juhtimisest, et tõestada oma oskusi ja truudust. 1984–1985, kui R. Maruste oli õigusteaduskonna algorganisatsiooni eesotsas, olid tema asetäitjateks hilisem teaduskonna dekaan Eimar Rahumaa (sünd. 1948), varasema professionaalse parteitöö kogemusega v-õp. Maie Ruus (sünd. 1933) ja tegelikult juba vanemasse põlvkonda kuuluv samuti professionaalse parteitöö kogemusega E. Salumaa, kellel endal olid juba ka parteilise karjääri tegemise ajad möödas.⁷

E. Salumaa jäigi aastateks esindama teaduskonna parteibüroos suguigi mitte enda, vaid suuresti hoopis teaduskonna otsesest juhtimisest näiliselt kõrvaletõmbunud ambitsioonikate kolleegide suuniseid ja tahet. Et teaduskonna huvirühmad püsisid võrdlemisi muutumatutena, siis dots. E. Salumaa jäigi kuni TRÜ õigusteaduskonna algorganisatsiooni tegevuse lõpetamiseni (1991) esindama teaduskonna parteibüroos nn. tsiviilistide rühmitust, olles siin vastukaaluks kriminaalõiguse kateedri (koondu tegelikult EKP ridadesse mittekuulunud prof. Ilmar Rebase ümber) rühmituse huvide vastu.

On märkimisväärne, et dotsentide põlvkond, kes võttis oma sammude seadmisel loomulikult eeskujuna teaduskonna professorkonnast, soovis viimaseid jäljendades anda nende kanda olnud mõnes mõttes ebanugav parteitöö nüüd omakorda nooremale põlvkonnale, lootes ise jääda (nagu varem vanemad kolleegid neile seda tööd üle andes) palju mugavamasse “hallide kardinalide” staatusse. Kuid paraku esialgu see dotsentide põlvkonnal ei õnnestunud, sest nõoritõmbajate ridades olid võtmepositsioonid sel hetkel veel tugevalt vanema põlvkonna käes. 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses sai dotsentide põlvkonnale selgeks, et nad olid eksinud oma ettekujutuses, et nende poolt enda asemel parteitööle edutatud noorem põlvkond on vanema põlvkonna suhtes sama lojaalne ja tänulik, kui oli olnud nende endi põlvkond.

Kaasaegsete jaoks polnud kahtlust, et sel hetkel õigusteaduskonna tõusva parteifunktsionääri ja administraatori Rait Maruste taga oli kui omamoodi vaimne isa) prof. Ilmar Rebane (1912–1995), mees, kelle enda saatus ülikoolis oli kujunenud selliseks, et tal polnud õnnestunud kogu Teise maailmasõja järgsel perioodil õigusteaduskonnas isegi mitte kor-

rakski kriminaalõiguse ja -protsessi kateedris, õigusteaduskonnas ega ülikooli tasandil tõusta formaalselt juhtivale kohale.

Nüüd oli tal 1983. aastast alates tekkinud võimalus mõjutada teaduskonna arengut kaudselt. Vähemalt kaasaegsetele paistis selgelt, et prof. I. Rebane teostas end nendel aastatel kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri karjäärialdiste nooremate õppejõudude kaudu, kellest nii R. Maruste kui ka viimase järglane parteisekretärina Eerik Kergandberg (sünd. 1952) olid ta vahetud õpilased (aspirandid).

3. TRÜ õigusteaduskonna administratiivsest juhtimisest

A. Koobi rektoriks saamise järel muutus ka õigusteaduskonna administratiivne juhtimine. 1968–1971 dekaaniks olnud dots. Edgar Salumaa oli andnud ameti üle prof. Abner Uustalile (1915–1985). Aastatel 1971–1976 õigusteaduskonna dekaaniks olnud A. Uustal juhtis teaduskonda tunduvalt kindlakäelisemalt kui tema eelkäija ja ilmselt oli see küllalt hästi vastu võetav ka ülikooli juhtkonnale, sest dekaan jäi ametisse ka järgnevaks ametiajaks. Uut pöördekohta ka TRÜ õigusteaduskonna administratiivsel juhtimisel saame dateerida aastaga 1977. Analoogselt parteilise juhtimisega toimus ka siin põlvkondade vahetus. Vaevalt, et keegi kaasaegsetest oskas tol korral arvata, et kaks ametiaega dekaaniks olnud prof. Abner Uustali ametist lahkumisega sai õigusteaduskonnas selles ametis otsa professorite aeg.

Järgnevatel aastatel (dotsentide ajastul) olid dekaanideks: 1977–1980 kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri dots. Hengo Kings (1935–1980); 1980–1985 sama kateedri dotsent ja kateedrijuhataja Albert Paltser (sünd. 1931); 1985–1987 riigi ja haldusõiguse kateedri dotsent Eimar Rahumaa (sünd. 1948). Õigusteaduskonna elu korraldav huvirühm, oma elu korraldamisel ikka aldis jälgima ühiskonna poliitilist trendi, oli 1985. a. alanud vastuoluliste poliitiliste muutuste alperioodil omamoodi segaduses. Elu, mis oli olnud poliitiliselt selge, hakkas nüüd muutuma küllalt arusaamatuks. Varasem poliitiline kogemus õpetas tagasi tõmbuma, sest segaste aegade kangelased oli ikka olukorra selginemisel ohverdatud. Nii saigi võimalikuks, et sisemises kriisis vaevlev teaduskond valis uueks dekaaniks dots. Eimar Rahumaa. Need kaks aastat, kus teaduskonna eesotsas oli dekaanina dots. E. Rahumaa, olid tegelikult õigusteaduskonna Teise maailmasõja järgses ajaloos esimesed, kui siin sai üldse hakata rääkima ka teatud mõttes *westernizationist*. Kuigi Lääne-Euroopa õigusteoriaga vahetu tutvumine algas TRÜ õigusteaduskonna õppejõudude jaoks juba Enn Markvardi stažeerimisega Saksamaa Liitvabariigis, oli teaduskonna noorema põlvkonna õppejõudude jaoks eeskujuna enam mõjunud E. Rahumaa pikem enesetäiendamine Itaalias.⁸ E. Rahumaa dekaaniks

olek kujunes ajaks, kui ta koos Jaan Sootaki, Igor Gräzini ja Rait Marustega püüdis eksisteeriva süsteemi raames teha võimalikke muudatusi ka teaduskonnas. Kuid kahjuks olid ka sellele põlvkonnale liiga tuttavad keelavad piirid, millest intuiitiivselt ei juletud üle astuda. Ka sellel põlvkonnal oli enesetsensuur sedavõrd tugev, et sageli jäeti isegi proovimata, kas need vanad piirid on üldse enam üleval.⁹

Loomulikult oli nii sügavas kriisis oleva õigusteaduskonna liikumapanemine raske töö ja eelkõige passiivne vastuseis juhtkonnale pidev. See tugevdas veelgi noore juhtkonna sisemisi kõhkclusi. Samas löid kogu NSV Liidus toimuvad suured muutused täiesti uusi võimalusi ka TRÜ õigusteaduskonna õppejõududele. Nii leidis teaduskonna dekaan dots. E. Rahumaa võimaluse asuda diplomaatilisele tööle ja lahkus ülikoolist. Seejärel oli noorema põlvkonna jaoks lootusrikkalt alanud sisulise perestroika aeg teaduskonnas ka läbi. Teaduskonna noor juhtkond asendus juba järgmistel dekaani valimistel vanema põlvkonna esindajatega ja õigusteaduskond oli jällegi organisatsiooniliselt stagnatsiooni rüpes. E. Rahumaa lahkumise järel valiti teaduskonnas esimese naisõppejõuna TRÜ õigusteaduskonna ajaloo dekaaniks riigi- ja haldusõiguse kateedri dotsent Inge-Maret Orgo (sünd. 1935).

4. TRÜ õigusteaduskonna struktuur

TRÜ õigusteaduskonna struktuur oli juba perioodi alguseks välja kujunenud ja jäi muutumatuks kogu perioodi jooksul. Kateedrite süsteem oli loodud loomulikult Moskva ettekirjutuste järgi ja see kehtis mitte ainult NSV Liidu, vaid praktiliselt kogu selle suurriigi mõjusfääri kuuluva Ida-Euroopa ülikoolides (nt. kuulsas Humboldti nime edasi kandnud Berliini ülikoolis Saksa Demokraatlikus Vabariigis). Omaaegsete professori ametiga seostatud õppetoolide süsteemi kujundamisest kateedrite süsteemiks sai TRÜ-s osa teadussuundade tasalülitamine¹⁰. 1944–1969 oli kateedrite arvu vähendatud ja kateedrijuhatajate kohad seatud kindlasse nomenklatuursesse hierarhiasse. Kui NSV Liidu suuremate ülikoolide kateedrite süsteem võimaldas katta õigusteaduse ka institutsionaalselt, siis TRÜ õigusteaduskonnas 1970. aastaks väljakujunenud kateedrite struktuur tingis paratamatult olukorra, kus teaduskonna struktuur hakkas juba omamoodi määrama teaduskonna arengu võimalusi.

TRÜ õigusteaduskonna struktuur (aastatel 1970–1988 vaid neli kateedrit: riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateeder; tsiviilõiguse ja -protsessi, kriminaalõiguse ja -protsessi ning riigi ja haldusõiguse kateeder) oli tegelikult tingitud suuresti ikkagi teaduskonna elu suunavate õppejõudude (huvigruppide) jõudude tasakaalust mitte kuskil kaugel impeeriumi keskuses Moskvast või liiduvabariigi pealinnas Tallinnas, vaid siin-

samas Tartus Emajõe kallastel, meie vana *alma mater*'i seinte vahel. Selline struktuur sai rahuldada loomulikult vaid teaduskonnas võtme-positatsioonil olevaid isikuid.

Niisugune teaduskonna struktuur nomenklatuursete kateedrijuhatajate kohtadega (mis eeldasid teoreetiliselt, et sel positsioonil oleks professor) oli kujunenud omamoodi Prokrustese sängiks, mis pani piirid õigus-teaduskonna õppejõudude teaduslike võimete realiseerimisele. Sisuliselt tingis juba selline teaduskonna struktuur olukorra, et igas kateedris sai olla vaid üks professor (või õigusdoktor) ja see tähendaski, et TRÜ õigusteaduskonnas oli keskmiselt vaid neli professorit. Õigusteaduskonnas olid aastatel 1978–1985 järgmised professorid: Vilma Kelder, Abner Uustal, Ilmar Rebane, Paul Vihalem, Endel Laasik. Viimane asjaolu viis professorid teaduskonnas (põhimõtteliselt demokraatlikes valitavates struktuurides) vähemusse ning vähendas nende mõju teaduskonnas üldse. Seega kujunes omamoodi vastuolu, professorid olid küll omamoodi nomenklatuurne ja privilegeeritud seisus, kuid teaduskonna elu põhisuunad määrasid oma enamusega sageli dotsendid.

Kuigi rektor A. Koobil õnnestus NSV Liidu tasemel läbi suruda, et TRÜ tervikuna arvati selle impeeriumi väheste juhtivate kõrgkoolide hulka, erines näiteks selle õigusteaduskond suurte juhtivate kõrgkoolide õigusteaduskondadest kindlasti juba selle poolest, et viimastes olid kateedrite eesotsas kindlalt õigusteaduse doktorid-professorid. Tulevikus nõuaks uurijatelt keerukat analüüsi, tõestamaks, et mõned TRÜ õigusteaduskonna dotsendid ei jäänud teadustöö sisulise taseme poolest alla mõnede teiste ülikoolide õigusteaduskondade professoritele, kuid formaalselt neil sellist tunnustust polnud. Siin tekkis jällegi vastuolu. Õigusteaduskonna teadustöö oleks läinud kindlalt ülesmäge, kui kateedrite etteotsa oleksid saanud teaduslike ambitsioonidega inimesed, kes oleksid suutnud kaasata teadustööle ka kolleege (lühikese aja järel oleksid nad ilmselt jõudnud ka doktorikraadi kaitsmiseni, nagu kinnitab näiteks õigusteaduskonna kasvandiku Eduard Raska doktorikraadini jõudmise näide kaua aega formaalselt teaduskonda kuulunud kriminoloogia labori, hiljem iseseisva staatusega käitumishälvete labori juhina).

Seega oli õigusteaduskonda taolise struktuuri tõttu juba algul sisse programmeeritud konflikt, kui kateedrite etteotsa juhtusid inimesed, kes ise mingil põhjusel polnud huvitatud aktiivsest teadustööst, mis kaasaks ka kateedri kolleege. Esialgu poliitilisest survest tingitud ja seejärel sisetensuuril tuginev teaduslik isolatsioon välismaailmast tõi kaasa rahvusvahelisest teadusproblemaatikast kõrvalejäämise. 1960. aastate poliitilise sula ajal, kui mitmel TRÜ teadlaskollektiivil tekkisid jälle elavamad teaduskontaktid välisriikides, oli TRÜ parteiorganisatsioon otsustanud "kapitalistliku maailma (tegelikult ka rahvademokraatiamaade) teadusest" kõr-

vale hoida. Paraku oli enesesse tõmbumine 1970. aastateks kaasa toonud isolatsiooni ka NSV Liidu teaduselust.

Selline iseenda probleemidesse takerdumine põhjustas aga olukorra, et teaduskandidaadi kraad kujuneski nn. enamuse kokkuleppel siin uueks, ülikoolitööks vajalikuks teadusnivooks ja dotsendi kutse hakkas paljudele selleni jõudnutele tunduma kui ajaloost tuttav teenistusaadli tiitel. Artikli autoril oli korduvalt võimalik kuulda, kuidas TRÜ õigusteaduskonna vanemase põlvkonda kuulunud prof. I. Rebane selle Tartus tegutsenud dotsentide põlvkonna kohta ikka sellist piltlikku väljendit kasutas.

Veelgi komplitseeritumaks muutus potentsiaalsete teadusdoktorite (professorite) olukord aga siis, kui vastavate kateedrite eesotsas olid juba kateedrijuhatajatena teaduskandidaadid (dotsendid), kel polnud mingil põhjusel võimalust või soovi teadustööga tegelda. Seetõttu leviski aastaid TRÜ õigusteaduskonnas müüt, et ühe liiduvabariigi õigusteadlase jaoks pole doktoritöö kirjutamisega mõtetki alustada enne viiekümnenda eluaasta saabumist, sest nangun pole seda võimalik varem Moskva või Lenini-gradi teadusnõukogu ees kaitsta. Seda müüti uskuda soovijatel oli selle tõestuseks kerge toetust saada, sest 1980. aastatel hakkasidki 1960. aastatel teaduskonda tulnud jõudma järjest oma esimese suurema juubelini. Tulnud teaduskonda noorte ja perspektiivikatena, olid nad juba õitsvas keskeas, jõudmatagi teadustöö aruannetes juba pikki aastaid planeeritud doktoritööd alustada. Selline olukord polnud omane vaid ühele kateedri-le, vaid kummitas kõiki õigusteaduskonna kateedreid.

Vahetult pärast Teist maailmasõda oli riigiõiguse alal mänginud juhtivat rolli prof. Nikolai Maimi endine assistent *mag. jur.* Edgar Talvik (1911–1992), pärast E. Talviku otsest poliitilist pagendamist TRÜ-st 1950. a. kuulus aastaid juhtiv positsioon prof. Juhan Vaabeli (1899–1971) kunagisele õpilasele dots. Johannes Mällile (1912–1981). J. Mäll, kes oli nooruses alustanud J. Vaabeli käe all finantsõigusega, tegeles Teise maailmasõja järgsel perioodil põhiliselt tööõigusega. J. Mälli väljaarendatud tööõigussuund jäigi aastakümneteks kateedri üheks tsentraalseks töösuunaks¹¹. Kahjuks ei jätkunud J. Mällil ambitsioone ega jõudu, et viia kateedri nimetus vastavusse seal arendatava uurimissuunaga.

Nüüd kujunes aga olukord, kus kateedri-le nime andnud riigi- ja haldusõigus jäid eriti pärast dots. Heinrich Schneideri lahkumist omamoodi armetu statisti ossa. Samas viidi aktiivselt edasi loomulikult omaette kateedreid vajavaid rahvusvahelise õiguse (prof. A. Uustal, E. Rahumaa) ja tööõiguse suunda. Eriti soodsas positsioonis oli tööõigus, sest ka pärast J. Mälli surma 1981. a. juhatas 1984–1988 riigi- ja haldusõiguse kateedrit teaduskonna traditsioone säilitavalt J. Mälli lesk dots. Inge-Maret Orgo (sünd. 1935).

Teise maailmasõja järel oli kriminaalõiguse ja -protsessi kateedris kahtlematult kaks vaimset liidrit. Juba enne 1940. a. olid Tartu Ülikooli kriminaalõiguse professoriks olnud prof. Helmut Kadari ja prof. Ilmar Rebane. Pärast H. Kadari surma 1976. a. jäi selle kateedri ainsaks vaimseks liidriks enne 1940. a. lühikest aega prof. Artur-Tõeleid Kliimanni juures teadustööd alustada püüdnud ja vahepeal ka tööõigusega tegelnud prof. Ilmar Rebane. Kateedrit juhtis 1970–1981 formaalselt küll prof. H. Kadari juhendamisel väitekirja kaitsmiseni jõudnud dots. Albert Paltser (sünd. 1931), kuid I. Rebase juhtiv vaimne roll ja autoriteet säilis ka nendel aastatel.

Olukord kriminaalõiguse ja -protsessi kateedris muutus veelgi pärast A. Paltseri asumist teaduskonna dekaaniks. Et prof. I. Rebane ei saanud ka seekord kateedrijuhatajaks, kuid jäi vaieldamatuks vaimseks liidriks, siis kordamööda kateedrit juhatanud dotsendid Heldur Saarsoo, Herbert Lindmäe, Kalle Nigola ja isegi prof. I. Rebase üks viimaseid õpilasi dots. Rait Maruste (sünd. 1953) võtsid vähemalt selles osas, mis puudutas seadusandluse korrastamist ja teadustööd kriminaalõiguse alal, ise harva vastu otsuseid, mis poleks kooskõlastatud prof. I. Rebasega.

Riigi ja õiguse ajaloo kateeder oli juba traditsiooniliselt kuulunud veel enne 1940. a. tööõiguslasena oma teadlasteed alustanud prof. Paul Vihalemale (1910–1985). P. Vihalem, kes oli 1940. a. Eesti NSV töö rahvakomissariks saamisega tõusnud mõneks ajaks isegi juhtivate juunikommunistide hulka, oli ikka (1945–1948 ja 1950–1977) olnud riigi ja õiguse ajaloo kateedri juhataja kohal. Alles 1977. a. oli P. Vihalem juba väga selgelt ilmnevatel tervislikel põhjustel sunnitud kateedrijuhataja ameti maha panema ja sellega läks kateedri juhatamine aastateks 1977–1985 üle EKP TRÜ Komitee sekretärile dots. Advig Kirisele (sünd. 1935).

Dots. Advig Kiris, kes oli väitekirja kaitsmiseni jõudnud oma eelkäija prof. Paul Vihalema juures, tundis muidugi näiteks 20. sajandi Eesti õigusajalugu, kuid paraku kujunes riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateedri juhatamine talle vaid lisaametiks, millega ta tegeles TRÜ parteisekretäri põhitööst üle jääval ajal. Pärast A. Kirise edutamist Eesti NSV justiitsministriks ei tahetud teaduskonnas esialgu riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateedri juhataja kohta täita (kohusetäitjateks olid v-õp. Maie Ruus ja prof. Vilma Kelder), kuni perioodi lõpul võttis selle üle filosoofia kateedris töötamise ajal valminud poliitilise mõtte ajaloo alase doktoritöö kaitsmise eel seisev dots. Igor Gräzin (sünd. 1952).

Kuigi praegu pole dokumentaalselt teada, millist rolli mängis siin teaduskonna dekaan dots. Eimar Rahumaa (sünd. 1948)¹² ja milline oli selle määramise juures rektor A. Koobi osa, kuid on kindel, et ta pidi toetama oma kauaaegse abi ja 1978. aastast ka ENSV Rektorete Nõukogu teadus-

sekretärina talle lähedaseks isikuks olnud Igor Gräzini määramist õigus-teaduskonna riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateedri juhatajaks.

1970–1985 juhtisid tsiviilõiguse ja -protsessi kateedrit prof. Vilma Kelder ja väga lühikest aega oma elu lõpus prof. Endel Laasik. Pärast prof. V. Kelderi tagasitõmbumist teaduskonna elust juhatas aastatel 1985–1990 kateedrit dots. Endel Ploom (sünd. 1935) jne.

Seda oli vähe õigusteaduskonna kui teadus- ja õppeasutuse normaalseks arenguks, veelgi enam kannatas õigusteadlaste vähesuse tõttu õigus-teadus Eestis tervikuna, sest siin ei kujunenud vajalikku kõrgkvalifikatsiooniga õigusteadlaste miinimumi, mis oleks saanud luua eeldused, et õigusteaduses oleks tekkinud konkureerivaid koolkondi ja ta oleks suutnud tõusta sisemise konkurentsi toel mingilgi määral rahvusvaheliselt aksepteeritud tasemele.

Periooditi tekkis teaduskonnas ka rohkem või vähem rahulolematuid, kuid seni oli suudetud kõik rahulolematute protestid alla suruda. Üks suuremaid konflikte tekkis TRÜ õigusteaduskonnas 1970. aastatel, mille tulemusena lahkus mitu teaduskonna taset arvestades kahtlematult tähelepanuväärset õppejõudu: aastatel 1953–1961 TRÜ õppeprorektoriks ja 1964–1968 õigusteaduskonna dekaaniks olnud ning 1968. a. majandus-teaduse alal doktoritöö kaitsmiseni jõudnud prof. Ilo Sildmäe, 1974. a. Tartu ülikoolis oma doktoritöö kaitsnud dots. Heinrich Schneider, lahkujate hulgas oli ka noorema generatsiooni õppejõudude hulka kuuluv, õigusteaduskonna üliõpilaste poolt aga juba väga hinnatud õigusteooria lektor dots. Eerik-Juhan Truuväli (sünd. 1938).

5. TRÜ õigusteaduskonna õppejõudude koondportree. **Koosseisulised õppejõud**

TRÜ õigusteaduskonna õppejõudude koosseisu määras 1970–1988 kindlasti ühelt poolt teaduskonna ajalooline pärand, teisalt teaduskonna struktuuri omapära ja kolmandaks teaduskonnas valitsev mentaliteet. Õigusteaduskonna õppejõudude koosseisu muutus hakkas peale alates 1945. aastast. 1970. aastatel olid veel Teise maailmasõja eelsest professorkonnast Tartus Elmar Ilus (1898–1981), Helmut Kadari (1903–1976) ja Leo Leesment (1902–1986), kuid nemad ei saanud määrata sel perioodil enam teaduskonna poliitikat. Teaduskonna elu suunamisel said veel kaasa rääkida Teise maailmasõja eelsel perioodil esimese teaduskraadini jõudnud või õigusteaduse õpingud sel ajal lõpetanute põlvkond (P. Vihalem, K. Püss, J. Mäll, A. Uustal, I. Rebane, H. Randalu), kel oli tulnud Teise maailmasõja ajal ja sellele järgnenud aastatel teha oma varasematesse vaadetesse küllalt suuri korrektiive, mis ei olnud möödunud nendele kui isiksustele jälgi jätmata. Kui paljust, mis oli Teise maailmasõja eelses Tartu Ülikooli

õigusteaduskonnas olnud hinnalist, oli nüüd loobunud kui kodanlikust igandist, siis teaduskonna õppejõudude vähene huvi teoreetilise uurimistöö vastu võeti vaikides ajaloolise pärandina üle ka nõukogulikus TRÜ õigusteaduskonnas. Teoreetilise uurimistöö vähesust püüti õigustada teaduskonna orienteeritusega praktikale. Praktikale orienteeritus tõi aga paratamatult kaasa ka teaduskonna õppejõudude spetsiifilise komplekteerimise praktika ja siit omakorda praktikale orienteerituse jätkuva tugevnenemise teaduskonnas. 1970–1988 tegutses TRÜ õigusteaduskonna koosseisuliste õppejõududena mitmesuguse tagapõhjaga inimesi (siin oli nii diplomaate, advokaate, juriskonsulte, kohtunikke, partei- ja nõukogude aparaadi, KGB koosseisulisi töötajaid kui ka inimesi, kes olid alustanud oma tegevust pärast ülikooli lõpetamist kohe ülikooli õppejõuna).

Seetõttu pole sugugi kerge professionaalselt ettevalmistuselt kirju koosseisuga õigusteaduskonna õppejõududest võtta keskmist ja öelda täpselt, millise juriidilise ameti hoiakud õigusteaduskonna õppejõudude hulgas kogu vaadeldava perioodi jooksul prevaleerisid. Siiski, kui arvestada, et 1970–1988 oli TRÜ õigusteaduskonna põhikoosseisus keskmiselt 30 õppejõudu¹³, siis pole sugugi liialdus väita, et õigusteaduskonna õppejõudude põhikoosseisu professionaalse mentaliteedi määras prokuröri amet. Nagu näitab tabel 1, olid vähemalt 15-l selle perioodi õppejõul prokuratuuris töötamise kogemused. Seega pole liialdus väita: kui prokuratuuris töötanud ka ei toonud ülikooli kaasa teatud töömeetodeid, siis sugugi mitte alati ei suutnud nad neid meetodeid *alma mater*'isse kui akadeemilisse pühamusse tööle tulles unustada. Kuigi tänaseni puuduvad meil teaduslikud uurimused Eesti NSV prokuratuuri kohta, võib öelda, et prokuratuuritöötajatele oli omane nii võimukuulekus kui ka süsteemirruudus ja igasuguste kõrgemalt tulevate korralduste täitmise harjumus. Oli selge, et prokuröride töö (eriti alumistel astmetel) ei vajanud Eesti NSV-s just erilist isikliku initsiatiivi näitamist. Seda tendentsi tugevdas veelgi asjaolu, et kuigi peaaegu kogu tegevus oli juba niigi seadusandlikult reglementeeritud, valitses siin väga range lineaarne juhtimisskeem. Madalama astme prokuröri oli targem konsulteerida kõrgema ülemusega, kui võtta vastutus enda kanda. Siit tulenes ka selle süsteemi spetsiifika, et initsiatiiv oli karjäärile pigem kahjulik kui kasulik. Seetõttu olid varasemad prokuratuuritöötajad õppejõududena üliõpilaste jaoks head seaduste rakendamise praktika seletajad, õigusteadlastena olid nad üldjuhul siiski rohkem usinad juriidilise praktika üldistajad kui uute ja julgete teoreetiliste mõttekäikude sünnitajad, mis oleksid uuendanud erialast teoreetilist mõtet. Prokuröride eelistamisel õppejõududena oli loomulikult teisigi põhjusi. Üheks oluliseks argumendiks oli asjaolu, et prokurör oli Nõukogude justiitssüsteemis keskmine jurist, kes pidi oma töös olema kursis nii era- kui avaliku õigusega, samas kui siseministeeriumi (miilitsa) ja riikliku

Julgeoleku organite uurijate tööalane amplituud jäi väga kitsalt kriminaalõiguse valdkonda. Asutuste juriskonsultide amet nõudis teadmisi spetsiifilisest eraõigusest (selle hulgas tööõigusest).

Tabel 1

**TRÜ õigusteaduskonna koosseisuliste õppejõudude (1970–1988)
ametikohtad ENSV prokuratuuris¹⁴**

Nimi	Kateeder ¹⁵	Amet ENSV prokuratuuris
Julius Adojaan	Kriminaalõiguse	Tartu linna prokuratuuri uurija (1941), Tallinna linna prokurör (1944–1948), Eesti NSV prokuratuuri osakonnaülem (1949–1953)
Jenny Ananjeva	Tsiviilõiguse	Tartu linna prokuröri abi (1945–1950)
Peeter Kask	Tsiviilõiguse	Tartu linna prokuröri abi (1956–1960)
Vilma Kelder	Tsiviilõiguse	Tartu maakonna prokuratuuri uurija (1951–1952)
Hengo Kings	Kriminaalõiguse	Tallinna linna abiprokurör (1959); Harju rajooni prokuröri asetäitja (1959–1965)
Advig Kiris	Teooria- ja õigusajaloo	Tallinna linna prokuratuuri vanemuurija ja Tallinna linna abiprokurör (1961–1963)
Harri Kärtner	Riigi- ja haldusõigus	Tartu linna prokuratuuri uurija (1961–1963), Eesti NSV prokuratuuri eriti tähtsate asjade uurija (1963–1971)
Endel Laasik	Tsiviilõiguse	Tartu maakonna abiprokurör (1949–1950)
Herbert Lindmäe	Kriminaalõiguse	Valga ja Elva rajooni prokuratuuri uurija (1955–1958)
Rait Maruste ¹⁶	Kriminaalõiguse	Suunati Võru rajooni prokuratuuri (1977), kuid seal tööle ei asunud
Endel Ploom	Tsiviilõiguse	Rapla rajooni prokuröri abi (1960–1961) ja Rapla rajooni prokurör (1961–1962)
Elmar Raal	Kriminaalõiguse	Elva rajooni prokuratuuri uurija ja Tartu oblasti prokuratuuri uurimisosakonna ülema asetäitja (1952–1953)
Lembit Saarnits	Tsiviilõiguse	Jõgeva rajooni abiprokurör ja Jõgeva rajooni prokuröri asetäitja (1960–1967)
Heldur Saarsoo	Kriminaalõiguse	Viljandi rajooni prokuratuuri uurija ja prokuröri abi (1962–1965)
Jaan Sootak	Kriminaalõiguse	Eesti NSV prokuröri abi (1971–1974)

5.1. Teaduslik ja pedagoogiline järelkasv

Ka Nõukogude Eesti õigusteaduse jaoks kujunes omamoodi pöördepunktiks aasta 1975. Sel aastal vaadati kriitiliselt üle senine väitekirjade kaits-

mise praktika ja otsustati sisse seada senisest tunduvalt rangem kvaliteedi kontroll. Eesti õigusteadlaste jaoks tähendas see tõsisasja, et järelkasvu tuli hakata kirjutama väitekirja vene keeles ja kaitsma tulevikus väljaspool Eesti NSV-d.

See pööre tähendas teadusliku järelkasvu suhtes ka seda, et palju tuli enda jaoks uuesti avastada. Kui veel 1974. a. olid õigusteadlased saanud kaitsta TRÜ õigusteaduskonna nõukogu ees nii kandidaadi- kui ka doktoriväitekirju, siis VAK-i reformi järel Eestis enam õigusteaduse-alaseid väitekirju kaitsta ei saanud. Uude olukorda sattunud nooremad õigus- teadlased seisis esialgu küllalt keeruka olukorra ees. Oli katkenud ja nüüd ka katkestatud Tartu Ülikoolis eksisteerinud väitekirjade kaitsmise tradit- sioon.

1970. aastatel TRÜ erialanõukogu ees oma eestikeelsed kandidaadi- väitekirjad kaitsnud kolleegid ei saanud siin nooremaid kolleege oma kogemustega eriti aidata. Rohkem oskasid nendes küsimustes nooremaid kolleege suunata vähesed teaduskonna professorid või 1950.–1960. aastatel Leningradi ja Moskva Ülikooli sihtaspiratuuris olnud kolleegid (I. Rebane, V. Kelder, A. Uustal, E. Laasik, E. Ploom). Need ümberkor- raldused nõudsid uue põlvkonna nooremalt õppejõududelt kahtlemata lisapingutusi ja seetõttu kaitsti TRÜ õigusteaduskonna õppejõudude esi- mesed venekeelsed kandidaativäitekirjad alles 1980. aastal Moskvast. Esi- mesena kaitsesid uutele nõuetele vastavaid väitekirju (Moskvast) kunagi- sed kursusekaaslased Eimar Rahumaa ja Jaan Sootak, kes olid lõpetanud TRÜ õigusteaduskonna 1971. a.¹⁷

Et plaanimajanduse oludes nõuti ka TRÜ õigusteaduskonnalt teadus- likku ja pedagoogilist järelkasvu, siis hakati alates 1975. aastast igal aastal jätma üksikuid teaduskonna lõpetanuid vahetult pärast ülikooli teadus- konna juurde, et nad valmistaksid siin ette oma väitekirja ja jääksid see- järel samasse kollektiivi õppejõuks.

See oli õigusteaduskonna jaoks uus, sest vahepealsetel aastatel oli tava, et tulevased teaduskonna õppejõud suunati pärast ülikooli lõpetamist esialgu praktilisele tööle (väga sageli just prokuratuuri) ja alles mõne aast- a pärast tulid nad teaduskonda tagasi, et siis tavaliselt juba õppejõutöö kõrvalt valmis kirjutada oma väitekirja (kui nad polnud sellega valmis saa- nud juba enne teaduskonda tulekut praktilise töö kõrvalt, olles tegelnud kandidaativäitekirja ettevalmistamisega kaugõppeaspirantuuris või kraa- ditaotlejana).

Kui nimetada vaid kandidaativäitekirja kaitsmiseni jõudnuid, siis sel- lesse uude põlvkonda kuulusid Paul Varul (lõpetas ülikooli 1975, väite- kirja kaitses 1985), Raul Narits (1976, väitekirja 1987), Eerik Kergandberg (1976, väitekirja 1985), Rait Maruste (1977, väitekirja 1984), Heiki Pisuke (1978, väitekirja 1984), Jüri Pöld (1979, väitekirja 1988), Jaan Ginter

(1979, väitekiri 1986)¹⁸, Jüri Raidla (1980¹⁹, väitekiri 1987), Peeter Järvelaid (1981, väitekiri 1990).

6. TRÜ õigusteaduskond ja Eesti õigusteadus

Teise maailmasõja järel oli Eesti õigusteadlaskond paisatud laiali mööda maailma. Sõjapõgenikest Eesti õigusteadlased (nii eestlased kui ka baltisakslased) tegutsesid mitmes välisriigis (nt. Ilmar Tammelo, Karl Aun, Henn-Jüri Uibopuu, Ilmar Arens, Artur Taska, Boris Meissner jt.), kellest aga ka aastatel 1970–1988 Eesti NSV-s veel vähe teati ja veelgi vähem räägiti. TRÜ õigusteadlastel puudus kahjuks võimalus kaasa elada näiteks prof. Ilmar Tammelo (1917–1982) tõesti rahvusvaheliselt arvestatavale esiletõusule õigusfilosoofias.²⁰ Tartu ülikooli õigusteaduskonna head nime saksakeelses teaduskirjanduses kandsid edasi ka näiteks 19. sajandil siin töötanud õigusteadlaste tööde kordustrükiid, mis just 1960. aastate lõpus ja 1970. aastate alguses uustrükkidena jälle paljude maailma erialateadlaste töölaudadel oma koha leidsid²¹. Kuid ka sellest polnud TRÜ õigusteaduskonna teadlastel aastatel 1970–1988 head ülevaadet.

TRÜ õigusteaduskonna vanema põlvkonna õppejõududel olid 1970–1988 sidemed Nõukogude Liidu mitme õigusteaduskeskusega²², kuid neid eriti ei laiendatud. Isegi nende NSV Liidu õiguskeskustega, kus õigusteadlasena olid tegevad ka mõned eestlased, näiteks Moskvaa Rein Müllerson, olid sel perioodil kontaktid vaid mõningatel TRÜ õigusteaduskonna õppejõududel.

Tegelikult oli Eesti NSV-s vähemalt kaks õigusteaduse keskust (Tartu kõrval ka Tallinnas), kuid ülikooli puudumine pealinnas ei võimaldanud sealsetel õigusteadlastel olla nii tuntud näiteks ka Eesti õigusteadlaste järelkasvu hulgas ja nii jäid nad hiljem võõraks ka TRÜ õigusteaduskonna nooremale põlvkonnale.

Tuleb tunnistada, et TRÜ õigusteaduskond oli 1970–1988 suures osas äärmiselt enesekeskne. Äärmuslikkus väljendus ka selles, et tegelikult hoiduti igasugusest koostööst ülikooli sees. See võimaldas siin õigusteadlastel elada justkui omaette maailmas, mis ei saanud sundida inimesi eriliselt pingutama ega end kellegagi võrdlema, sest igal erialal oli ülikoolis nii-võrd vähe õigusteadlasi ja pealegi erines nende teadustase harva oluliselt.

See tase ei saanudki tegelikult väga erineva, sest teadustöö metoodika oli sedavõrd sarnane. Prof. Juhan Vaabel (1899–1971) oli kritiseerinud väga teravalt Teise maailmasõja eelse Tartu Ülikooli õigusteaduskonna õppejõudude teadustööd. Just siin oli TRÜ õigusteaduskonna ajalooline järjepidevus oma ajaloolise eelkäijaga hämmastav. Seetõttu oleks ka aastatel 1970–1988 olnud kohane kriitika, et õigusteaduskonna õppejõud tegelesid vähe teoreetilise uurimistööga ning oma õppe- ja teadustöös olid nad

liialt orienteeritud kohtupraktika üksikjuhtude lahendamisele. Siin tundub kohane tsiteerida prof. Rein Taagepera, kes nimetas seda aega Eesti NSV-s üldise administratiivse tardumuse ja legaalse poliitika puudumise ajaks.²³ Õigusteaduse kui teaduse arenguks olid vajalikud ühiskonna avatus ja (teadustöö) vabadus, samuti ülikooli või teaduskonna üldine teaduskultuur.

Kuid isegi sellise praktikale orienteerituse juures oleks võinud kujuneda murranguliseks aasta 1978, kui Eesti NSV sai endale formaalselt uue konstitutsiooni, mis oleks võinud juristide jaoks saada ka selle akti põhjaliku teoreetilise mõtestamise aluseks. Kuid juba selle akti preambula ütles selgelt kõigile asjaosalistele, et vaatamata suurele propagandale polnud tegelikult selles ühiskonnas midagi muutunud.²⁴ Nikolai Vert väitis otse, et kogu selle konstitutsiooni põhiline sisu pärines tegelikult 1936. a. stalinlikust põhiseadusest.²⁵ Midagi polnud oluliselt muutunud ka avaliku õiguse ja eriti valitseva riigiõiguse kontseptuaalsetes alustes.²⁶ 1970–1988 pödes õigusteaduskond kahtlemata kroonilist ruumipuudust (nii otseses kui kaudses mõttes), mis hakkas üha enam tekitama omapärast arengupeatust²⁷.

Kui kuni 1985. aastani polnud TRÜ õigusteaduskonnale teadusdoktorite osas põhimõtteliselt midagi ette heita, sest igas kateedris olid vähemalt formaalselt õigusdoktorid olemas: riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateedris P. Vihalem, L. Leesment²⁸; tsiviilõiguse ja -protsessi kateedris V. Kelder, E. Laasik; kriminaalõiguse ja -protsessi kateedris I. Rebane, H. Randalu²⁹, riigi ja haldusõiguse kateedris A. Uustal, siis 1986. a. alguseks oli kõigest jäänud vaid mälestus. 1985.–1986. aastal surid väga lühikeste ajavahemike järel professorid P. Vihalem, A. Uustal, E. Laasik, L. Leesment.

Juba 1980. aastate keskel hakati ikka enam ka avalikult tähelepanu juhtima, et TRÜ õigusteaduskonna vilistlased olid teaduskraadide kaitsmisel kõikjal mujal edukamad kui *alma mater*'i õigusteaduskonnas endas³⁰.

Kui 1970–1988 jõudsid doktorikraadi kaitsmiseni õigusteaduse alal H. Schneider (1974), H. Randalu (1978), E. Laasik (1982) ja I. Gräzin (1987), siis vahetult TRÜ õigusteaduskonnaga olid seotud H. Schneider ja E. Laasik. Teatud reservatsiooniga võiks siia nimekirja lisada ka õigusajaloo-alase doktoritöö eest ajaloodoktoriks promoveeritud August Traadi (1978), kuid ka tema väitekirj polnud valminud *alma mater*'i õigusteaduskonna seinte vahel. Juba pikki aastaid oli ta töötanud koos ajaloolastega.

Kuid ka nendel kahel vahetult TRÜ õigusteaduskonnaga seotud doktoriväitekirja kaitsmisel (Schneider, Laasik) oli omamoodi mõru maitse juures. H. Schneideri doktoritöö kaitsmise järel lõid TRÜ õigusteaduskonnas lõõmama nii suured intriigid³¹, et värske teadusdoktor hoopis lahkus ülikoolist. E. Laasiku doktoritöö kaitsmine kulges küll rahulikult, paraku oli värske teadusdoktor tervislikult juba sedavõrd muserdatud, et ei suutnudki enam täie jõuga tööle asuda ja suri juba 1985. a.³²

Eesti õigusteaduse jaoks tõeliseks murranguks oli aasta 1987, kui üle kaheteistkümne aasta õigusteaduskonnast eemal olnud ja nüüd riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateedri juhatajaks saanud Igor Gräzin (sünd. 1952) kaitses oma doktoritöö. Innustatuna tegelikult prof. Juri Lotmani semiootikakoolkonna töödest (mida väljendas eriti selgelt tema doktori-monograafia “Текст права”, Таллинн, 1983), nagu väitis E. Kuznetsov, olevat I. Gräzin oma monograafiaga suutnud öelda uue sõna ka Venemaa õigusfilosoofia ajalukku.³³ I. Gräzinist sai hetkeks NSV Liidu noorim õigusteaduse doktor ja sellega oli tegelikult purustatud suur müüt, mis oli olnud pikki aastaid omamoodi kaitsekilbiks TRÜ õigusteaduskonna õppejõududele, kelle sünniaasta mahtus 1930.–1940. aastate vahele. Nüüd oli õigusdoktorite ritta astunud uue põlvkonna esindaja, kelle sünniaastaks kirjutati mitte 1930 või 1940, vaid juba 1952. I. Gräzini doktoritöö kaitsmisel oli kahtlematult väga suur kaudne mõju Eesti õigusteadusele, kuid see sai hakata ilmnema alles järgneval perioodil.

7. TRÜ õigusteaduskonna lõpetanud

1970. aastatel oli õigusteaduskond keskkoolilõpetanute jaoks stabiilselt populaarne. Ühiskonda raputanud otseste repressioonide ajast lahutas juba peaaegu põlvkonna jagu aastaid ja vanemad hakkasid üha enam soovitama oma lastele juristi ametit. Õigusteaduskonda sisseastumiskonkursid ei võistelnud veel näiteks arstiteaduskonna omadega, kuid olid juba stabiilselt kõrged. Erinevalt aga arstiteaduskonnast (ja üldiselt maailma teistes riikides levinud juristide ettevalmistamise tavast) oli siin (nagu kogu NSV Liidus) võimalus saada juristi kutse ka kaugõppe vormis ehk töö kõrvalt lühemate õppesessioonide kaupa õppides (planeeritav õppeperiood oli sel juhul nende jaoks kuus aastat).

Aastatel 1978–1988 TRÜ õigusteaduskonna lõpetanud said juristi kvalifikatsiooni NSV Liidus kehtestatud ülikooli õigusteaduskonna programmi järgi (studium viis aastat). NSV Liidus eksisteeris paralleelselt esimesega ka praktiline suund ehk juriidiliste instituutide õigusteaduskondade süsteem, kus üldteoreetilisi aineid õpetati vähem, kogu erialane ettevalmistus oli rakenduslikum ning mis oli ka õppeaja kestuselt ülikooli õigusteaduskonna studiumist aasta lühem (neli aastat).

Kui me tahame analüüsida Eesti 20. sajandi teise poole õiguskultuuri mõjutanud faktoreid, siis kindlasti polnud väheoluline asjaolu, et siin tegutsenud juristid, vaatamata ettevalmistuse politiseeritusele, olid enamasti mitte rakendusliku, vaid akadeemilise haridustaustaga. Viimane tingis ka Eesti justiitsasutuste õiguspraktikas hoopis teoreetilisema mõtlemismudeli, kui oleks olnud, kui prevaleerivaks oleks jäänud rakendusliku

kallakuga instituutide (NSV Liidus tuntud juriidilised instituudid asusid näiteks Moskvas, Sverdlovskis, Saraatovis) lõpetanute mõtlemisviis.

1970–1988 lõpetas TRÜ õigusteaduskonna kokku 1709 juristi (836 statsionaarselt ja 873 mittestatsionaarselt). Kuigi kõik TRÜ õigusteaduskonna lõpetanud, sõltumata õppevormist, said ühesugused diplomid, oli tegemist justkui kahe omaette teaduskonnaga. Et üle poole tulevatest juristidest suutis lõpetada teaduskonna töö kõrvalt lühendatud õppeajaga, näitab see, et juristide ettevalmistamise programm polnud õppemahu ega üliõpilastele esitatavate nõuete poolest just eriti pingeline. Õppetöö korralduse valdkonda tuleb arvata ka järgmine fenomen: 1980. aastate alguseks jõudis keskmiste näitajate tõstmine TRÜ õigusteaduskonnas selleni, et iga viies lõpetanu sai diplomi *cum laude*.

Tabel 2

TRÜ õigusteaduskonna lõpetanud 1970–1988³⁴

Aasta	Statsionaarsed	Mitte- statsionaarsed	Kokku
1970	2	45	47
1971	37	26	63
1972	24	45	69
1973	40	47	87
1974	34	35	69
1975	45	30	75
1976	49	34	83
1977	45	45	90
1978	55	49	104
1979	59	53	112
1980	59	55	114
1981	58	54	112
1982	48	68	116
1983	52	37	89
1984	58	47	105
1985	44	54	98
1986	49	56	105
1987	36	49	85
1988	42	44	86
Kokku	836	873	1709

Veelgi huvitavamaks kujuneb aga vaadeldav analüüs siis, kui me tahaksime teada, millise juristielukutse jaoks oli TRÜ õigusteaduskonna lõpetanuid kõige enam ette valmistatud. Arvestades NSV Liidus valitsevat plaanimajandust, peaks see olema valdkond, kuhu vajati ja suunati kõige

enam lõpetanuid. Kuigi autoril polnud käepärast kõiki andmeid TRÜ õigusteaduskonna lõpetanute töölesuunamise kohta aastatel 1970–1988, on võimalik kindlat trendi näidata ka olemasolevate andmete baasil. 1969–1979 suunati kõige rohkem TRÜ õigusteaduskonna lõpetanuid prokuratuuri (69 lõpetajat 418-st).³⁵ Kui lisame vahetult prokuratuuri suunatutele siseministeeriumi teenistusse (põhiliselt uurijateks) suunatud 48 spetsialisti, justiitsministeeriumis ja kohtuorganites tegutsema planeeritud 28 ja advokaatide kolleegiumisse suunatud 27 spetsialisti, siis saame 172 juristi (418-st), kes olid saanud tegelikult sedavõrd sarnase ettevalmistuse, et siin olid võimalikud väga kergesti ka spetsialistide vahetused.

Kirjandus. Märkused

- ¹ Vt. **Верт Н.** История советского государства 1900–1991. Москва: Прогресс-Академия, 1992, с. 387.
- ² 2,4 mln. (1960/1961), 4,58 mln. (1970/1971), 5,23 mln. (1980/1981), mis hakkas aastaks 1990/1991 langema ja jõudis ametlikel andmetel 5,16 mln-ni. Vt. **Hildermeier, M.** Geschichte der Sowjetunion 1917–1991. Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates. München: C. H. Beck, 1998, S. 937.
- ³ Üks väga huvitav analüüs on **Kulcsar, K.** Systemwechsel in Ungarn 1988–1990. Analysen und Erinnerungen des damaligen Justizministers. Hrsg. Von Annelore Gründel. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1997, 379 S. (*Ius commune*. Sonderhefte: Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte, Bd. 98).
- ⁴ Asetäitja dots. P. Kask (sünd. 1930).
- ⁵ Asetäitja v-õp. Jaan Sootak (sünd. 1948).
- ⁶ Asetäitja dots. Edgar Salumaa (sünd. 1921).
- ⁷ Dots. E. Salumaa oli EKP TRÜ Komitee sekretär 1965–1967. Vt. Tartu ülikooli ajalugu 1918–1982. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, kd. 3, lk. 335–336, 390.
- ⁸ **Koik, L.** 9 kuud Roomas. Jutuajamine dots. E. Rahumaaga. Nõukogude Õigus, 1984. nr. 6, lk. 411–414.
- ⁹ Vt. **Jõesaar, A.** Kohanemisaasta. Edasi, 1987, 30. juuni; **Sootak, J.** Kas julge eksperiment või arglikud sammukesed? Nõukogude Õigus, 1987, nr. 5, lk. 332–335.
- ¹⁰ Seda, et kateedrite loomise ajal püüti kontrolli suurendamiseks kateedrite arvu vähendada, tõestab ka Saksa DV näide: 1946. a. oli Nõukogude okupatsioonitsooni jäänud Saksa ülikoolide õigusteaduskondades (Berliinis neli korralist professorit, Halles neli, Jenas viis, Leipzigit neli, Rostockis üks) analoogne olukord nagu Tartuski. Vt. **Schönfeldt, H. A.** Geschichte der Rechtswissenschaft in der SBZ/DDR von 1945–1960.

Normdurchsetzung in Osteuropäischen Nachkriegsgesellschaften (1944–1989). Einführung in der Rechtsentwicklung mit Quellendokumentation. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1997. Bd. 1: Sowjetische Besatzungszone in Deutschland — Deutsche Demokratische Republik (1945–1960). Hrsg. von Heinz Mohnhaupt und Hans-Andreas Schönfeldt, S. 206.

- 11 TRÜ õigusteaduskonnast tervikuna oleks võinud enne 1985. aastat saada üks suur tööõiguse uurimise töörühm, sest näiteks nii kauaaegne riigi ja õiguse ajaloo kateedri juhataja prof. P. Vihalem kui ka kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri vaimne juht prof. I. Rebane olid tegelnud tööõigusega. Kui siia liita veel riigi ja haldusõiguse kateedri tööõiguslased J. Mäll, I-M. Orgo, J. Põld (sünd. 1956) ning majandusteaduskonnas tööõigust õpetanud Heino Siigur (sünd. 1930) ja Tallinnas tegutsevad tööõiguslased, siis oleks olnud tõesti alus rääkida ühest teaduskoolkonnast.
- 12 1992. a. väitis I. Gräzin ise oma kutsumise kohta riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateedri juhatajaks, et kutsujaks oli õigusteaduskonna dekaan dots. Eimar Rahumaa ja viimase lahkumisel ülikoolist diplomaatilisele tööle Rootsi olevat ka uus kateedrijuhataja ja teadusprodekaan I. Gräzin jäänud tema enda sõnade järgi TRÜ õigusteaduskonnas “tuulte kätte”. I. Gräzinil polnud ilmselt tõesti lihtne kohaneda õigusteaduskonnas valitsenud mentaliteediga, sest ka aastaid hiljem (1992) väitis ta tollaseid üleelamusi meenutades: “Õelda, et õigusteaduskond oleks raskesti kurvastanud minu lahkumise üle, oleks lihtsalt vale.” Vt. **Järvelaid, P.** Meie mees Ameerika ülikoolis. Intervjuu prof. Igor Gräziniga. Eesti Jurist, 1992, nr. 3/4, lk. 219.
- 13 Vt. TRÜ õigusteaduskond. Õigusteadlaseks õppimise võimalustest Tartu Riiklikus Ülikoolis. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1980, lk. 28; **Paltser, A.** Õigusteaduskond. Tartu Ülikooli ajalugu. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, kd. 3: 1918–1982. Koost. K. Siilivask ja H. Palamets, lk. 313.
- 14 Tabeli 1 koostamiseks on kasutatud Tartu Ülikooli teatmikke: Tartu Riikliku Ülikooli õppe-teaduskoosseisu biobibliograafianimestik 1944–1980. Tallinn: Valgus, 1987, lk. 433–449 ja University of Tartu. Faculty of Law. Biographical Directory. Tartu: University of Tartu. Laboratory of Legal Aspects of International Relations, 1992, 56 p.
- 15 TRÜ õigusteaduskonna kateedrite nimetused on tabelis antud lühendatult. kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder (kriminaalõiguse), tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder (tsiviilõiguse), riigi- ja haldusõiguse kateeder (riigi ja haldusõiguse) ning riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateeder (teooria ja õigusajaloo).
- 16 Rait Maruste on kantud tabelisse vaid selleks, et näidata murrangut, mis hakkas toimuma 1970. aastate lõpus TRÜ õigusteaduskonna õppejõudude koosseisu komplekteerimisel. Kuigi ka pärast 1977. a. tuli veel ette tagasi-pöördumist teaduskonna õppejõudude koosseisu komplekteerimise vana-de skeemide juurde. Nii näiteks tuli TRÜ õigusteaduskonda veel 1989. a.

- tööle endine Tartu linna ja Jõgeva rajooni prokurör Andrus Siibak (sünd. 1955). Vt. University of Tartu. Faculty of Law. Biographical Directory. Tartu, 1992, p. 40.
- ¹⁷ Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonna lõpetanud 1945–1986. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1987, lk. 12.
- ¹⁸ Jaan Ginter (sünd. 1956) oli planeeritud jätta pärast ülikooli lõpetamist 1979. a. tööle TRÜ õigusteaduskonda, kuid ta töökohaks sai siiski kriminoloogia (hiljem käitumishälvete) labor, kus ta teaduslikuks juhendajaks oli Eduard Raska, kes sel perioodil tegeles ka ise aktiivselt teadusliku uurimistööga kriminoloogia vallas.
- ¹⁹ Jüri Raidla (sünd. 1957) oli 1980–1981 TRÜ aspirant, kuid siis lahkust ülikoolist ja tegutses 1981–1982 Pärnu Kolhoosidevahelise Seafarmi juriskonsuldina, 1982–1987 Halinga kolhoosi esimehe asetäitjana; 1987. a. jõudis töö kõrvalt valmis väitekirja ja sai õigusteaduste kandidaadiks; 1987–1989 Eestimaa Kommunistliku Partei Pärnu rajoonikomitee teine ja seejärel esimene sekretär; 1989–1990 Pärnu maakonna volikogu esimees; 17. aprillist 1990 ENSV justiitsminister ja 1991 – 30. jaanuar 1992 Eesti Vabariigi justiitsminister. Alates 1992. a. tegutseb vandeadvokaadina Tallinnas.
- ²⁰ Vt. **Järvelaid, P.** Ilmar Tammelo. Ilmar Tammelo varased tööd (1939–1943). Hamburg, 1993, lk. 11–30 (Eesti õigusteaduse allikad, kd. 1); **Järvelaid, P.** Tammelo, Ilmar. Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert. Hrsg. Michael Stolleis. München: Verlag C. H. Beck, 1995, S. 606–607.
- ²¹ Vt. **Järvelaid, P.** Vaimude tund Eesti õigusteaduses jätkub. Akadeemia, 1992, nr. 11, lk. 2413–2417.
- ²² **Kelder, V.** TRÜ tsiviilõiguse ja -protsessi kateedri osast seadusandluse täiustamisel. Nõukogude Õigus, 1982, nr. 2, lk. 121–125; **Kelder, V., Varul, P.** Tartu Ülikooli tsiviilõiguse ja -protsessi kateedri sidemetest Moskva teadlastega. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1989, kd. 22 (2): 70 aastat eesti ülikooli, lk. 90–99; **Nigola, K., Rebane, I., Sootak, J.** Kriminaalõiguse õpetamisest ja uurimisest Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas 1944–1988. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1989, kd. 22(2): 70 aastat eesti ülikooli, lk. 27–37; **Apsitis, R., Järvelaid, P.** Tartu ja Läti Riikliku Ülikooli õigusteaduskonna teadus- ja pedagoogilised sidemed 1950–1985. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1987, kd. 19, lk. 214–228.
- ²³ **Misiunas, R. J., Taagepera, R.** Balti riigid: sõlteaastad 1940–1990. Tallinn: Koolibri, 1997, lk. 197.
- ²⁴ 1978. a. konstitutsiooni preambulis oli öeldud: “Juhindudes kommunismi kõrgetest ideaalidest ja vastavalt NSV Liidu konstitutsioonile (põhiseadusele), mis kinnistas kindlaks kodanike õigused, vabadused ja kohustused, sotsialistliku üldrahvaliku riigi korraldusprintsüübid ja eesmärgid, Eesti Nõukogude Sotsialistliku vabariigi rahvas, tundes end kogu nõukogude

rahva lahutamatu osana, võtab vastu ja kuulutab välja käesoleva konstitutsiooni.” Vt. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi konstitutsioon (põhiseadus). Tallinn: Eesti Raamat, 1978, lk. 10. Nii nagu olid eeldused, sellised olid ka vastavad uurimused. Üks tüüpilisi näiteid selles valdkonnas: vt. **Pullat, R., Sergejev, V., Siilivask, K., Silvet, E., Sisov, L., Truuväli, E.** Oktoobrirevolutsioonist arenenud sotsialismi põhiseaduseni Eestis. Tallinn: Eesti Raamat, 1981, 228 lk. või näiteks 24. aprillil 1987. a. Moskva Riiklikus Ülikoolis kirjutatud ja kaitstud Raul Naritsa kandidaadiväitekirj “Принцип единства прав, свобод и обязанностей граждан в развитом социалистическом обществе”, mis sai Moskvast VAK-i kinnituse 23. septembril 1987. a. See õigusteoreetilistele küsimustele pühendatud väitekirj läheb ilmselt Eesti õigusteaduse Teise maailmasõja järgse perioodi ajalukku, sest on üks paremaid näiteid (arenenud) sotsialismi õigussüsteemi ülistavatest tööddest.

²⁵ **Верт Н.** История советского государства 1900–1991. Москва: Прогресс-Академия, 1992, с. 398.

²⁶ Huvitavaks kontinuiteedianalüüsiks Nõukogude õigusteaduse kohta on Gerhard Knorri 1981. a. pärinev monograafia. **Knorr, Gerhard.** Wandel und Kontinuität in der sowjetischen Staatsrechtslehre. Die Entwicklung von 1917 bis 1977. Bonn: Deutscher Bundes-Verlag GmbH, 1981. 163 S. (Studien des Instituts für Ostrecht München).

²⁷ Üheks kaudseks tõestuseks olgu ka fakt, et enam-vähem sama õppejõudude koosseisu juures moodustati 1992. a. Tartu Ülikooli õigusteaduskonda 11 õppetooli. Vt. **Järvelaid, P.** Tartu Ülikooli õigusteaduskond 1992. Kas uue ajastu algus? Eesti Jurist, 1992, nr. 5, lk. 353; **Järvelaid, P.** 360 aastat Tartu ülikooli õigusteaduskonda (V). Eesti Jurist, 1992, nr. 6, lk. 427–428.

²⁸ L. Leesment (1902–1986) oli TRÜ riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateedri mittekoosseisuline õppejõud formaalselt kuni oma surmani 1986.

²⁹ Õigusdoktor H. Randalu tegutses lühikest aega TRÜ õigusteaduskonna kriminaalõiguse ja -protsessi kateedris mittekoosseisulise õppejõuna, et saada VAK-i poolt kinnitavaks professori kutseks vajalikku pedagoogilist staaži, mis tal 1950. a. TRÜ-st poliitilistel põhjustel vallandamise tõttu oli jäänud ilmselt puudulikuks. Ka oli VAK-i ametnike jaoks, kes otsustasid Moskvast, kellele NSV Liidu teadlastest kinnitada professori kutse, vajalik, et see teadlane oleks ka taotluse esitamise ajal mõne ülikooli tegutsev professor.

³⁰ Niisuguse olukorra tekkimist TRÜ õigusteaduskonnas püüti seletada ka juhtumisteadusest tuntud “väljaulatava naelapea teooriaga”, kus kodurahu huvides tuleb iga keskmisest erineva (väljaulatava) naelapea pihta niikaua lüüa, kuni see enam teiste hulgast välja ei ulatu. Doktoritöö kaitsmise poole püüdlevad teaduskandidaadid aga pidid kahtlematult juba doktoritöö kirjutamise ajal mingilgi määral keskmisest välja ulatuma.

- ³¹ TRÜ õigusteaduskonna ajaloo jaoks vajab veel ehk selgitamist, kuidas sai tekkida olukord, et H. Schneideri doktoritöö kaitsmise materjalid olevat läinud Moskvast VAK-is nii lootusetult kaduma, et nende leidmiseks ja läbivaatamiseks läks vaja üle viieteistkümnepäevase aja.
- ³² Vt. **Sepp, H.** Professor Endel Laasiku tegevus tsiviilõigusteaduse arendamisel. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu: Tartu Ülikool, 1989, kd. 22(2): 70 aastat eesti ülikooli, lk. 82–89.
- ³³ Vt. **Кузнецов Е. Б.** *Философия права в России.* Москва, 1989, с. 171; **Järvelaid, P.** 360 aastat Tartu Ülikooli õigusteaduskonda (V). Eesti Jurist, 1992, nr. 6, lk. 426.
- ³⁴ Tabeli 2 koostamisel on kasutatud TRÜ õigusteaduskonna publikatsioone: **Saarnits, L.** TRÜ õigusteaduskonna lõpetanud 1945–1985. Nõukogude Õigus, 1986, nr. 4, lk. 272; Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonna lõpetanud 1945–1986. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1987, lk. 12–22 ja 31–41; Tartu Ülikooli õigusteaduskonna lõpetanute ja õigusteadust õpetanute nimekiri 1919–1989. Tartu: Tartu Ülikool, 1989, lk. 44–63.
- ³⁵ Vt. TRÜ õigusteaduskond. Õigusteadlaseks õppimise võimalusest Tartu Riiklikus Ülikoolis. Tartu, 1980, lk. 32.

FÜÜSIKA TARTU RIIKLIKUS ÜLIKOOLIS 1972–1988. ÜLDIST JA ISIKLIKKU

Jaak Aaviksoo

Astusin TRÜ-sse füüsikat õppima 1971. aastal. Füüsika oli tollal väga populaarne ja konkurss füüsika erialale tihe. Sisseastumiseksamite ajal tundsin ära paljud täppisteaduste olümpiaadidelt ja teistelt üle-eestilistelt üritustelt tuttavad, füüsikasse said sisse 25 paremat. Pingereas järgmised pidid leppima füüsika pedagoogika eriharuga, kuhu algul minu mäletamist mööda avaldusi ei laekunudki. Miks ise füüsika valisin, ei oskagi öelda, igatahes ei pidanud ma võimalikuks õppima asuda nn. konjunktursetele erialadele, filoloogiks ja arstiks ei soovinud, filosoofiat-sotsioloogiat-politoloogiat tollal polnudki. Vanas kohvikus toimunud osakonna avapeol lubasin kõigi meie kursuse üliõpilaste nimel tollastele õppejõududele saada neile vääriliseks järelkasvuks, ehkki ise pidasin vist teadlase karjääri Teaduste Akadeemia Füüsika- ja Astronoomia Instituudis ihaldamisväärsemaks. Ülikool oli nagu nõukogude ülikool ikka: tunniplaan selgelt ees ja kohustus õppetööst osa võtta. Ma ei olnud just eeskujulik koolis käija ja sellest tuli kogu aeg tüli, dekaan dots. Jüri Lembra kutsus kehvemal juhul aula kõrval asunud dekanaati ja seletas vihasel moel, et mul on mitu korda ületatud lubatud puudumiste limiit ja seepärast peaks ta mind õigupoolest eksmatrikuleerima. Mina jälle küsisin, kas mu eksamitulemused siis ei loe, ja tema vastu, et loevad küll, aga probleem pole mitte minus, vaid teistes üliõpilastes, kes võivad eeskuju võtta ja ka keskpäevani magada. Igatahes karistati mind korduvalt käskkirjaga, aga välja ei visatud. Aga kui tahtsin kord Poola sõita, siis keeldus teaduskonna parteisekretär dots. Märt Liigant mu iseloomustusele allkirja andmast, ikka halva õppeiseloому pärast. Poolas sai siiski ära käidud, sõbrad komsomolikomiteest korraldasid ülikooli iseloomustuse nii ära, et teaduskonna oma puudumist ei märganud. Kokkuvõttes jäi mulle ülikoolist võimalustele vastavalt hea mulje, ka eespool nimetatud kolleegid tegid oma tööd ja ilmutasid mõistlikku tolerantsust. Igatahes õpetati hästi ja oldi mõistlikult nõudlik. Kes lisaks õppida ka tahtis, sai hea hariduse — juba esimesel kursusel tegi dots. L. Tärnpu selgeks fundamentaalse tõe: “Kui te midagi ei eelda, siis ei saa te ka midagi väita.” Suur tarkus, milleni jõudmiseks mõned peavad aastakümneid peaga vastu seina jooksuma. Suur teene korralikus hariduses oli muidugi rikkalikul erialakirjandusel, mis oli küll peaaegu eranditult venekeelne, aga

vaieldamatult hea ja esinduslik. Julgen arvata, et tänases Tartu Ülikoolis on olukord kehvem. Kolmandal kursusel jõudsin otsapidi Füüsika ja Astronoomia Instituuti, kus hakkasin Peeter Saari juhendamisel teadust tegema. Diplomitöö, millest kasvas välja ka esimene teadusartikkel, saigi seal kirjutatud. Vene keeles. On vist õiglane väita, et puhtpraktilistel kaalutlustel kujunes kirjalik erialasuhtlus valdavalt venekeelseks (hiljem osalt ka juba ingliskeelseks) ja oli tuntavalt vaid aja küsimus, mil ka suulises suhtlemises ja õpetamises oleks üle mindud vene keelele. Tagasi-vaates pole olulist vahet inglise keele rollil tänases ja vene keele rollil tollases füüsikaosakonnas.

Füüsikast väljaspoolgi oli üliõpilaselu huvitav ja mõtlemist ergutav. Partei ajaloo seminar, mis liitis esmakursuslaste ilmselt dissidentliku ajaloökäsitluse ning Siina Lepiku mõistva ja lugupidamist vääriva juhendamise, andis tulemuseks unustamatu ja väärtuslikult värvilise ajalooõppetunni. Üliõpilaselu kujundasid bioloogide “Rajacad” ja füüsikute “Kuup ja Kera”. Alltekst oli kõiges tähtsam kui tekst ise. Kahe tosina aasta kauguselt tagasi vaadates on uskumatu, kui loomulikuna on võimalik võtta ning kui kaugele võib areneda maailma ja iseeneese duaalsus. Kuulun nende hulka, kes ei pea nn. punaainete õppimist mahavisatud ajaks. Tõelisi õpetajaid ehk mõtlemaid inimesi on alati vähe, ja kui neid ideoloogiliste või erialaste kriteeriumide alusel veel välja praakima hakata, siis jääb vaeseks eelkõige õppija ise. Kergekaalulisi partei- ja komsomoliaktiviste jagub aga igasse aega riigikorrast sõltumata. Oluline on muidugi oskus teri sõkaldest eristada.

Tartu Ülikooli füüsikaosakonda on traditsiooniliselt ülal pidanud tähe-teadus ja geofüüsika, ka teoreetiline füüsika. Pärast sõda lisandus sellele rektor F. Klementi poolt Tartusse toodud ja Peterburi maailmamõõtu traditsioonidele tuginev tahkisefüüsika, eelkõige luminesentsnähtused. Kvalitatiivselt uut etappi tähistas akad. Karl Rebase arendatud ja eriti edukalt Teaduste Akadeemia Füüsika Instituudis viljeldud foononivabade joonte kontseptsioonil põhinev teadussuund, mis saavutas parimaid tulemusi 1980. aastatel seoses laserite kasutuselevõtuga, kujunedes laseroptika uurimissuunaks.

1972. a. koosnes füüsikaosakond kolmest kateedrist: üldfüüsika kateedrit juhatas dots. Kalju Kudu (alates 1974. a. dots. Valdo Ruttas), eksperimentaalfüüsika kateedrit prof. Karl-Samuel Rebane ja teoreetilise füüsika kateedrit prof. Paul Kard (alates 1981. a. dots. Ivar Piir). Peale kateedrite tegutsesid ülikoolis uurimislaboratooriumid: alates 1960. a. elektroluminesentsi ja pooljuhtide problemlaboratoorium prof. K-S. Rebase teaduslikul juhendamisel ja Arved-Aleksander Tammiku juhtimisel (EPL, kõnekeeles luminesentsilabor või Tammiku labor) ning alates 1964. a. aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide problemlaboratoorium J. Reineti

ja hiljem dots. K. Kudu teaduslikul juhendamisel (AEL, kõnekeeles aeroelektrilabor). 1968. a. loodi füüsikaosakonnas maa kunstlike kaaslaste vaatlusjaam (dots. M. Liigant) ja 1976. a. füüsikaosakonna arvutuskeskus (O. Teller).

Üldfüüsika kateedri põhiülesandeks oli üldfüüsika kursuste lugemine ja praktikumide juhendamine. Selles töös saavutas kateeder märkimisväärset edu, olles vastava teaduslik-metoodilise tegevuse baaskateedriks nii üleliiduliselt kui ka regionaalselt (Balti vabariigid ja Valgevene). Vastavate nõukogude liikmeks oli dots. K. Kudu, nõukogude töövormiks olid regulaarsed nõupidamised ja seminarid, mis osavõtjate arvult lähenesid konverentsidele. 1974. a. organiseeris üldfüüsika kateeder Käärikul üleliidulise ülikoolide üldfüüsika kateedrite juhatajate teaduslik-metoodilise konverentsi, millel osales 59 ülikooli 68 osavõtjaga. Silmapaistvaks saavutuseks oli üldfüüsika praktikumide moderniseerimine 1970. aastate lõpul, 1980. aastate algul, kusjuures tollaseid tingimusi arvestades oli ennekuulmatu 40 000 valutarubla kulutamine praktikumi aparatuuri ostuks. Märkimisväärne on üldfüüsika kateedri panus Eesti koolifüüsika edendamisse ja füüsika populariseerimisse, mille kuldaeg langes perestroika-perioodi (telekooli füüsikasaated, füüsika-alaste kirjandite võistlused, Õpilaste Teadusliku Ühingu füüsikasektsiooni ekspeditsioonid ja füüsikaõhtud osakonna suures auditooriumis). Eestvedajateks nendes ettevõtmistes olid dots. Henn Voolaid, dots. Valdo Ruttas, Koit Timpmann, Enn Pärtel jt. Aastaile 1982–1988 olid iseloomulikud ka üliõpilaste ja õppejõudude tihedad sidemed: toimusid füüsikaosakonna suusapäevad, korvpalli võistlused, kalapäevad, nääri- ja lõpupeod.

Üldfüüsikute teaduslik väljund realiseerus 1974. a. asutatud aroelektrilabori gaaslahenduse sektori kaudu, kus kaitsti dots. Kalju Kudu ja dots. Matti Laane juhendamisel neli kandidaadiväitekirja ja mis korraldas 1984. aastal II üleliidulise gaaside elektrilise läbilöögi konverentsi, millel osales 156 inimest 57 asutusest. Kõrvuti gaaslahenduse uurimissuunaga arenes ka röntgenstruktuuranalüüsi-alane teadustöö dots. Aksel Haava juhendamisel. Kaitsti kolm kandidaadiväitekirja, kusjuures töötati välja unikaalne automatiseeritud difraktomeetriline mõõteaparatuur ja mõõtmistehnoloogiad. Arvestatava osa vajalikest finantsvahenditest andsid lepingulisel uurimistööd.

Eksperimentaalfüüsika kateedri teadustöö koondus kahe kitsama teadussuuna, elektronide paramagneetilise resonantsi (prof. Lembit Pung, dots. Ülo Haldre) ja elektrometria (dots. Olev Saks) ning elektroluminestsentsilaboris arendatud elektroluminofooride ja õhukeste kilede uurimissuuna ümber. 1975. a. valmis teine EPR-spektromeeter ja alustati ilmselt esimestena ülikoolis uuringuid vedela heeliumi temperatuuridel. Kaitsti seitse kandidaadikraadi. Elektrometria-alased uurimistööd viisid Tartu

Ülikooli maailmakaardile. Dots. O. Saksal õnnestus aastatel 1967–1985 viia tundlikkuse piir nõrkade voolude mõõtmisel esmalt kümne elektronini sekundis (1975) ja seejärel ühe elektronini sekundis (1985), millised tulemused olid maailmarekordiks. Oluline oli ka nende uuringute rakenduslik tähtsus: hulk tehnoloogilisi lahendusi leidis hiljem kasutamist seeriaviisilises tootmises olevais seadmeis ja, mis pole vähem tähtis, lepingulisest uurimistööst laekusid märkimisväärsed summad fundamentaalsema uurimistöö edendamiseks.

EPL-i uurimissuunad, nagu juba märgitud, olid uue koostisega elektroluminofooride väljatöötamine ja nende omaduste uurimine ning vastava uurimisaparatuuri ehitamine (Elmar Talviste, Arved-Aleksander Tammik, T. Lehto jt.) ja õhukeste kilede valmistamise tehnoloogia mikroelektroonilisteks rakendusteks (Ilmar Tigane, A-A. Tammik, Jaan Aarik ja Teet Uustare jt.). Otsustavaks sai tõdemus, et uurimissuuna edendamine pole mõeldav ilma uurimisaparatuuri ehituseta, millest kujuneski labori peamine tegevusala ja sissetulekuallikas. Valmisaparatuuri ja prototüüpide müügist ning muust lepingulisest tööst laekunud raha kasutati nii koosseisude kasvatamiseks kui ka Narva maantee laborikompleksi väljaehitamiseks. 1987. a. oli laboris 26 koosseisulist ja 62 lepingulist töötajat ning aastane lepingute kogumaht ulatus miljonitesse rubladesse. EPL-i näol oli ilmselt tegemist ühe kõige suurejoonelisema rakendusliku teaduslik-tehnilise uurimissuunaga, mille väsimatuks liikumapanevaks jõuks oli A-A. Tammik ja millest tõusis tulu nii füüsikaosakonnale kui ka ülikoolile tervikuna.

1982. aastal loodi geofüüsika kateeder, mille juhatajaks määrati prof. Olev Avaste ja mille loomises oli oma osa nii senisel aeroelektrilaboril kui ka Teaduste Akadeemia Astronoomia ja Atmosfäärifüüsika Instituudil, mida toetas üha kasvavat avalikkuse tähelepanu nõudev keskkonnatemaatika. Selle kateedri loomine taastas ülikooli geofüüsika traditsiooni ja viis uutele alustele ka meteoroloogia ehk ilmateaduse õpetamise. Aeroelektrilised uuringud leidsid laialdast tunnustust üleliiduliselt ja rahvusvaheliselt; 1986. a. korraldati Tartus III üleliiduline atmosfäärielektri konverents umbes 200 osavõtjaga. AEL-i temaatikast kaitsti kümme kandidaaditööd.

Täiesti iselaadseks kateedriks oli akad. K. Rebase initsiatiivil loodud tahke keha füüsika kateeder, mille juhatajaks sai prof. Mart Elango. See oli Teaduste Akadeemia Füüsika Instituudi baaskateedriks, mille kaudu instituut värvas varakult enda juurde tööle andekamaid noori. Seepärast on mõistetav kateedri edu kandidaadikraadide kaitsmisel: 1976–1988 kaitsti selle egiidi all (ja Füüsika Instituudi kaitsmisnõukogu ees) üle 20 kandidaadikraadi. Niisugusel silmapaistval teadustulemusel ei puudu ka mõru pool, sest kateedrit süüdistati andekamate noorte ärameelitamises ülikoolist, mille tulemusena oli aastaid pärsitud ülikooli füüsikaosakonna normaalne areng. Selles etteheites on ilmselt tõetera.

Füüsikaosakonna ja kogu ülikooli elus oli tähelepanuväärseks sündmuseks füüsikahoone valmimine Tähe tänavas 1977. a. Seni olid füüsikud asunud peahoone vasakus tiivas ja osalt keeltemajas ning pärast ülikooli peahoone põlengut 1965. a. ka Narva mnt. 4 hoones. Uue füüsikahoone valmimisega paranesid oluliselt õppe- ja teadustöö tingimused kogu osakonnas, vaid teadusosakonnale alluvad uurimislaborid jäid jätkuvalt Narva maantee hoonetesse, kus valdavalt lepingulistest töödest saadud rahaga ehitati välja laborihoone Narva mnt. 6. Selle EPL laborihoone valmimisel oli määrava tähendusega laborijuhataja A-A. Tammiku energiline tegutsemine. Tähe tänav füüsikahoonele lisandus veidi hiljem auditooriumide kompleks, kus lisaks füüsikutele asusid õppima ka teiste teaduskondade üliõpilased. Tänapäevaks on Narva maantee hooned üle antud majandus-teaduskonnale ja füüsikud on koondunud Tähe tänav hoonesse.

1970–1988 arenes oluliselt ka füüsikaosakonna eksperimentaalne baas. Lisaks mitmetele tööstuslikele, valdavalt NSVL-s valmistatud eksperimentaalseadmetele (röntgenaparatuur, elektroonikaseadmed, spektromeetrid ja automatiseeritud spektromeetrilised mõõtekompleksid jms.) täienes füüsikute aparatuur oluliselt unikaalsete, ülikooli teadlaste konstrueeritud ja ülikooli töökodades valmistatud eksperimendiseadmete ja nende sõlmedega. Seejuures oli iseloomulik, et valdavalt valmisid need seadmed üleliiduliste keskinstituutide ja ettevõtete tellimusel ning lisaks tellijatele üleantavatele seadmetele valmistati töö käigus prototüüpe ja seadmeid oma tarbeks, mis kokkuvõttes laiendas oluliselt eksperimentaalfüüsikute võimalusi uurimistööks, sh. fundamentaaluuringuteks. Võib ilmselt õigustatult väita, et ilma lepingulise uurimistööta oleksid eksperimentaalfüüsikute võimalused sisukaks teadustööks olnud õige piiratud eelkõige sobiva aparatuuri (või selle muretsemiseks ette nähtud raha) puudumise tõttu. Sellest tulenevalt tuleks vaadeldaval perioodil tehtud lepinguliste uuringute (kohati ebaproportsionaalselt) suurt mahtu pidada igati positiivseks.

Siinkohal tahaksin teha ühe olulise märkuse. Aastad 1970–1988 olid füüsikale kui teadusele head aastad. See käib ühtviisi nii Tartu Ülikoolis kui ka Teaduste Akadeemias, eelkõige Füüsika Instituudis ja teistes institutides viljeldud füüsika kohta. Põhjuseks ühest küljest soosiv suhtumine militaarsete ambitsioonidega Nõukogude partei ja riigijuhtide poolt, aga ka ülemaailmne teaduslik-tehnoloogiline konjunktuur ning teiselt poolt andekate ja läbilöögivõimeliste teadlaste olemasolu. Pahatahtlike (ja eri põhjustel kadedate) füüsikateadusest eemalseisjate poolt on seda perioodi Eesti füüsikas kujutatud ka kui Nõukogude sõjardite teenimist. Ometi ilmneb lähemal vaatlemisel ja Nõukogude teaduskorralduse tundmisel, et samal määral kui füüsikute õppetegevusest väljapoole ulatuv teadustöö oli vist kõigi erialade täiendav ja rikkalikumalt finantseeritud teadustöö

saanud ühel või teisel moel sõjatööstuskompleksi heakskiidu. Niisugune oli lihtsalt selle riigi loogika.

Nagu juba öeldud, eksisteeris vaadeldaval perioodil kõrvuti Tartu Ülikooli füüsikaosakonnaga Tartus veel kaks füüsikakeskust: TA Füüsika Instituut ning Atmosfäärifüüsika ja Astronoomia Instituut Tõraveres. Sat- tudes pärast ülikooli lõpetamist tööle Füüsika Instituuti, kogesin ma kohe alguses midagi, mille eest olen tänulik eelkõige akad. K. Rebasele. Tema suust kuulsin esmakordselt ja äärmiselt jõulise selgusega: pole olemas Tartu ega Eesti ega Nõukogude Liidu füüsikat — on ülemaailmne füüsika- teadus ja see, mida tehakse, peab olema selle nõuetele vastav. Julgen arvata, et selline vaatenurk oli üsna erandlik ja Tartu Ülikoolile, vähemasti minu isiklikule kogemusele tuginedes, ebaomane. Mil määral oli see tingi- tud ülikooli juhtkonna eesmärgipüstitusest ja rollimääratlusest ning mil määral madalama taseme enesepiirangust, kui palju selles oli poliitilist ja kui palju teaduslikku loogikat, on raske öelda. Samas võib liialduseta väita, et Tartu Ülikool oli Nõukogude Liidu juhtivaks ülikooliks mitte ainult poliitilise otsuse, vaid kindlasti ka oma füüsikateaduse taseme tõttu ja omas vastavat reputatsiooni ka väljaspool Nõukogude Liidu piire.

Lõpetuseks sooviksin südamest tänada oma kolleege ja omaaegseid õpetajaid prof. L. Punga, dots. A. Otsa, dots. O. Saksa, dots. H. Voolaidu, dots. I. Rammot, dots. K. Kudut, dots. A. Haava, J. Salmi ja M. Otsa, kes mind selle ülevaate ettevalmistamisel oma meenutuste ja materjalidega toetasid. Eelnev ülevaade ei pretendeeri ei ammendavusele ega teaduslik- kusele. Hoopiski ei ole siinkohal ära unustatud ka neid kümneid inimesi, kes füüsikaosakonda elus hoidsid, ent siinkohal nimepidi äramärkimist pole leidnud.

TARTU ÜLIKOOLI KEEMIAOSAKOND

1970–1988

Tullio Ilomets, Vello Past

Tartu Ülikoolis 1947. a. taasavatud keemiaosakond tegi oma eksistentsi esimese kahe aastakümne vältel läbi suure arengu. Väikesest, kahe kateedri õppejõude ühendavast osakonnast oli saanud suur ja mitmepalgeline kollektiiv, kellele oli jõukohane kvalifitseeritud kaadri ettevalmistamine ja keemiateaduse arendamine.^{1,2} Lisaks kolmele kateedrile töötasid 1970. a. osakonnas füüsikalise orgaanilise ja elektrokeemia probleemlaboratooriumid, samuti mitu lepingute alusel finantseeritud teadlasrühma. Teaduse arenguks vajalike tingimuste loomisel olid suured teened ajavahemikus 1951–1970 ülikooli rektorina juhtinud Feodor Klementil.

1970. a. asus ülikooli etteotsa rektor Arnold Koop. Eelnenud perioodil toimunud töötajate arvukuse ja kvalifikatsiooni kiire areng, mis jätkus tõusvas tempos ka 1970. aastatel (vt. tabelit), tõi teravalt esile osakonna materiaalse baasi puudujäägid. Eriti häirivalt mõjus keemiahoones valitsev ruumikitsikus ning teadusaparatuuri puudulikkus.

Tabel

Keemiaosakonna töötajate arv 1950–1990

	1950	1960	1970	1980	1990
Kateedrite õppejõud	17	18	22	28	28
Lepingulised teadustöötajad	–	5	12	44	24
Laboratooriumide teadustöötajad	–	5	16	28	40
Teaduslik-pedagoogiline kaader	17	28	50	100	92
Teaduskraadiga töötajad	6	3	20	38	45

A. Koop mõistis, et võtmeküsimuseks ülikooli arengus oli ehitustegevus, millele ta pühendas palju jõudu. Uut keemiahoonet küll ei ehitatud (kuigi plaane peeti), kuid mõnesugust leevendust ruumikitsikusse tõi füüsikahoone valmimine 1977. a. ja keemiahoones teiste teaduskondade poolt ajutiselt hõivatud ruumide üleandmine keemikutele. Vajalikuks osutus

mitme laboratooriumi ümberehitamine, milles ka keemikud ise aktiivselt osalesid.

Keemiaosakonna arengus võib 1980. aastaid pidada stabiliseerumise ajajärguks.^{3,4} Õppejõudude ja teadustöötajate üldarv ulatus 90–100-ni, kraadiga töötajaid oli märkimisväärselt palju. Eelmise perioodiga võrreldes oli uurimistöo keemiaosakonnas 1970.–1980. aastatel oluliselt laiahaardelisem nii fundamentaaluringute kui ka rakendustööde valdkonnas. Põhilisteks uurimissuundadeks jäid füüsikaline orgaaniline keemia (Viktor Palm, Ilmar Koppel jt.), elektrokeemia (Vello Past, Uno Palm) ja luminofooride keemia (Mari-Liis Allsalu), nende kõrval hakkasid arenema ka biokeemia (Jaak Järv), arvutikeemia (Viktor Palm, Mati Karelson), keskkonnakeemia (Toomas Tenno) ja loodusainete keemia (Tullio Ilomets). 1978. a. rajati orgaanilise sünteesi harulaboratoorium ja 1986. a. bioorgaanilise keemia problemlaboratoorium.

1970.–1980. aastatel kallines oluliselt ainete struktuuri, reaktsiooni-mehhanismide ja teiste keemiaprobleemide uurimisel kasutatav aparatuur. Uued aparaadid olid küll palju paremad, võimaldades objektide igakülget ja sügavat uurimist, kuid nende hind oli väga kõrge. Ehkki Tartu keemikud said juurde üksikuid aparate, andis osakonnas tervikuna tunda laboratooriumide sisseseade süvenev mahajäämus kaasaja tasemest. Teadustööle mõjusid negatiivselt kitsendused suhtlemises välismaa teadlastega, alafinantseerimisest tingitud piirangud välismaise teaduskirjanduse muretsemisel jm.

Koostöösidemed teiste õppe- ja teaduskeskustega on olnud keemiaosakonnale eluliselt tähtsad kõikidel arenguetappidel. Alguses andsid need sidemed osakonnale vajalikku abi kaadri kvalifikatsiooni tõstmisel ja perspektiivsete teadussuundade kinnistamisel. Edaspidi tõusid esikohale teadussidemed, millest olid võrdselt huvitatud mõlemad koostööpartnerid.⁵ Vaatluse all oleval perioodil oli Tartu keemikutel väga tihe koostöö mitme tollase NSV Liidu juhtiva teadlase ja teadusasutusega, kuid poliitilistel põhjustel ja finantsraskuste tõttu jäid isiklikud kontaktid Lääne teadlastega enamasti lühiajaliseks.

Keemiaosakonna oluliseks ülesandeks on olnud keemikute ja keemiaõpetajate koolitamine. 1978. a. suurenes vastuvõtt osakonda 40-lt 50-ni, mis kajastas vajaduse suurenemist keemikute ja eriti keemiaõpetajate järele. Vastuvõtu suurenemise ja täppisteadustest huvitatud koolinoorte arvu vähenemise tõttu hakkasid ilmema raskused I kursuse komplekteerimisel hästi ettevalmistatud üliõpilastega. 1990. a. ületas keemiaosakonna lõpetanute üldarv 1000 piiri.⁴ Võrreldes 1950.–1960. aastatega suurenes 1970.–1980. aastatel õpetajate ettevalmistamine ning alustati keemikute koolitamist bioorgaanilise keemia, naha- ja tekstiilmaterjalide keemia, restaureerimiskeemia kitsamail erialadel. Õpetajaid vajati rohkem kui pedagoogili-

sel erialal lõpetanud. Rohkem oli vaja näiteks liiterialaga õpetajaid, selliseid saatis ülikool 1972.–1978. aastatel koolidesse umbes poolsada keemia-füüsika pedagoogi.

Alates 1982. aastast astus osakonna I kursusele ka teistele erialadele vastuvõtmata jäänud üliõpilaskandidaate. Enamasti õppisid need üliõpilased hästi ja neist said tublid keemikud. Vaatlusalusel perioodil oli õppetöö üldiseks puuduseks üliõpilaste iseseisvuse vähenemine eriala omandamisel, põhjuseks õppeprotsessi suurenev koolilikkus ja õppetöö range reglementeeritus. Üliõpilaskontingendi heterogeensuse ja iseseisva töö harjumuste vähesuse tõttu ühel osal üliõpilastest oli osakonna lõpetanute ettevalmistus väga mitmesugune, erines ka edukus töökohtadel.

Kirjandus

- ¹ Tartu Riikliku Ülikooli keemiaosakond 1947–1972. Tartu, 1972, lk. 71–100.
- ² **Past, V.** Tartu Riikliku Ülikooli keemiaosakond aastatel 1947–1976. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. VIII. Tartu, 1979, lk. 116–128.
- ³ Tartu Riikliku Ülikooli keemiaosakond 1977–1986. Tartu, 1988, lk. 3–12.
- ⁴ Tartu Ülikooli keemiaosakond 1947–1997. Tartu, 1997, 64 lk.
- ⁵ **Past, V.** Teadussidemete osatähtsus Tartu Ülikooli keemiaosakonna arenguloos. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. XVIII. Tartu, 1985, lk. 140–146.

FÜÜSIKA-MATEMAATIKATEADUSED TARTU ÜLIKOOLIS 1970–1980

Ülo Lumiste

Kõnesolevaks ajaks olid teaduskondade struktuuris toimunud mõningad muutused. Varasem matemaatika-loodusteaduskond oli juba 1961. aastal jagunenud bioloogia-geograafiateaduskonnaks ja füüsika-matemaatikateaduskonnaks, viimane omakorda 1967. aastal matemaatikateaduskonnaks ja füüsika-keemiateaduskonnaks.

Matemaatikateaduskonda juhtis esimese dekaanina kuni 1974 Endel Jürimäe, 1974–1980 Ülo Lumiste. Algul oli teaduskonnas kuus kateedrit: algebra ja geomeetria, arvutusmatemaatika, matemaatika õpetamise meetoodika, matemaatilise analüüsi, teoreetilise mehhaanika ning matemaatilise statistika ja programmeerimise kateeder, 1979. aastal jagunes viimane matemaatilise statistika kateedriks ja programmeerimise kateedriks. 1981. aastaks oli kateedrite koosseis kasvanud 56 õppejõuni, kellest 84% oli teaduskraadiga.

Teaduskonnal tuli alustada eri kohtades paiknenud ruumides, kuni 1971. aastal valmis arvutuskeskuse hoone J. Liivi t. 2, kuhu koos arvutuskeskusega läksid ka arvutusmatemaatika, matemaatilise statistika ja programmeerimise kateeder. Ülejäänud kateedrid jäid esialgu veel keemiahoonesse, kuni 1977. aastal, pärast Eesti Põllumajandusülikooli (sellal Eesti Põllumajanduse Akadeemia) metsandusteaduskonna ümberpaiknemist uude hoonesse, avanes võimalus üle minna TÜ Vanemuise t. 46 õppehoonesse, koos teaduskonna dekanaadiga.

Teaduses säilitas liidripositsiooni prof. Gunnar Kangro, Eesti Teaduste Akadeemia korrespondentliige, matemaatilise analüüsi kateedri juhataja kuni enneaegse surmani 1975. aastal. Tema rajatud on ridade summeeruvuse teooria alane uurimissuund, tema juhendamisel olid 1970. aastani kaitsnud kandidaaditöid 11 teadlast. Uudsenä oli ta 1969. aastal esitanud kiirusega summeeruvuse mõiste. Ta jõudis juhendada veel kaheksa kandidaaditöö valmimist, milles kiirusega summeeruvuse kõrval uuriti Tauberi tüüpi teoreeme, abstraktseid summeeruvusmenetlusi, lokaalselt kumeraid ruume ja funktsioonide lähendamist. Tema õpilaste hulgas on Endel Jürimäe, kes juhatas kateedrit alates 1975. a., Heino Tärnpu, kellest sai kateedri teadusliku suuna juhendaja, Eve Oja (praegu TÜ funktsionaalanalüüsi korr. prof.), A. Kivinukk (TPÜ matemaatika korr. prof.), Toi-

vo Leiger (TÜ matemaatilise analüüsi korr. prof. ja matemaatikateaduskonna dekaan) jt.

Prof. G. Kangro innustusel oli juba 1950. aastate teisest poolest alustatud funktsionaalanalüüsi meetodite rakendamist mittelineaarsete operaatorvõrrandite lahendamisel (Ü. Lumiste, L. Võhandu, Ü. Kaasik, E. Tamme). Siit sai alguse arvutusmatemaatika suuna areng Eestis, mille juhendamist TÜ-s jätkasid Ü. Kaasik ja E. Tamme. Viimase õpilane Gennadi Vainikko arenes peatselt suuna liidriks. Aastail 1965–1967 oli ta olnud õppejõuks Voroneži Ülikoolis, kus töötas projektsioonimeetodite ja lahendusmeetodite üldise teooria alase doktoritöö kallal; väitekirja kaitses Voroneži Ülikoolis 1969. a. Samast aastast on ta professor ning alates 1971 ka TÜ arvutusmatemaatika kateedri juhataja (kuni valimiseni 1995 Helsingi Tehnikaülikooli professoriks), aastast 1986 Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik, sellena 1990–1994 akadeemia asepresident. 1970. aastail laiendas G. Vainikko operaatorite koonduvuse käsitlust diskreetse, kompaktselt, regulaarse jt. koonduvustega. Kujunes üldine teooria operaatorite lähendamismeetodite koonduvuse kohta, mis on pärvinud tähelepanu rahvusvahelises ulatuses. Koostöö Astro- ja Atmosfäärifüüsika Instituudi teadlastega atmosfäärioptika probleemide matemaatiliste meetodite alal viis ta uuesuunalistele uurimustele nõrgalt singulaarsete integraalvõrrandite lahendusmeetodite valdkonnas. 1971–1980 kaitsti G. Vainikko juhendamisel üheksa kandidaaditööd, tema õpilaste seas on Arvet Pedas (praegu diferentsiaal- ja integraalvõrrandite korr. prof.), Peeter Oja (arvutusmeetodite õppetooli hoidja) jt.

1970. aastal anti professori kutse algebra ja geomeetria kateedri juhatajale Ülo Lumistele, kes oli 1968 kaitsnud Kaasani Ülikoolis diferentsiaalgeomeetria-alase doktoriväitekirja seostuste teooriast ja selle rakendustest (seostused homogeensete kihtkondade korral, rakendused tasandi-parvede kanooniliste kihtkondade geomeetrias). Ta jätkas sellealaseid uurimusi, tõmmates kaasa ka oma õpilasi, kõnesolevail aastail kaitsti tema juhendamisel kuus kandidaaditööd; alates 1993 on ta Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik. Moskva Ülikoolis ettevalmistuse saanud Helgi Kilp rakendas kateedris diferentsiaalgeomeetria meetodeid osatuletistega diferentsiaalvõrrandisüsteemide uurimisel.

Samas kateedris elustusid 1970. aastail uuesti algebra-alased uurimused, mis olid katkenud ajutiselt pärast dots. Jaak Hioni lahkumist TÜ koosseisust 1968. aastal. Moskva Ülikooli aspirantuurist tuli 1971. aastal kateedrisse Mati Kilp, kes oli väitekirjas andnud teatud tüüpi monoidide homoloogilise klassifikatsiooni; 1974–1978 oli ta TÜ teadusliku uurimistöö sektori juhataja, 1978–1979 stažeeris USA-s Kalifornia Ülikoolis Berkeley. Novosibirski Ülikooli aspirantuurist tuli 1974 TÜ koosseisu algebraist Raul Roomeldi, kes oli väitekirjas rajanud $(-1,1)$ -ringide struktuuri-

teooria. 1979. a. kaitsesid kandidaadiväitekirja algebra alal kateedri õppejõud Uno Kaljulaid ja Kalle Kaarli.

Matemaatika rakenduste alal jätkas suurimate traditsioonidega teoreetilise mehhaanika kateeder, mida juhatas prof. Ülo Lepik, Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik aastast 1993. Kõnesoleva perioodi algul töötati välja arvutusmeetodeid suure läbipainega konstruktsioonide jaoks. Alates 1972. a. kujunes uueks suunaks mitteelastsete konstruktsioonide optimeerimine. Neil teemadel korraldati neli teaduskonverentsi Käärikul. Mõlemad suunad ühendas 1972. a. oma kandidaaditöös Jaan Lellep, Ü. Lepiku järglane teoreetilise mehhaanika korralise professorina.

Matemaatilise statistika ja programmeerimise kateedri juhataja oli 1969–1974 Ülo Kaasik, professor aastast 1979, ning 1974–1979 dots. Lembit Kivistik. Eestis esimese, 1959. a. rajatud TÜ arvutuskeskuse teaduslik juhendaja oli Ülo Kaasik, kes oli ka kogumiku “Matemaatika ja kaasaeg” asutaja ja peatoimetaja aastani 1975. Tema juhendamisel uuriti matemaatilise planeerimise ülesandeid, formaalseid keeli programmeerimisteoorias, matemaatilist lingvistikat. Oma kandidaaditöös 1972 töötas Jüri Kiho koos orgaanilise keemia kateedriga välja ühendite ja reaktsioonide graafidena kodeerimise meetodika. Alates 1979 oli J. Kiho programmeerimise kateedri juhataja; praegu on ta tarkvarasüsteemide õppetooli hoidja. 1975. a. tuli TÜ koosseisu Mati Tombak, füüsika-matemaatikakandidaat aastast 1981, kes on nüüd teoreetilise informaatika korraline professor.

Jagunemisel tekkinud teise kateedri, matemaatilise statistika kateedri juhatajaks sai dots. Ene-Margit Tiit. Tema juhendamisel valminud kandidaaditöodes uurisid mitmemõõtmelise statistilise analüüsi meetodite asümptootilisi omadusi Tõnu Kollo (1979) ja Anne-Mai Parring (1980). Tõenäosusteooria põhimõistete üldistusi funktsionaalruumidele olid varem käsitlenud Rein Tammeste (väitekirj 1971, hukkus Elbrusel 1973) ja Tõnu Möls (väitekirj 1973).

Matemaatika õpetamise meetodika kateedrit juhatas 1965–1975 selle looja dots. Olaf Printits, professor 1989. aastast. Ta realiseeris 1970. aastail oma varasemaid uurimusi kõrgema matemaatika elementide kooli juurutamise võimalustest reas katseõpikutes ning algatas Eesti matemaatikaõpetajate päevad, mille puhul kateeder andis alates 1974 välja sari-kogumiku “Koolimatemaatika”. Kooliprogrammi moderniseerimist uurisid oma väitekirjades Jaan Reimand, Kalle Velsker, Evi Mitt ja Jüri Afanasjev. Alates 1975 oli kateedri juhataja dots. Jaan Reimand.

Füüsika-keemiateaduskonda juhatasid dekaanina 1969–1975 dots. Jüri Lembra ja alates 1975 prof. Vello Past. Teaduskonna füüsikaosakond haaras algul kolm kateedrit: üldfüüsika, teoreetilise füüsika ning eksperimentaalfüüsika kateedrid. Eesti Teaduste Akadeemia Füüsika instituudi juurde loodi 1976. aastal TÜ tahke keha füüsika kateeder. Samal aastal rajati

füüsikaosakonna juurde oma arvutuskeskus. Osakonna elus oli määrava tähtsusega uue ja avara õppehoone valmimine 1977 Tähe t. 4, kuhu kolisid kõik kateedrid ja osa aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide laboratooriumide sektoreid, samuti teaduskonna dekanaat.

Üldfüüsika kateedri juhatajaks oli 1961–1974 dots. Kalju Kudu, alates 1974 dots. Valdo Ruttas (keda tema doktorantuuris viibimise ajal asendas K. Kudu). V. Ruttas oli alates 1976 ühtlasi TÜ kõrgkooli kompleksse uurimise laboratooriumi juhataja. Dots. K. Kudu algatas kateedri juures kõrgsagedusliku gaaslahenduse uurimissuuna ning organiseeris vastava laboratooriumi, mis 1974 reorganiseeriti kateedri juures tegutsenud aeroionisatsiooni ja elektroaerosoolide laboratooriumi (AEL, loodud 1964 dots. Jaan Reineti algatusel) gaaslahenduse sektoriks. Aastast 1975 oli AEL-i juhatajaks Lembit Visnapuu. Saanud üldfüüsika õpetamise baaskateedriks, täiustas kateeder pedagoogide ettevalmistamist; seda tööd juhtis dots. Gunnar-Raimond Karu.

Teoreetilise füüsika kateedrit juhatas 1960–1981 prof. Paul Kard, Eesti Teaduste Akadeemia korrespondentliige aastast 1961. Ta jätkas koos oma õpilastega (Jüri Lembra, Hilja Iher, Lembit Sossi) uurimusi teoreetilise optika alal. Töötati välja mittehomoogeensete optiliste katete käsitlus ja interferentspolariseeritud valgusfiltrite sünteesi teooria (L. Sossi kandidaaditöö 1979). Samuti jätkas P. Kard oma töid füüsika filosoofiliste probleemide kallal, 1975 avaldas ta uue metodoloogilise printsiibi, nimetades seda mittevastavuse printsiibiks. Üldrelatiivsusteooria probleeme uurisid dots. Aare Koppel ja Ivar Piir koos mitme aspirandiga. Esimene käitles Einsteini võrrandite aksiaalsümmeetriliste homoogeensete lahendite mitterelativistlikke aspekte, teine kiirguslevi seaduspärasusi gravitatsiooniväljas ja mitme osakese liikumise probleemi. Kateedris uuriti ka Päikesesüsteemi väikekehi: Vladimir Riives fotomeetriliselt komeete ning Märt Liigant tehiskaaslaste liikumist, viimane oli sellekohase vaatlusjaama juhataja.

Eksperimentaalfüüsika kateedrit (asutanud 1958 Karl Rebane, hilisem Eesti Teaduste Akadeemia president) juhatas 1960. aastast kuni surmani 1987 dots. Karl-Samuel Rebane. Prof. F. Klementi õpilasena kaitses ta 1974 füüsika-matemaatikadoktori kraadi ja oli aastast 1976 professor. Ta rajas 1960 TÜ elektroluminestsentsi ja pooljuhtide laboratooriumi (EPL) ja oli pidevalt selle teaduslik juhendaja. Mõni aasta hiljem loodi radio-spektroskoopia laboratoorium, mille eesotsas olid prof. Lembit Pung (füüsika-matemaatikadoktor 1979, professor 1980) ja dots. Aksel Haav. Viimane arendas dots. Aleksander Paega edasi röntgenstruktuuri uuringuid. EPL-i raames arendas Olev Saks alates 1967 elektromeetria uurimissuuna. AEL-i reorganiseerimisel 1975 haarati see suund AEL-i koosseisu elektromeetria sektorina. Hoone Narva mnt. 2 pealeehituse valmimisel

1976 sai AEL-i põhiosa omaette ruumid. 1976. aastal loodud tahke keha füüsika kateedrit juhatas ühiskondlikel alustel prof. Karl Rebane, tema asetäitjaks oli prof. kt. Mart Elango, füüsika-matemaatikadoktor aastast 1973. Osalise koormusega professoritena töötasid kateedris Eesti Teaduste Akadeemia Füüsikainstituudi nimekad teadlased Nikolai Kristoffel, Vladimir Hižnjakov (füüs-mat-doktor 1973, Eesti TA akadeemik 1977) ja Ljubov Rebane (füüs-mat-doktor 1973).

Kirjandus

- Rebane, K-S.** Füüsikaosakond. Tartu Ülikooli ajalugu III. Tallinn, 1982, lk. 293–297.
- Lumiste, Ü.** Matemaatikateaduskond. Tartu Ülikooli ajalugu III. Tallinn, 1982, lk. 307–312.
- Rebane, K-S.** Tartu Riikliku Ülikooli eksperimentaalfüüsika kateeder 1958–1975. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi V. Tartu, 1977, lk. 40–50.
- Tapfer, J.** Arvutustehnika arengust Tartu Riiklikus Ülikoolis. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XIV. Tartu, 1983, lk. 137–142.
- Kard, P.** Tartu Riikliku Ülikooli teoreetilise füüsika kateedri ajaloost 1945–1981. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XVII. Tartu, 1985, lk. 34–46 (vene k.).
- Leiger, T., Jürimäe, E.** Prof. G. Kangro rajatud summeeruvusteooria Tartu koolkonna teaduslikud kontaktid. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XVII. Tartu, 1985, lk. 85–89 (vene k.).
- Piir, I.** Professor Paul Kard, õpetlane ja teadlane. Tähetorni kalender 1986. Tallinn, 1985, lk. 48–55.
- Tamme, E.** Arvutusmatemaatika uurimissuuna kujunemine Tartu Riiklikus Ülikoolis. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XX. Tartu, 1987, lk. 74–79.
- Rebane, K-S.** Teaduslik uurimis- ja õppetöö optikas ja tahke keha füüsikas Tartu Riiklikus Ülikoolis 1946–1985. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XX. Tartu, 1987, lk. 127–140.
- Lumiste, Ü., Tamme, E.** Gennadi Vainikko 60. Proc. Estonian Acad. Sci., Phys., Math., 1998, 47/2, p. 140–141.

SUBJEKTIIVSEVÕITU OLBUSEID REKTOR ARNOLD KOOBI VÕIMUAJAST 1970–1988

Hans Trass

1968. a., kui olin saanud neljakümneseks, anti mulle lõpuks kahetoaline korter riiklikul kommunaalpinnal Riiamäel. Seni olin elanud botaanikaaias vana kasvuhoone tagaseinapidi kulgevas pikas, kitsas, niiskes ruumis, mida seniajani kutsutakse Väana rongiks.

Olin küll kuulnud, et TRÜ rektoriks tuleb 1970. a. Arnold Koop, kuid polnud teda veel näinud. Ühel suvehommikul nägin, kuidas keegi pikk atleetlik mees viksib minu ukse ees kingi. Selgus, et üle koridori naaberkorterisse oli kolinud (kuni maja remondini Tähtveres) TRÜ rektoriks määratud Arnold Koop. Avali ja rõõmsa olekuga Koop kutsus mind külla, mina teda. Meie kohtumisi iseloomustasid eelkõige ägedad vaidlused kultuuri ja poliitika teemadel. Koobil oli anne esile kutsuda kaasvestlejas avameelsust. Minu väidete peale, et seltsimees rektor on meisterdemagoog rahvusküsimuses (ta väitis kindlalt, et Eestis ei toimu mingisugust venestamist, püüdes seda tõestada mitmesuguste näidetega nõukogude rahvaste vankumatust ühtsusest ja sõbrusest) ja isikukultuse õigustaja (ta väitis, et Stalini repressiivpoliitikat tuleb teatud määral õigustavalt mõista, mingit Brežnevi isikukultust ei ole aga üldse olnud), Koop küll vihastas ja ma pelgasin, et ta ju võib minu kahtlasi vaateid ja hinnanguid levitada kui näiteid ideoloogilisest ebaküpsusest (kas või ülikooli parteikomitees), aga seda ei juhtunud. Mõistsin, et Koop peab džentelmenlikult eravestlust eravestluseks, aga vestluskaaslase avaliku esinemise korral võib ta küll torgata. Nii juhtuski mitmel korral. Ülikooli 350. aastapäeva juubeliürituste järel toimusid Moskvas TRÜ päevad. Üleliidulise rahvamajanduse saavutuste näituse restoranis “Jubileinõi” oli 22. septembril 1982 suur vastuvõtt, pärast seda kogunes ülikooli delegatsioon järelbanketile, kus rektor iseloomustas poolnaljatamisi delegatsiooni liikmeid. Ta pidas vajalikuks peatuda ka minu isikul, üteldes (olen selle sõna-sõnalt päevikusse üles tähendanud): “Üks meist, kel ei ole mingeid pugejakalduvusi, on professor Trass. Ta on lõbus, andekas, ideoloogiliselt kergemeelne teadlane, aga mina olen ka vahel kergemeelne, kuid mitte ideoloogilistes küsimustes.”

Järgmisel päeval toimus ühingu "Teadus" pidulik koosolek, mida juhtis Nobeli auhinna laureaat akadeemik Nikolai Bassov. Juhtudes rektori kõrval seisma, küsisin, mida ta silmas pidas minu kergemeelsusest rääkides. Rektor ütles pärast pikka pausi — meie vaidlusi üle kümne aasta tagasi Riiamäe korteris. Meeles oli!

Kui algas perestroika-aeg, püüdis A. Koop sellega kaasa minna. Aga tema kõnedes ja intervjuudes kõlasid sageli ärritusnoodid. A. Koop lootis veendunult (nagu enamik nomenklatuurseid parteitegelasi), et avalikustamise ja uutmise protsessi tuleb ja saab tsensuurlikult kindla ideoloogilise kontrolli all hoida. Selleks kasutas ta enda arvates kõige efektiivsemat meetodit — järelejätmatut kriitikat, kord ründavat, kord leebemat, vahel isegi naljatavat. Langesin minagi koos Marju Lauristiniga rektori kriitika alla. Intervjuus "Kongressi vaimus"¹ väitis A. Koop, et toimuvate paljude vaidluste ja erinevate seisukohtade juures peab silmas pidama vaidluste printsiipiaalset parteilist iseloomu. A. Koop ütles: "Hiljuti ilmus "Kodumaas"² prof. Hans Trassi artikkel. Selles on tõstatatud palju printsiipiaalseid küsimusi ning toodud esile ka kõrgkoolielu edasimineku takistavad puudused. Kuid artikli lugemisel tekib ka rahulolematuse tunne. Mitmed pretensioonid on üldise iseloomuga. Kriitikaga ei kaasne eneskriitikat. Kahjuks on artiklis ka läbimõtlematuid näiteid, isegi ülikoolitegelikkuse moonutamist." Rektor ei esita ühtegi näidet läbimõtlematuse või tegelikkuse moonutamise kohta. M. Lauristinile heitis ilmselt ärritatud rektor samas intervjuus eriti ette väidet — meie ühiskonnaelu iseloomustab viimasel aastakümnel mitte üksnes majanduslik, vaid ka vaimne stagnatsioon. A. Koop vist ei pidanud stagnatsiooninähtudeks isikukultuse reanimatsiooni 1970. aastatest 1980. keskpaigani, seda, et ta vallandas ülikoolitöölt mitu andekat, uudseltselt mõtlevat õppejõudu, eksmatrikuleeris tühistel, niioelda ideoloogilistel põhjustel üliõpilasi, et venestamise surve üha tugevnes, et 1978. a. võeti EKP KK bürool vastu selgelt venestamist soodustav salajane otsus vene keele eelisarengust eesti keele ees (mis oli rektorile kui EKP KK liikmele teada). "40 kirjasse" suhtus A. Koop kurjalt kriitiliselt. Lootus, et rektor võiks mõista Tartu intellektuaalide sügavast murest kantud, üldse mitte vaenu õhutavat kirja, ei täitunud.

Ma ei oska iseloomustada rektor A. Koopi kui teadlast ja uurijat (teatavasti oli ta Eesti NSV teeneline teadlane (1972) filosoofiadoktor (1986), professor (1972), NL Pedagoogikaakadeemia korrespondentliige (1968), ENSV TA korrespondentliige (1986). Arvan, et ta oli spontaanselt intelligentne, väljapaistvate oganisaatorivõimetega, resoluutne ühiskonnategelane, oma aja ja kasvatuse ere esindaja. Oma energia rakendas ta edukalt ülikooli ehitamisse, vähem edukalt teadusesse (A. Koop vist mõistis, et spetsiaalselt uurimistööga mittetegeleva administraatorina pole tal sobiv sekkuda spetsiifilistesse teadusprobleemidesse, muidugi välja arvatud ühis-

konnateadused) ja peaaegu tulemusteta üliõpilaste kommunistlikku kasvatust. A. Koopi häiris ja vihastas väga, et tema, ühiskonnateadlase ja kommunisti rektori mõju alt hakkasid järjest enam ära libisema paljud aktiivsed komnoored, kes taotlesid šabloonivaba mõtlemist, hindamist ja otsustamist.

*

TRÜ 350. aastapäeva eel tehti mulle ettepanek esineda Eesti NSV Teaduste Akadeemia ja Tartu Riikliku Ülikooli juubeliistungil ettekandega TA ja TRÜ vastastikest suhetest ja koostööst loodusteadustes. Istung toimus Toompea lossis 9. septembril 1982, presiidiumis võtsid istet seltsimehed Valter Klauson, Rein Ristlaan, Arnold Koop, Karl Rebane jt. Päev enne ettekannet olin kiirustades sirvinud TRÜ 350. aastapäevale pühendatud "Loomingu" numbrit ja leidnud sealt akadeemik Harald Kerese küsimuse ja väite ("Miks on üldse akadeemiline teadus jaotatud kahe keskuse vahel, kui suurte ponnistustega püütakse taas ühineda? Miks on osa teadlasi õpetamise kohustustest vabad? Ülikool ehitab moodsat füüsikakorpust, Teaduste Akadeemias tehakse sedasama. Milleks selline paralleelsus ressursside kulutamisel? Näib, et teaduse arengu seesmine loogika hakkab vastu organisatorsetele vormidele. Võib-olla pöördub kunagi suurem osa TA instituute tagasi ülikooli rüppe, kus nad on sündinud ja kuhu nad kuuluvad"), mis sedamaid hakkas mulle hirmsasti meeldima. Oma ettekande lõpetasin lausega: "Lugupeetud akadeemikud, akadeemia ja ülikooli ühinemine on loogiline ja loomulik samm, Tartu Ülikooli ukSED on teie ees valla." Järgnes haudvaikus, kuni presiidiumist kõlas valjuhäälna naerupahvatus ja hüüe: "Braavo!" Selle autoriks oli rektor A. Koop.

H. Kerese küsimustele ei vastatud. Kaks suurt ja keerulist teadusorganisatsiooni elasid ja arenesid suurel määral isoleeritult, sageli dubleerides üksteise töid, kuigi Eesti TA oli enesele võtnud üleüldise loodus- ja ühiskonnateaduste koordineerimise ülesande. Et see valdavalt tühijooksul toimus, sai varsti selgeks. Teaduste Akadeemia tegutses ja kasvas soodusrežiimis, ülikool ägades ja kohutavas ruumikitsikuses vaeveldes, kuigi, ime küll, oma ahastes laborites ja kateedrites sadu teaduskandidaate ning -doktooreid ette valmistades. Kuni tuldi taasiseseisvuvus Eestis H. Kerese (unustatud) mõtte juurde: ülikool ja akadeemia peavad ühte kuuluma. Teaduste Akadeemia muutmine personaalakadeemiaks (nagu oli loomisel 1938. a.) ja mitme instituudi toomine ülikooli juurde oli ootamatult veniv ja kurviderohke protsess. Märkin siinkohal vaid (kuigi see kuulub juba Koobi-järgsesse perioodi), et minu arvates tegi ülikool selles protsessis ka andestamatuid vigu. Üheks nendest oli TA Zooloogia ja Botaanika Insti-

tuudi ajalooliselt, traditsioonidelt, struktuurilt, ülesannetelt orgaaniliselt ülikooli külge ja juurde kuuluva puhtbioloogilise asutuse võimaldamine liituda Eesti Põllumajandusülikooli struktuuridesse. Tõsi küll, selles oli süüd ka ZBI juhtkonna vähepaindlikul diskussioonil ülikooliga, aga peapõhjus seisnes ülikooli juhtkonna leiges ja väheaktiivses tegevuses ZBI liitmiseks ülikooliga. Ma ei taha väita, et ZBI kuulumine nüüd EPMÜ-sse oleks absoluutne eksitus (on märke põllumajandusülikooli arengust põllumajanduse spetsiaal- ja väikeküsimumuste lahendusotsingute juurest teoreetiliste suurprobleemide suunas). Aga ma kardan väga, et 1) varem või hiljem võidakse EPMÜ-s soovida rakendada ZBI teaduspotsentiaali agroteaduste puhtpraktiliste küsimuste lahendamiseks, millega lõhutaks ZBI edukad, progressiivsed traditsioonilised teadussuunad; 2) lõdveneb TÜ ja ZBI palju Eesti looduse uurimise suurtulemusi andnud ühistöö.

*

Rektor A. Koobi ajal toimusid paljud Eesti ja ülikooli elule otsustavalt mõjunud protsessid ja sündmused: sula-aja hääbumine, stalinismi hiiliv, kohati avalikki taassünd, eesti keele programmiline tagaplaanile surumine vene keele õpetamise ja selles rääkimise agressiivse pealesurumisega, õpilasrahutused, "40 kirja" koostamine ja levimine, muinsuskaitse liikumise taassünd, fosforiidisõda, avalikustamine, uutmine jpm. Kuidas rektor A. Koop neisse suhtus? Muidugimõista üldjoontes printsiipiaalselt bolševistlikult, aga mitte iga kord lahmivalt, püüdmata oma seisukohti põhjendada. Mitmest tema toleaeegsest sõnavõtust kumas ebamääraselt läbi uute protsesside ja temale võõraste käsitluste lõpuni väljajätlemata mõistmise soov. Näiteks mulle kui ökoloogile-looduskaitsejale pole päris selge A. Koobi suhtumine fosforiidisõjasse (osalesin selles 1986. aastast). Kas ta oli vastasleeri, äraootaval või pooldaval seisukohal? Mulle tundub, et fosforiidisõdalasi mõistval poolel, aga seda tuleks ajaloo huvides veel tõestada. Mäletan, et ühes jutuajamises andis ta mulle märku, et hoiduksin väideldes liigest ägedusest, aga siiski määras mind ülikooli fosforiidikomisjoni juhtima. Võitluses Struve t. 2 ajaloolise hoone säilitamise eest ja sinna Eesti Looduseuurijate Seltsi asumise küsimuses oli ta selgelt hoonest säilitamise poolt.

Leian, et on aeg põhjalikult ja objektiivselt uurida ning käsitleda A. Koobi tegevust, tema saavutusi, maailmavaadet ja patte ülikooli rektorina. On ju näiteks Nikolai Karotamme kohta Voldemar Pinni sulest ilmunud kaks raamatut, aga A. Koobi vähemgi põhjalik käsitlus puudub seniajani. Unustamispuud ja mahavaikimine lähiajaloo sündmusi ja neid mõjutanud inimesi objektiivselt mõista ei aita. Väide — ah, oli üks peetpunane, mis tast meenutada — on kahjulik ja primitiivne. Leidsin häm-

mastusega, et Lauri Vahtre lühikeses sisutihedas raamatus "Vabanemine" (1996), kuigi selles puudutatakse ka sündmuse ülikoolis, pole ühtegi korda (251 nime seas) mainitud A. Koopi. Kas ta siis tõesti oli niivõrd süütu ja mõjutu isiksus ülikooli elus? Ega ei olnud küll. Tema mõju elule ja sündmustele ülikoolis ja laiemalt Eestis 1970–1988 oli iga päev tuntav. Uuri-tagu siis selle komplitseeritud isiksuse elu ja tegevust põhjalikult ning objektiivselt. Ja kirjutatagu vastav raamat.

Kirjandus. Märkused

- ¹ **Koop, A.** Kongressi vaimus. TRÜ, 1986, 4. apr.
- ² Silmas on peetud artiklit pealkirjaga "Selles keerulises teadusorganismis" 26. veebruaril 1986. Artiklile sai osaks ootamatult suur tähelepanu ja vastukaja. TRÜ rektoraat paljundas artiklit, et tutvustada ülikooli juhtkonnale ja teistele ühe professorinatukese kahjulikke vaateid. Ajalehes "Kodumaa" kirjutati 27. aprillil 1988: "Toimetus mäletab seniajani mõningaid reageeringuid ... "Loodan, et see lugu sattus "Kodumaasse" juhuslikult, mingi eksituse tagajärjel?" (juhtiv seltsimees Tartu Riiklikust Ülikoolist, telefoni teel); "Ei. Täiesti planeeritult. Aga milles asi, kas on midagi vilutu?" — "Viltu ei ole, põhimõtteliselt, aga miks ikkagi just "Kodumaas"? Teie leht läheb ju välismaale ..." — "Just. Sellepärast oligi meil heameel avaldada professor Trassi nii sügav kirjutis ..."

LISAERIALADE ÕPETAMISEST TARTU RIIKLIKUS ÜLIKOOLIS 1962–1990

Siina Lepik

*Las tulla surmgi — ei karda mina,
Ma kardan seda, mis hullem kui surm.
Ma kardan seda, et süda tahkub,
Kaob uudishimu ja rõõmus trots.*

August Sang, luuletusest "Soov"

Eesti kõrghariduse areng kuuekümnendatel aastatel oli jõudnud ajajärku, mil oli mingil määral võimalik mõningate uutmisprotsesside algatamine. Seni olid peaaegu eranditeta kehtinud NSV Liidu haridusseadused ja põhi- kirjad, millest kõrvalekaldumisi karistati. Liberaalse meelsusega haridus- ministrid Ferdinand Eisen, Madis Pesti ja Ilmar Nuut võimaldasid Eesti hariduselus mitmesuguseid reforme ja katsetusi. Ka Tartu Riiklikus Üli- koolis püüti mitmesuguseid reforme ette võtta, üks sellelaadseid oli lisa- erialade õpetamise alustamine. Mõisteti, et ühel kitsal erialal rakenduse leidmine kõrgkooli lõpetanul on tunduvalt raskem. Oli teinegi põhjus. Pal- jusid erialasid, eriti kohaliku kultuuriga seotuid lihtsalt ei õpetatud. Samal ajal tajuti parteiladviku survet rahvuskultuurile ja eriti keelele. Et seda protsessi mõnevõrra pidurdada ja oma rahvuskultuuri säilitada, tuli vasta- valt haritud inimest ette valmistada (koorijuhid, rahvatantsujuhid, kodu- kultuuri instruktorid jne.).

Mõnede erialade õpetamise vajaduse dikteeris ka vahetult kujunenud olukord. Näiteks geograafia- ja bioloogiaõpetajad ei saanud igal pool va- jalikku arvu tunde. Samalaadseid olukordi tuli ette teistegi spetsialisti- dega. Ka otsustati parandada üldhariduskooli õpilaste ettevalmistamist eluks lisaerialade õpetamise kaudu (looduskaitse, kodulugu, rahvatants, käsitöö, kodundus, võõrkeeled, eetika, esteetika jne.). Põhiainete õpetami- se tundide mahtu ei lubatud muuta. Tekkis vajadus rajada Tartu Riikli- kus Ülikoolis ühiskondlikel alustel töötav lisaerialade õpetamise tea- duskond, mille struktuur ja dekanaat koos õppejõududega kinnitati 1962. aasta detsembris ja mis nimetati ühiskondlike elukutsete teaduskon- naks (lühendatult edaspidi — ÜET).

Järgnevalt püüangi anda lühiülevaate ÜET arengust aastatel 1962–1990, iseloomustades ka populaarsemaid erialasid.

Tolleaegne ülikooli rektor professor Feodor Klement kirjutas ÜET teatmiku avasõnas: “Kõrgemas õppeasutuses olemise aastad on tähtsaks etapiks inimese lõplikul väljakujunemisel. Iga üliõpilane peab kasutama neil aastail kõiki tema ees avanevaid võimalusi selleks, et omandada mitte ainult sügavaid teadmisi tulevaseks elukutseks, vaid ka igati laiendama oma üldist silmaringi ja saama kõrgesti haritud inimeseks, kes oskab kasutada teaduse, kirjanduse ja kunsti kõiki rikkusi ning arendada endas neid loominguilisi eeldusi, mis panevad liikuma ühiskonna kasuks tema teadmised ja vaimsed jõud.” (TRÜ ÜET teatmik. Trt., 1965, lk. 3). Samas mainib ta, et ÜET loomine oli ülikooli üheks olulisemaks algatuseks, millele järgnesid suurem osa ülikooli nii kogu NSV Liidus kui ka Eestis. Tallinna Polütehnilises Instituudis loodi ÜET 1963. aasta sügisel, Eesti Põllumajanduse Akadeemias 1964. aasta jaanuaris, Moskva Riiklikus Ülikoolis koguni 1980. aastal. Mainin viimast põhjusel, et ühe kontrollreidi käigus püüdsid parteiorganid ÜET rajamise esmaau omistada Moskva Riiklikule Ülikoolile, nõudes meilt ka sama malli järgi tegutsemist. Meil olid selleks ajaks juba soliidsed 12-aastased kogemused.

Alates 1962. aasta 4. detsembrist registreerus ÜET-sse vabatahtlikult üle kolmesaja üliõpilase. Eriala omandamine toimus keskmiselt kaks aastat ja õppima registreeriti alates kolmandalt kursuselt. Hiljem ei peetud sellest põhimõttest kinni. Valida sai kahekümne eriala vahel. Õppida sai looduskaitseinstruktoriks (juhendaja Jaan Eilart), lektorpropagandistik (juh. Hillar Palamets), rahvatantsuringi juhiks (juh. Kaljo Soonets), peotantsuringi juhiks (juh. H. Šur), kodukultuuriinstruktoriks (juh. Aaja Taba), ühiskondlikuks kirjasaatjaks (juh. Juhan Peegel), nõukogulike traditsioonide ühiskondlikuks instruktoriks (juh. Vilve Kalits), näite- ja sõnakunstiringi juhiks (juh. Ellen Liiger), dirigendiks ja ansamblijuhiks (juh. Richard Ritsing), ekskursioonijuhiks (juh. Virma Murel), ühiskondlikuks raamatukoguhoidjaks (juh. Vaike Leek), kunstnik-dekoraatoriks (juh. Juhan Pütsepp), auto-motospordi instruktoriks (juh. Ants Pilt), matkainstruktoriks (juh. Ants Raki), kinoinstruktoriks (juh. Georg Rekker) ning paljude spordialade instruktoriks ja kohtunikuks (juh. Juhan Unger).

Kaheaastaste õpingute järel lõpetas 350 ülipilast ja neile anti ülikooli rektori poolt diplom vastava eriala omistamisega. ÜET esimeseks dekaaniks määras rektor Jaroslav Raidi, prodekaaniks Georg Rekkeri. Sekretäritööd tegi Helbe Sarapuu. Kogu see töö toimus tasuta, ühiskondlikel alustel.

Alates 1965. aastast levis ühiskondlike elukutsete õpetamine ka Eesti keskeriõppeasutustes.

Diplomi saamise eelduseks olid õppematerjali omandamine ENSV Ministrite Nõukogu Riikliku Kõrg- ja Keskerihariduse Komitee kinnitatud programmide alusel ning eksamid, arvestused ja praktilised katsed.

1960. aastatel toimus õppetöö vastavalt erialadele edukalt või vähem edukalt, kuid üleliidulised organid ei sekkunud veel eriti asjasse. 1970. aastate alguses sai ka see tööloik kõrgkoolide elus tiheda kontrollimise ja kamandamise objektiks. Uueks dekaaniks määrati Georg Rekker ja prodekaaniks Siina Lepik. Nüüd tuli palju aru anda, iga partei- ja administratiivorgani poolt sadas kaela ettekirjutusi. Eriti jälgiti iga rahvuslikku ilmingut, tehti ettekirjutusi repertuaari valikul ja nõuti ÜET kaadri ettevalmistamise universaalsust, see tähendas kaadrit kogu NSV Liidu ulatuses töötamiseks. Eriti suruti peale lektorpropagandistide ettevalmistamise laiendamist.

Lektorite ettevalmistamise etteotsa nimetati Hillar Palamets ja lektoreid oodati suurel arvul. H. Palamets oskas aga hiilgava meetoodilise tööga, töö kvaliteeti madaldamata, juurde meelitada küllalt suure hulga üliõpilasi. Otsiti uusi vorme. Nii hakatigi korraldama kõikvõimalikke kõnekursusi ja -koole, mis said teoks dots-de Valmar Adamsi ja Helga Kurmi kaasalöömisel. Anti välja ka mitmesuguseid meetoodilisi materjale kõnekunsti ja lektorioskuste paremaks omandamiseks.

1977. aasta detsembris määrati dekaaniks dots. Siina Lepik, prodekaaniks dots. Georg Rekker. ÜET-s õppivate üliõpilaste arv oli selleks ajaks kasvanud juba poolteise tuhandeni, erialasid viisteist. Endiselt rõhuti lektorite ettevalmistamisele. Iial ei vastanud lektorite ettevalmistamise arvud nõutavatele suurustele. Otsustati hakata selle eriala populariseerimiseks korraldama kevaditi lektorite laagreid, samuti kõnevõistlusi.

Esimese noorte lektorite laagri korraldasimegi 1980. aasta kevadel. Sellest ajast korraldati neid igal kevadel, seda tegid kõik kuus kõrgkooli kordamööda. Varem oli alates 1977. aastast korraldatud kaks ülevabariigilist lektorite laagrit. 1980. aasta laager oli Käärikul (korraldaja TRÜ ÜET), 1981. aastal Viitnas (TPI), 1982. aastal samuti Viitnas (ERKI), 1983. aastal Margusel Otepää lähistel (EPA), 1984. aastal Vana-Otepääl (TPedI), 1985. aastal Aegviidus (TPI), 1986. aastal Viitnas (TRK), 1987. aastal jälle Käärikul (TRÜ), 1988. aastal Vana-Otepääl (TPedI) ja 1989. aastal Tartus (EPA).

Laagrist osavõtuks määrati igale kõrgkoolile esindusnormid (1–5) ja seal esinesid kõrgkoolide parimad lektorid. Korraldati seminare, kus esinesid kõrgkoolide õppejõud ja teadlased, ja nendegi puhul peeti silmas laitmatut kõnekultuuri ja esinemist peale sisuliste väärtuste. Nii esinesid laagrites korduvalt prof. Ivar Trikkel, Lembit Vahesaar, prof. Ülo Voog laid, Elli Riikoja, minister Ilmar Nuut, prof. Johannes Kalits, Toomas Alatalu, prof. Kaido Jaanson jt. Laagri viimasel päeval peeti tavaliselt

kõnevõistlusi. Iga kõrgkool pani välja auhinnad ja võitjad viidi mõnikord külaskäikudele teistesse kõrgkoolidesse. TRÜ parimad lektorid külastasid Riia, Vilniuse ja Moskva kõrgkooli.

1962. aastast 1990. aastani anti noore lektori kvalifikatsioon neljale ja poolele tuhandele ülikooli lõpetanule. Eestis tuntakse palju kuldseid, kes said oma kvalifikatsiooni kas noorte lektorite koolis või rahvusvaheliste suhete ringis (RSR), mis oli samuti ÜET-s kõnemeeste ettevalmistamise heaks vormiks.

Väljapaistvaimad selles ringis olid Toomas Alatalu, Kaido Jaanson, Siim Kallas, Kalev Karell, Aarne Kasikov, Tõnu Kõrda, Tiit Koldits, Tõnu Laak, Owe Ladva, Leelo Jaama, Veiko Lõhmus, Tiiu Nuut, Marju Pöder, Eimar Rahumaa, Ants Rebane, Rein Ruutsoo, Jaan Sootak, Toomas Vilosius jt. Neist kujunesid tunnustatud lektorid, nii mõnigi hakkas ise juhtima noorte lektorite koole ja rahvusvaheliste suhete ringe.

Lektori tööga olid seotud ka rahvaste sõpruse klubi (RSK) ehk lühendatult interklubi liikmed. Seal valmistati ette aktiviste suhtlemiseks teiste maade ja kõrgkoolide noortega. Väljapaistvat tööd tegid seal Marju Lauristin, Mari Viiding-Tarand, Leelo Jaanus, Imbi Kaasik, Tuuliki Männik, Henri Sepp, Mariina Kure, Tiit Kullerkupp, Sirje Jädal, Merle Seeder, Airi Pöder jt. Interklubis tegutses 50–75 üliõpilast aastas. Organiseeriti reise ja kohtuti välismaalastega niipalju kui tol ajal võimalik.

Üheks rahvusvaheliselt tunnustatud tegevusalaks oli ÜET-s looduskaitse. Valmistati ette looduskaitseinstruktooreid. Tõsi, TRÜ looduskaitsering alustas tööd 7. aprillil 1958. aastal, kuid hiljem koondati ka see tegevus ÜET alla. Esimesele töökoosolekule tuli 40 üliõpilast. Ringi juhendajaks on algusest peale olnud Jaan Eilart. Ringi esimeseks esimeheks oli Leonhard Jaanson. Juba 1963. aasta lõpuks kasvas ringi liikmete arv 72-ni, teisel aastal sajani. Aasta jooksul valmistati ette keskmiselt 30 uut looduskaitseinstruktorit. Üle Eesti on tuntud looduskaitsejad Ülo Mander, Ilmar Kask, Ain Vellak, Merike Toode, Rein Ahas, Jaan Remmel, Kuulo Kalamees, Kalev Pild, Mart Vabar, Jürg Tarvel, Tiit Trummal, Arvo Tõnisoo, Heno ja Tõnn Sarv, Uku Alakivi, Toomas Frey, Mari Reitalu, Ann Marvet, Tõnis Täär, Helgi Aas-Vaga, Epp Talisoo-Kõiva, Juhan Voist, Urmas Peterson, Aldo Vaan, Andres Tõnisson, Aita Mody, Jaak Neerut jt.

Alates Toomas Freyst on peaaegu kõik nimetatud olnud selle ringi presidendid. Ringi igast tegevusaastast jutustab pildialbum ja "Aida-raamat", välja on antud ka seitse numbrit looduskaitsealaseid töid ja muid trükiseid. Mõned tööd on välja antud ka inglise keeles ja levitatud väljaspool Eestit. Ka mitmes Tallinnfilmi ringvaates on tutvustatud selle ringi tegevust. Ringist on välja kasvanud Eesti looduskaitse- ja ökoloogia-probleemidega tegelevate inimeste aktiiv.

Üks tuntumaid selle ringi kasvandikke on Uku Alakivi. Ring tegutseb praegugi ja viimane on selle auliige, olles erialalt tunnustatud majandusspetsialist, agronoom. Tunnustatud on ka nimekas ökoloog prof. Toomas Frey, bioloogiadoktor Kuulo Kalamees, hiljutine kateedrijuhataja dots. Mart Vabar, dots. Heino Mardiste, üks looduskaitsemuuseumi direktoreid Jaan Remmel, Viidumäe looduskaitseala juhataja Mari Reitalu, Alutaguse looduskaitseinspektor Juhan Voist, EPA endine õppejõud Ülo Mander, Nõo keemiaõpetaja E. Reissaar-Viirsalu, kliima-uurija Epp Talisoo-Kõiva. Ka NSV Liidu esimene omaaegne maastikuspetsialist H. Hallemaa oli võrsunud samast ringist. Looduskaitseringi kasvandike hulgas on ka arstid H. Koppel, V. Viirsalu ja E. Grüntal; ajaloolased T. Rosenberg, R. Oras ja A. Tering; koduloomuuseumide direktorid Kaljola Kirt, T. Saarist, M. Karmo ja U. Roosimaa; Tallinna loomaiaa direktor Mati Kaal.

Oma populaarsust üliõpilaste hulgas pole tänini kaotanud kodukultuuriõpetajate ettevalmistamine. Teeneka õpetaja Aaja Taba juhtimisel oli see töö alati ligitõmbav ja sisukas. Õpperuumide koormuse tõttu sai tegutseda vaid 5–6 õpperühma, igas 20–25 üliõpilast. Lõpetanud said oma diplomil alusel õiguse õpetada keskkoolis ja keskeriõppeasutuses kodundust. Aaja Taba käe all õpetasid kodukultuuri edukalt ka Sirje Kõrge ja kunstnik Kai Luiga. Kodukultuuriinstruktori spetsiaalsuse said iga nelja aasta tagant 80–100 üliõpilast.

Läbi aegade on auto-motospetsialistide ettevalmistamisel suure panuse andnud autoõpetuse kabineti juhataja Ants Pilt. Autojuhtimise oskuse on omandanud mitusada, instruktori eriala mõnikümmend üliõpilast ja õppejõudu.

Vähem populaarne pole olnud ka rahvatantsuõpetajate ettevalmistamine. Tuntud juhendaja Heljo Mikkel (rahvatantsumemm) on välja õpetanud sadu rahvatantsu ja -pillimängu õpetajaid. Ülikooli rahvatantsuansambel oli kuulus üle maa, sealt on tulnud ansambli juhte ("Leigarid", "Virulane"). Memme väljapaistvad tantsulapsed on olnud Ilmar Reidla, Ester Prints, Madis Jürgen, Kaljo Soonets, Mai Eljas, Henn Tiivel, Kristjan Torop, Rein Sikk jpt.

Veel valmistati väiksel arvul ette ka kunstnik-dekoraatoreid. Selle tööga alustas tuntud kunstnik Juhan Püttsepp 1962. aastal, jätkas graafik Kaljo Põllu. Viimase juhendamisel möödus edukaim periood TRÜ kunstkabineti ajaloos. Õppijate arv kasvas üle saja, sisustati ajale vastavad tööruumid ja muretseti palju töövahendeid, isegi kõrgkuumusahjud klaasi ning keraamika põletamiseks ja graafika trükkimise press, mille jaoks pole tänaseni leitud ülikooli ruumides kohta. Üliõpilased käivad graafikat trükkimas kunstnike majas.

Nagu ülal öeldust selgub, viljeldi Kaljo Põllu ajal peale joonistamise, maali ja graafika ka klaasikunsti ning keraamikat. Palju käidi kunsti näitustel väljaspool Eestit ja korraldati maalilaagreid, kus jäädvustati rahvuskultuuriga seotud objekte. Moodustus kunstiharrastajate grupp "Visarid", kuhu kuulus kunstihuvilisi ka väljastpoolt ülikooli. Jõuti välja anda isegi väike brošüür kunstikabineti liikmete tööde reproduktsioonidega.¹ Meie kunstikabinet oli tol ajal NSV Liidu kõrgkoolide hulgas ainulaadne, tema tegevusest kirjutati 1960. aastate lõpul korduvalt keskaja kirjanduses. Tegevuse algaastate üliõpilaskunstnike laureaatidena märgitakse Mart Ellerit, Jaak Kangilaskit ja Malle Vahemetsa.

Tähelepanukõitvate tööde autoritena on tuntud Viljar Allsalu, Ülo Sõstra, Mari Sitska, Aina Aul, Martti Preem, Peeter Urbla, Tiia Toomet, Reet Uring, Marju Lauristin. Kunstikabinet korraldas iga kevad aasta jooksul valminud tööde näitused, mis said väga populaarseks. Et väljapandud tööd olid rahvusliku loomuga ja et viljeldi vabalt palju kunsti-voole, hakati 1960. aastate lõpul neid näitusi ära keelama.

Kaljo Põllu järel asus kunstikabineti tööd juhendama Andrus Kase-maa. Ka sel ajal kerkis esile mitu kunstnikku: Miljard Kilk, Andres Kruus-vall jt. Andrus Kasemaa tõi juurde uue eriala — skulptuuri, intensiivse-malt hakati viljelema ka pisiplastikat. Juhendajana pani ta suurt rõhku joonistamisele. Kabineti juures õppijate arv aga kuivas kokku.

ÜET dekanaadi algatusel organiseeriti 1974. aastal esteetika lektoo-rium. Kuulajateks registreerus 314 üliõpilast ja õppejõudu. Loengute-ga esinesid nimekad Tartu ja Tallinna kunstiteadlased ja filosoofid: prof. Leonid Stolovitš, prof. Juri Lotman, prof. Ülo Matjus, dots. Mai Ojamaa, Mart Eller, Aili Aareloid-Tart, prof. Jaak Kangilaski, Eerika Rehe ja Tõnu Luik. Ka Tartu kunstimuseumi teadustöötajad andsid oma panuse. Üliõpilaste elav huvi esteetika loengute vastu ja rohke osavõtt ei meeldinud aga mõneledele ringkondadele. Pidevalt suruti need loengud aina väiksematesse auditooriumidesse, kuni lõpuks pidi pool kuulajaist ukse taha jääma.

Suurel arvul valmistas ÜET ette matka- ja spordiinstruktoreid, nende hulgas ka spordikohtunikke. Tuntud õpetajad ja aktivistid matkatarkuste jagamisel olid Karl Muru, Kalle Soa, Marko Seemen, Kalle Hansen, prof. Volli Kalm, Enn Loik ja prof. Ants Tuulmets. Alpinistid koondusid klubisse "Firn", mis on toonud Eestile au ja kuulsust kõrgete mäetippude vallutamisel.

Spordiinstruktorite ettevalmistamist juhtis kogu käsitletava perioodi jooksul tuntud ja suurte kogemustega spordipedagoog Uno Sahva. Palju väärtuslikku tööd tegid ka oma ala parimad spetsialistid Hilja Tidriksaar, Linda Martis, Ethel Kudu, Alfred Pisuke ja Kaja Keemann. Käsitletavate aastate jooksul anti spordiinstruktori või kohtuniku kutse paarile tuhandele

üliõpilasele. Kutse saanud oli rohkem kui kehakultuuriteaduskonna üliõpilasi.

1980. aastate alguses lisandus uusi erialasid, nt. giidid ja tõlgid. Filoloogiteaduskonna õppejõud õpetasid olümpiamängude purjeregatiks ja TRÜ juubeliks välja saja giidi ümber, põhiliselt võõrfiloloogia üliõpilased. Nende juhendamisel nägi suurt vaeva dots. Mall Tamm.

1987. aasta detsembris pühitses ÜET 25. aastapäeva. Sel puhul tehti kokkuvõtteid saavutatust ja kavandati kitsaskohtade ületamise abinõud. Märgiti dekaanide ja prodekaanide palgalise koha sisseseadmise vajadust töö mahu kasvamise tõttu. Ka visandati erialade uued struktuurid ja rõhutati vajadust välja anda rohkem õppematerjale.

Tartu Riikliku Ülikooli ÜET andis 1990. aastal välja viimase erialatunnistuse numbriga 7108. Niisiis valmistas ÜET 28 aasta jooksul ette üle seitsme tuhande spetsialisti, kes omandasid ühe või mõni üliõpilane ka mitu lisaeriala. Nendest enamus on tuntud poliitika-, riigi- ja kultuuri-tegelased.

Kirjandus

¹ TRÜ Kunstikabinet. Tartu, 1970.

SOTSIOLOOGIALABOR (1966–1975)

Ülo Vooglaid

Tekkimisest ja paiknemisest

Hruštšovi sula ajal, 1960. aastate keskel, tekkis tollases hirmust, valest ja viletsusest muserdatud ühiskonnas taotlus ehitada sotsialismiks kutsutud elu mõnevõrra inimlikuma näoga. Stalini isiku kultuse materdamisega oli ette nähtud jätta mulje, et ühiskonnakord tervikuna on hea ja õige, kuid kurss oli üksikute halbade inimeste tõttu vahepeal väheke vale ning peajoon vildak. Nii või teisiti tekkis 1960. aastate keskel ometi endiste aegadega võrreldes pisut rohkem hingamisruumi ja sai koguni võimalikuks korraldada uuringuid, et kirjeldada olusid, olukorda ja elamist sellisena, nagu on tegelikult, mitte üksnes korrata ja ülistada ülemuste kujutlusi elamisest tulevikus.

Ajalehe "Edasi" toimetus osutus uuenenud oludes eriti erksaks. Kõikvõimalike puuduste paljastamine muutis toimetuse Tartus ja Tartu ümbruses nii populaarseks, et kirjade osakonda tuli töötajaid aina juurde võtta. Ajalehte hinnati mitte niivõrd usaldusväärse info allikana, kuivõrd sotsiaalse kontrolli atribuudina. Selle tõusulaine harjal tekkis toimetuses idee saada bürokraatide ja muude rahva arvel veeteerivate tegelaste vastu edasivõitlemiseks vajalikku tuge rahvalt. Mingis mõttes oli seegi taotlus mõeldud eeskätt enesekaitseks ja sõjapidamise vahendiks, kuid omajagu oli kõiges ka idealismi ja lootust, et mine sa tea, ehk õnnestub siiski ka nendes oludes inimväärselt elada, koolis käia, tööd teha, lapsi kasvatada ja hellitada.

Ideed rahvuse kui subjekti eneseteadvusest ja selle kinnistamise mehhanismidest, elukeskkonna kvaliteedist, eesmärgistatud protsessidest, juhtimise eeldustest ja kommunikatsioonisüsteemidest olid tollal kõik veel sündimata, kuid vajadus sedalaadi teadmise järele oli kujunenud.

Midagi pidi tekkima.

Leningradi Ülikoolis oli juba asutatud sotsioloogialabor ja selle toel otsustas "Edasi" toimetus korraldada uuringuid lugejaskonna eelistuste ja hinnangute selgitamiseks. Niisuguse tembuga astus toimetus pikalt üle kehtivate piiride. Parteilisele demagoogiale oli võimalik vastu astuda veelgi paremini viimistletud demagoogiaga ja seda asuti üksteise varal väga

usinalt õppima (tollase ägeda seminari tulemused olid seemneks artikli “Juhtimise ja valitsemise eetika” kirjutamisel.¹

Sotsioloogia hakkas kujunema peamiselt poliitilise võitluse atribuudiks ja oleks tõenäoliselt varsti pöördunud iseenda vastandiks. Õnneks oli meil siiski nii palju oidu, et olupoliitiline jahmerdamine ja ühiskonna teaduslik uurimine lahku viia.

Allakirjutanu otsustas astuda ülikooli loogika ja psühholoogia kateedri aspirantuuri. Sotsioloogiat VAK teadusena ei tunnustanud, jäi üle vormistada taotlus sotsiaalpsühholoogia alal.

Spontaanne huvi omal maal toimuvate protsesside vastu kasvas ülikoolis kiiresti. Tollal oli ülikoolis mitu vägagi teovõimast ja hästi tegutsevat omaalgatuslikku organisatsiooni. Suurim neist oli ÜTÜ (Üliõpilaste Teaduslik Ühing), radikaalseim RSR (rahvusvaheliste suhete ring), toimekaim EÜE (Eesti Üliõpilaste Ehitusmalev) ja kõige tugevama iseseisvusele ning omavalitsuslikule tegutsemisele ajendava jõuna toimis ELKNÜ TRÜ Komitee. Jah, nii see oli, ehkki praegu meeldiks ehk mõnele ametnikule rohkem, kui neid detaile ei käsitletaks. Muidugi oli igas organisatsioonis paremaid ja halvemaid aegu, kuid Tartu vaim kandis neid kõiki ning ilmnes neis kõigis oma võimalusi ning eripära arvestades. Sestap oli ülikoolis huvi ühiskonna funktsioneerimise, muutumise ja arengu tegurite vastu väga suur ja **sotsioloogiaringi** koosolekud kujunesid üleülikoolilisteks sündmusteks, millest võttis osa nii õppejõude kui ka üliõpilasi kõikidest teaduskondadest. Otse loomulikult oli alati kohal ka Villem Ernits, kelle konksuga küsimused ja teravad repliigid hämmastasid ning naerutasid korraga.

Ringi aspirandist juhendaja ja juhatuse koormus kasvas tasapisi selliseks, mida möödaminnes ja kõige muu kõrvalt ei olnud enam võimalik kanda ja nii tekkiski mõte rajada sotsioloogiakabinet. “Marxi maja” hoo-vipoolses küljes õnnestus leida pisike, peamiselt keeletundideks kasutatud ruum. Algul tundus, et üleüldise ruumikitsikuse tõttu ei ole võimalik seda pingutustest hoolimata tühjaks saada. Siiski ei läinud paari kuudki, kui saime laed ja seinad värvitud ning ka mingi mööbel õnnestus kuskilt kokku korjata. Raha ei olnud ja õigust ei olnud, kuid pealehakkamist ja usku oli küllaga. Üleni värvised, ajalehest volditud mütsid peas, istusid õnnelike nägudega üliõpilased Peeter Vihalemm, Sirje Endre, Leini Mägi jpt. (1966. aasta novembris) avapidu pidama.

Ruum oli olemas, telefon ka, aga ametlikku staatust enam-vähem iseseisvaks tegutsemiseks ei olnud. Ootamatult helistas ühel heal päeval rektori sekretär ja palus tulla võimalikult kohe rektori juurde. Mõistagi võttis selline kutse kõhedaks. Rektor oli silmapaistvalt heas tujus; muheles, lükkas, nagu tal kombeks oli, oma niigi juba laiaks lükatud ninaotsa ülespoole ja küsis: “Kas see on normaalne, et ülikoolil on olemas sotsioloogia-

laboratooriumi juhataja ametikoht, kuid laboratooriumi ei ole?” Vastasin, et selline olukord normaalne ei ole. “Mina arvan sedasama,” ütles rektor, istus oma suure laua taha ja kirjutas samas oma käega käskkirja labori asutamiseks.

Selgus, et rektor F. Klement oli mõelnud vaikselt välja efektiivse triki: ta oli kirjutanud ministeeriumile (vist küll Kõrgema ja Keskerihariduse Komiteele) uute ametikohtade taotlusse *sotsioloogialaboratooriumi juhataja* ja see lipsas kogemata mingi vähevõitu valvsa ametniku silma alt läbi. Nii tekkis (ainuke) argument tollase TRÜ **sotsioloogialaboratooriumi** rajamiseks. Prof. Klement meenutas seda saavutust mitmel korral ka aastaid hiljem. Tema näost ja jutust oli iga kord märgata, et ta oli selles seoses enda ja sündmuste käiguga rahul.

“Marxi maja” väikses hoovipoolses toas asus sotsioloogialabori “kontor” viis aastat. (Sealsamas, teisel pool ust, asus kunstikabinet, kus toimetas tollal väga hoogsalt ja viljakalt Kaljo Põllu koos suure hulga kunstihuviliste üliõpilastega.)

Alles 1971. aastal õnnestus mitmekordsete vahetuste kaudu saada sotsioloogialaborile uued avaramad ruumid restorani “Volga” (praegu kino “Athena”) vastas. Labori sulgemisel võttis need ruumid enda valdusse tollane Ülikooli TUS (teadusliku uurimistöö sektor), mille juhataja eriti agaralt, lausa ennastsalgavalt pingutas labori hävitamiseks.

Peamistest tegevussuundadest

Labor eksisteeris lepinguliste tööde varal. (Ülikooli eelarvest sai palka vaid ülalnimetatud juhataja.) Seetõttu pidi labor orienteeruma tellijate vajadustele ja üritama siduda teaduslik-teoreetilist, meetodilist ja metodoloogilist tegevust nii palju kui võimalik rakendusotstarbelise uuringuga ning innovaatiliste protsesside (eesmärgistatud süsteemide) projekteerimisega ja tellijate konsulteerimisega.

Esimene ja küllap ka kõige tõhusam tegevussuund oli kommunikatsiooni, eeskätt **massikommunikatsiooni** uurimine.

Teine ja küllap kõige mahukam tegevussuund oli **töö, töötaja ja töökeskkonna** uurimine.

Kolmas ja küllap kõige laiemalt tuntud uurimissuund oli **elu-olu ja kodu** uurimine.

Ettekandes käsitletakse probleeme, mis olid aktuaalsed kõigis labori peamistes tegevussuundades.

Organisatsioonist ja juhtimisest

Laboris oli tegevus korraldatud maatriksstruktuuri alusel.

Eesmärgiks oli saavutada uuringute ning nende põhjal kavandatud innovaatiliste projektide võimalikult kõrge kvaliteet niisuguse aja- ja energiakuluga, et jääks aega enesetäiendamiseks ja tegelemiseks ka nende probleemidega, mida keegi veel ei söandanud või ei osanud uurimise objektina käsitleda.

Suurem osa rahast oli uuringu eest vastutavate isikute käsutuses. Neil oli võimalik osta teenuseid labori teistelt gruppideelt.

Tavaliselt olid uurimisrühmad sel ajal 5–10-liikmelised ja uuringuks kulus 1,5–2 aastat. SL-s olid uurimisrühmad 2–3-liikmelised ja uuringuks kulus 7–9 kuud. Selline olukord saavutati tänu üpris täpsele tööjaotusele, mis võimaldas spetsialiseeruda. Laboris oli teooria- ja metodoloogiagrupp, metoodikagrupp, valikugrupp, 20-liikmeline intervjuerijate grupp, masinakirjabüroo, algandmete matemaatilise ja statistilise töötlemise grupp, kunstnik, toimetajad, infobüroo jmt. Võrkplaneerimine, mis oli tollel ajal siin veel uudne ja kahtlane asi, osutus laboris väga sobivaks meetodiks.

Peamistest tulemustest

Empiiriliste uuringutega õnnestus tuvastada Eesti ühiskonna struktuur ja dünaamika, vastuolude peamised allikad ning võõrdumise tegurid.

Neid asutusi ja organisatsioone oli mitukümmend, kus reorganiseeriti oluliselt tootmisprotsessi, parandati töö- ja olmetingimusi, korrastati infosüsteeme, reorganiseeriti õppesüsteeme jne.

Empiirilistest uuringutest osutusid palju hinnalisemaks need tööd, mis tehti suure hulga üld-, keskastme- ja konkreetteooria täiustamiseks ning mittemateriaalses sfääris korraldatavate uuringute metodoloogias.

Tänu prof. Mihhail Makarovi ja prof. Juri Lotmani töödele õnnestus laboris neil aastatel rajada eesmärgistatud protsesside üldteooria alused. Kujunes välja sotsiaalse elu teooria, tööteooria, sotsiaalse subjekti teooria jmt. Olulisi täiendusi tehti tegevusteoorias, organisatsiooni- ja juhtimisteoorias, keskkonnateoorias ja innovatsiooniteoorias.

Arvestamist väärivaks tulemuseks oli NSV Liidu esimese sotsioloogiaõpiku avaldamine ülikooli rotaprintil (autoriks TÜ praegune audoktor prof. Vladimir Jadov). Ka Igor Koni "Isiksuse sotsioloogia" ilmus labori korraldusel kõigepealt eesti keeles ja alles seejärel polnud enam sobiv viivitada selle avaldamisega ka vene keeles.

Tänapäevani ei ole oma väärtust kaotanud kogumikud, mida tuntakse "Kääriku 1, 2, 3". Ka kommunikatsiooniuurijate neljas kohtumine Käärikul toimus olude kiuste, kuid selle materjalide avaldamine ei

osutunud enam võimalikuks. Stagnatsioon lämmatas siis juba kõik, mis paistis elavat.

Mõned õppetunnid

- Ka äärmiselt räbalates oludes on võimalik korraldada produktiivset, loovusele ajendavat uurimistööd.
- Kolleegide kadetus võib osutada loometöös suuremaks tõkkeks kui igasugused ideoloogilised ja parteibürookraatlikud barjäärid kokku.
- Maksimaalse valikuvabaduse tingimustes suudavad noored inimesed ületada ennast ja igasuguseid ootusi.
- Teadusliku uurimise labori sulgemisega ei kao probleemid ühiskonnast kuhugi. Sotsioloogilised uuringud on ühiskonnas vajalikud mitte ainult tagasisidestuseks, vaid ka sotsiaalse tunnetuse süvendamiseks ja isereguleerivate mehhanismide hoidmiseks. Ülemustele on sotsioloogiliste uuringute tulemused enamasti ebameeldivad, sest ei võimalda küllalt palju bluffida, kuid rahvale on nad iseolemiseks vajaliku orienteerumise asendamatuks allikaks ja demokraatliku elukorralduse nurgakiviks. Demokraatiata maal on sotsioloogilised uuringud mõttetud ja tegelikult ka võimatud.
- Praktika näitab, et teadmiste puudumise korral on ülemustel küll lihtsam vidistada arvamuste ja uskumustega, kuid otsuste madala kvaliteedi tõttu on nende päevad üsna pea loetud.

Kirjandus

¹ Vooglaid, Ü. Juhtimise ja valitsemise eetika. Vt. Vikerkaar 1976, nr. 4–7.

AJALOORING 1980. AASTATEL

Tõnis Lukas

TRÜ Üliõpilaste Teadusliku Ühingu ajalooring asutati 1946. aasta 25. märtsil. Seega on ta praeguseks juba üle viiekümne aasta olnud osaks Eesti ajalooeaduse ajaloost. Kogu selle aja jooksul olid 1980. aastad ehk tööpoolest värvikamad. Seda kahel põhjusel. Esiteks olid selleks ajaks juba välja kujunenud kõik ringi klassikalised töövormid — ettekandekoosolekud, konverentsid, suur- ja väikeekskursioonid —, aga ka pisut vabamad ettevõtmised, nagu suusamatkad ja alates 1984. aastast laevasõidud. Teiseks toimus ajalooring olukorras, kus teda mõjutasid juba küpsevate vabadus- ja muinsuskaitse liikumise eellainetused, olles seega üliõpilaste hulgas väga populaarne. Nüüdseks on lisandunud kolmaski põhjus, mis ei sõltunud otseselt ajalooringi enda tublidusest, aga mis tagantjärele ilmsatab samuti ringi olulisel määral. Nimelt tõusis küllalt varsti, kümnendivahetuse uue iseseisvusliikumise harjal ja sellele järgneval ühiskonna uuendamisel, esile hulk 1980. aastatel ajalooringis väga aktiivselt tegutsenud inimesi, nagu Mart Laar, Lauri Vahre poliitikuna, Toivo Kamenik, Indrek Tarand, Lauri Lindström, Margus Kolga, Eerik Kross jt. riigiametnikuna, Heiki Valk, Mart Kalm, Mait Kõiv, Aivar Põldvee, Anton Pärn, Ilje Piir, Anu Järs jt. teadlasena. Nende tuntusepaiste langeb ka ajalooringi tegevusele ja süvendab arvamust — eks see ikka üks aktivistide taimelava olema pidi.

Ajalooringi töövormid olid mitu aastakümnet võrdlemisi sarnased, kuid aegade jooksul vaheldus tema tähtsus teaduskonna elus, nii nagu ka ringis aktiivselt tegutsenud üliõpilaste üldine ühiskondlik aktiivsus.

Igapäevasemaks töövormiks oli ajalooringi ettekandekoosolekute korraldamine. Neid oli periooditi tõesti väga tihti. Võis juhtuda, et selliseid koosolekuid peeti koguni järjestikustel nädalatel, kusjuures tööplaan oli nii varakult ette tehtud, et igaüks teadis oma esinemise päeva juba mitu kuud ette. Kui oli teada, et keegi tegi kursusetööd teemal, mis võinuks laiemalt huvi pakkuda, sai ta ettepaneku esineda. Äraütlejaid oli vähe, nii et esinemisjulgusest puudust ei tuntud. Kõnealusel aastakümnel muutus traditsiooniks, et õppeaasta viimasel töökoosolekul anti esinemisvõimalus esimese kursuse üliõpilastele. (Muidu oli tavaline, et oma teemast rääkisid II–IV kursuse tudengid.) Esinemiskogemust oli juba vähem ja nõnda venisid ettekanded pisut pikemaks, kui maksimaalseks põnevuse ning pinge

pakkumiseks tarvis oleks olnud. Aga kogemuste saamiseks need ettekandekoosolekud ju mõeldud olidki.

Kohtuti ka tuntud ajaloolastega, kes rääkisid neid huvitavatel teemadel. Peamiselt said noored ajaloolased, kes olid ise vähe reisinud, kuulda vanemate kolleegide konverentsimeenutusi. Aga toimus ka muud päevakajalist. Näiteks meenub, et ajaloo professor saarlane Herbert Ligi ei suutnud kuidagi heaks kiita kirjanik Lennart Meri *Thulemaa* käsitlust raamatus "Hõbevalgem" ja põhjendas oma kriitikat ka selleks korraldatud kõnekoosolekul.

1980. aastatel tihenesid ringi sidemed vilistlastega. Kindlasti ka seetõttu, et nooremate õppejõudude ja ringi juhendajate hulgas oli neid, kes olid omal ajal ise üliõpilastena hakkajad olnud, näiteks Tiit Rosenberg, Villu Tamul, Mati Laur, Ain Mäesalu jt. Mitmel aastal oligi ajalooringi iga-aastase vanemate üliõpilaste ettekannetega teaduskonverentsi üheks osaks noorteadlaste ettekandepäev.

Omaette vaimustavad ettevõtmised olid mitut tüüpi väljasõidud: 3–4-päevased suurekursioonid Eestisse ja väljapoole (nt. Ida-Preisimaale, Karjala kannasele, Lätisse) ja ühepäevased väikekursioonid; laevakursioonid mööda Emajõe; 1985. aasta sügise rongiekursioon Balti jaamast Pääskülani ja tagasi; paaripäevased suusamatkad. Juba mainitud õppejõudude kõrval olid selliste ettevõtmiste raudvaraks ja mitmel puhul ka algatajaks professorid Sulev Vahre ja Helmut Piirimäe.

Traditsioonide kinnistamisel mängis tähelepanuväärne rolli 1986. aasta kevadel ajalooringi 40. sünnipäeva tähistamine, mille eel otsisid sel ajal ringi juhtinud üliõpilased üles kõik eelmised esimehed ja talletasid suurel hulgal mälestusi. Ülikooli raamatukogus oli üleval ka ringi ajaloo näitus. Sündmuse tähtsaimaks osaks oli aga mitme põlvkonna ajaloolaste kokkuviiimine nii pidulikul konverentsil kui ka piduõhtul.

Ajalooringi tugevus tulenes sellest, et ajaloo-osakonna liidrid olid ka ringi liidrid. See tähendas, et arvamusiidrid olid samal ajal ka akadeemiliselt edukamad üliõpilased. Seetõttu erines Üliõpilaste Teaduslik Ühing ajalooteaduskonnas näiteks komsomoliorganisatsioonist, kus tegutsenud inimesed olid tihti küll karjäärihimulised, kuid mitte alati akadeemilised liidrid. Ajaloo-osakonna puhul saab üsna kindlalt väita, et kuigi aeg-ajalt kuulus üks esindaja sealt ka ülikooli komsomolikomiteesse, ei küündinud ei nende üksikute inimeste ega kommunistliku partei järelkasvuorganisatsiooni aktiivsus ja tundus ajaloolaste hulgas ligilähedalegi ajalooringi tegijate omale. Seetõttu ei olnud üliõpilastel osakonnas koornoortena võimalik väljundit leida. Seda pakkus hoopis ajalooring ning osale ka "Noor-Tartu", mille ideoloogiline sõnum oli selgelt eestimeelne ja mida võib seetõttu teatava mõõndusega pidada ajalooringi poolpõrandaaluseks osaks. Vähemalt seetõttu, et tema ruumid asusid keldris.

Kui püüda lühidalt välja tuua 1980. aastate ajalooringi iseloomulikke jooni, on risk langeda liigse skemaatilisuse kütke. Ometi paistis ta oma aja taustsüsteemis silma järgmiste omadustega.

- Sisulised ja vormilised liidrid olid samad. See tähendab, et tegevuse põhiraskus oli jaotunud tollaste juhatuse liikmete vahel üsna võrdselt ja need, kes esile tõusid, kandsid ka teistest suuremat koormust. Formaalselt lähenemist tuli harva ette.

- Juhendavad õppejõud olid üliõpilaste hulgas populaarsed. Nad ei tegelnud mitte ainult vormi täitmisega, mida võis näha mõne ametlikult peale pandud ülesande (tsiviilkaitse, ühiselamu kureerimine jne.) puhul, vaid löid innuga kaasa nii sisulisele tegevusele kaasaaitamises kui ka seltsielus. Ehk isegi kõige tähtsam oli, et nad ei kartnud olla ideoloogiliselt ausad.

- Korraldatud üritused olid popid. Auditorium oli küllalt tihti täis ka tavaliste ettekandekoosolekute ajal, bussiekskursioonidele oli pidevalt rohkem soovijaid kui kohti, koha saamiseks võeti endale hea meelega ülesanne teha sõidu ajal vähemalt üks ettekanne. Kohad olid juba mitu kuud enne sõitu kursuste vahel ära jaotatud.

- Organiseerimistegevuse maht oli nõnda suur, et andis ringi juhtidele kuhjaga kogemusi nii ürituse planeerimise tehnilisest kui selle korralduslikust küljest. Ringi 1980. aastate esimeestest ja juhatuse liikmetest on enamus saanud neid kogemusi kasutada ka hilisematel vastutusrikastel ametikohtadel.

- Üldise arvamuse järgi jäid nuhid ja koputajad akadeemilisest ühis-tegevusest eemale ja see sisendas ringi ettevõtmistel kindlustunnet. Eriti ilmnes see suur- ja väikeekskursioonidel, kus tehtud ettekannetes ja üldises melus käsitleti ka lähiajaloo sündmusi samal vabadusastmel, kui saab teha praegu, seejuures isegi pisut rahvusromantilisema rõhuasetusega. Turvatunde tekkimise tõttu ajalooringi sees ei suutnud ka osakonda tabanud repressioonid aktiivsemaid inimesi sellest eemale hajutada. Ühistunne püsis.

- Mingi erilise vaimsure tekkimise tõttu oli ajaloo-osakonna arvamusi-liidrite grupp 1980. aastate jooksul suhteliselt monoliitne ega lagunenu-d sisetülides. Üheks selle põhjuseks on ilmselt ka asjaolu, et ükski suurem arvamusrühm ei tõmbunud osakonna ühistegevusest täiesti eemale ja kur-suse liidrid osalesid liidritena ka ajalooringis.

TARTU ÜLIÕPILASTE LOODUSKAITSERING — VANIM MAAILMAS

Jaan Eilart

Aastail 1972–1988 olid kujunenud juba kõik organisatsiooni tegevuse põhivormid. Vilistlasi kogunes selleks perioodiks kahest Tartu kõrgkoolist umbes kaks tuhat (praeguseks ligikaudu poole rohkem). Ringi esmaalgatuslikkus oli leidnud laia tutvustamist väljaspool tookordset NSV Liitu¹ ning Kanada Londoni ülikoolis toimunud esimesel kõrgkoolide looduskaitse sümposiumil (1972) teadvustati, et 13. märtsil 1958. a. Tartus loodu oli üldse esimene loodushoiu oma põhitegevuseks võtnud üliõpilaskoondis rahvusvahelises ulatuses. Selleks ajaks oli ring jõudnud ka esimestesse nõukogude kõrgkooliõpikutesse (Blagosklonov, Inozentsev, Tihhominov Moskvas 1967, Laptev Tomskis 1970 jm.) kui näidis keskkonnahoidlikest töövormidest kõrgkoolis.

1977. aastal ÜRO egiidi all toimunud ülemaailmne valitsustevaheline looduskaitsehariduse konverents esitles ringi kõikidel mandritel.²

Vaadeldava perioodi peamised uurimistööd olid seotud maastiku ökoloogilise mitmekesisuse (eriti ökotoni printsiibi), looduse õpperadade projekteerimise, mõningate maavarade regionaalse kasutuse (Järvamaa paas, Vasalemma “marmor”, Peipsi-äärne savi, Piusa klaasliiv jne.) probleemidega. Vähem oli teadusajaloolisi töid (rektor Hendrik Koppelist, geograaf A. Partsist, Gustav Vilbastest, Johannes Käisist, Johannes Gabriel Granöst jt.). Alates omaaegsest ringi esimehest Jüri Jagomäest töötati koos ringi vilistlase, maaparandusinsener Ülo Sultsiga välja maastiku mitmekesisuse indeks. Selle teooriasse lisas hoopis uue aspekti omaaegse soomlasest geograafiaprofessori Johannes Gabriel Granö monograafia “Reine Geographie” (1939) analüüsimine (Andrus Ristkok, 1973), millest lähtuvalt tehti ka maastiku takseerimise töid (Lahemaa rahvusparki loomisel, Elva ja Paunküla ümbruses jm.). Kõik see kokku andis uusi võimalusi maastikuhoolduse kui laialdase inimtegevuse valdkonna arendamiseks Eestis. Hilisem Matsalu kaitseala direktor Arvo Miilmets tegi seda Rakvere linna roheline vööndi planeerimisel, hilisem Kirde-Eesti looduskaitseinspektor Peedu Erm sama Kiviõli puhul, looduskaitseteadur Voldemar Hurt Ahja jõe ürgorus, hilisem keskkonnaminister Tõnis Kaasik Eesti jugade ümbruses, Kai Päeva Kõrvemaal jm. Algatati haruldaste taimede kaardistamisaktsioon, mida hiljem jätkas ZBI.³

Eriprobleemiks kujunes maaparanduse maastikuökoloogiliste lähte-kohtade selgitamine (Marje Üksvärav, Sirje Summel, Ülo Mander jt.). Just siitkaudu lisanud Tartu Ülikoolis loodusgeograafiale maastikuökoloogiline suund.

Rohkesti uuriti maastiku rekreatiivset kasutust, mille üheks praktilise-maks arenduseks oli looduse õpperadade planeerimine (Reet Mägi, Ave Loigu, Sirje Ziugov, Lenne Taklaja-Kaivo, Kalle Tenno, Rein Vasemägi, Helmut Hallemaa, Arvo Iital, Urmas Peterson, Andres Tõnisson, Riina Vapper jt.). Õpperadu käidi planeerimas ka Turkmeenias ja Komis, Moskva ümbruses ja meetoodiliste juhenditega Soomes.

Uudse suunana tõi Liis Kiviorg sisse looduse sesoonse arengu (feno-loogia) analüüsi. Seda jätkas perioodi lõpul ringi esimees Rein Ahas.

Ringi kasvandikke on kõikidel elualadel ning peamiselt on nii suure hulga osalejate puhul ikkagi päevakorras olnud looduse ning kultuuri ühenduste otsimine, Eestimaa tundmine. Enamasti kolme bussiga on oldud täielikus laagrimiljööös Uuralite taga, stepis, korduvalt Lapimaal, Karpaatides jm. Eestis on eri piirkondades käidud aasta jooksul kuni 18 korda. Sellistele käikudele on rohkesti ajas kestvat lisanud kohtumised meie kultuuris oluliste inimestega (Friedebert Tuglas, Voldemar Panso, Johannes Piiper, August Sang, Ott Kangilaski jt.). Sageli olid käigud seoses praktilise tööga maastikul (Väikese Illimari pargi rajamine Ahjal, Aruküla koobaste avamine, luidete kinnistamine Peipsi ääres, Anna Haava sünnikoha hooldamine Palal, Eduard Viiralti sünnikodus käik Ingerimaal Kikerinos, paljude Tartu kalmistu haudade kaardistamine ning korrastamine jne.).⁴

Kõnesoleva ajajärgu ringi esimeestest on hilisemas loodushoiutöös eriti nimekaks saanud kauaaegne looduskaitseinspektor, praegune piirivalveleitnant Peipsi ääres Johan Voist, prof. Ülo Mander, geograafiadoktor Urmas Peterson, üks Tartu looduskaitsejuhte Marica Miggur-Paju, teadlane Andres Tõnisson, TÜ botaanikaiaia direktor Ain Vellak jt.⁵

See töö kandub koolkonnailmelisena aastast aastasse.

Kirjandus

¹ Soviet Life, 1971, N 9.

² Education relative a l'environnement. Paris, 1977, 319 lk.

³ **Eilart, J.** Sajandi veerand. Looduskaitsealaseid töid, 5. Tartu, 1983, 44 lk.

⁴ **Eilart, J.** Tartu Üliõpilaste looduskaitsering kodu-uurimise koondisena. Kodu-uurimise teateid. Tallinn, 1985, nr. 12, lk. 120–132.

- ⁵ **Mardiste H. ja P.** Tartu Üliõpilaste Looduskaitsering nelja aastakümne tagant. Looduskaitsealaseid töid, 6. Tartu, 1998, lk. 7–18.

KOLMANDIK SAJANDIT RAHVUSVAHELISTE SUHETE RINGI

Kaido Jaanson

35 aastat RSR-i

Miks selline pealkiri? Aga seepärast, et saatuse tahtel alustasin ma selle ettekande kirjutamist 3. oktoobril 1998, päeval, mil RSR-i loomisest möödus täpselt 35 aastat.

Miks ta tekkis?

Tooksin välja kolm peamist põhjust. Üks — Eestis kuldseteks kuuekümnendateks ristitud õhkkond, mille tagamaadesse süveneda ei ole minu ülesanne. Möödamannes julgen väljendada arvamust, et mingil moel oli üldse ka tegu esimese iseseisvusaja järellainetusega. Mis puutub RSR-i, ei saa eitada ka Hruštšovi sula mõju ja sellega pakutud võimalusi.

Kaks — mitu aktiivset tudengit ühingus “Teadus”, tollal vist veel nn. pika nimega ühingus, olid hakanud lugema rahvusvahelise olukorra loenguid. Ma ei tea kuidas teised, kuid minu lükkas kolmandal kursusel rajale dotsent Hillar Palamets, esimese äratuse olin aga saanud 1960. aasta augustis tollases Gogoli-nim. raamatukogus Tunne Kelami loengut kuulates.

Kolm — 1963. aasta sügisel, ilmselt septembris, kutsus TRÜ komsomolikomitee sekretäri asetäitja ideoloogia alal Mikk Titma, ise ka rahvusvaheliste suhete lektor, lugejad poisid kokku ja ütles, et teeme sellise ringi, just sellise nimetusega, laadist rääkimata. Kust ta sellise mõtte ja nimetuse võttis, selgus mulle 7–8 aasta pärast, kui juhtusin lugema raamatut USA noorsoo-organisatsioonidest, mis kirjutas, et suure lombi taga oli tollal terve taoliste ringide võrk (kuidas praegu on, seda ma ei tea). Et Mikk oli mõnda aega enne RSR-i asutamist käinud Nõukogude noorsoodelegatsiooni koosseisus Ameerikas, tekkis mul kuri kahtlus, kust ta malli oli võtnud, ja kui kord hiljem juhtusin teda kohtama — mäletan, et see toimus ülikooli Vana kohviku meeste vetsu ukse ees — esitasin talle vastava küsimuse täie printsiipiaalsusega, mille peale tal ei jäänud üle muud kui noogutada. Niisuguste võrdusmärkide tõmbamine ei olnuks ringile kasulik 1963. aastalgi, saati siis hiljem. Ma ei tea, kas ta mõne teise mehe

küsimuse peale noogutanudki oleks, kuid meie tutvus ulatus palju varasemasse aega kui RSR või ülikool, 1950. aastate teisel poolel olime olnud treeningukaaslased Pärnu noortesportkoolis ja seetõttu võisime teineteist rohkem usaldada, muidugi teatud piirini.

Miku — Mikk Titma — esialgsed kavad ringi töö kujundamisel olid suurejoonelised. Seniste rahvusvaheliste suhete lektorite juhtimisel oleksid pidanud tegutsema seksioonid maailma regioonide kaupa ja ringi liikmed oleksid perfokaartidele kandnud välispoliitilist informatsiooni, mis oleks siis kogunenud komsomolikomitees sisse seatud vastavasse kappi. Et see langes kokku Titma töökohaga, tekkis lektorpoistes väike kahtlus, et sellise materjali ladestamise taga oli Mikul ka egoistlik huvi. Nii või teisiti, välja ei tulnud sellest midagi, sest seksioonid surid üsna kähku loomuliku surma (ehkki vastavaid ja analoogilisi plaane on ereserlaste järgmiste põlvkondade seas vist hiljemgi tehtud). Minu juhatada oli Ladina-Ameerika seksioon, mille esimesest koosolekust mäletan (teist ja järgmisi ei mäleta ning kahtlen, kas neid üldse oli) üht kenade silmade ning pikkade jalgadega nooremat neiut ja Laur Karu (kes ei olnud nii pikkade jalgadega). Nentunud, et ta osales seksiooni koosolekul vaid puhtkomsomoliaktivistlikust kohusetundest, et asjale hoogu anda ja tal ei ole enamaks aega, kadus Laur Karu parematele jahimaadele, mida tegi ilmselt ka see tudengineiu, kellega ma ei jõudnudki vähem poliitilisse sõnalisse kontakti astuda. Nii suurejooneliseks, nagu algul kavandatud, masse haaravaks, RSR ei kujunenud.

Jäid väike ja suur ring. Väikeseks ringiks olid ringi aktiivsete liikmete (reeglipäraselt 10–20 inimest, ehkki oli ka langusperioode, mil neid oli vähemgi, näiteks siis, kui noormehi võeti ülikoolist armeesse) perioodiliselt toimuvad koosolekud, kus esineti ja arutati poliitilisi (mitte ainult välispoliitilisi) probleeme üldse ja/või vahetati vastavat informatsiooni. Suureks ringiks olid ringi liikmete korraldatud üritused laiemale kuulajakonnale, nn. kohtud, väitlused ja ka ettekandekoosolekud.

Esimeseks selliseks oli kohus USA vabariiklaste presidendikandidaadi Barry Goldwateri üle 1964. aastal, milles minul oli au mängida progressiivset USA kapitalisti, kes tahtis kaubelda Nõukogude Liiduga. Sellega käisime esinemas ka Tallinna Pedagoogilise Instituudi üliõpilastele. Vist viimase üritusena toimus 1987. a. (kui ma aastaga ei eksi) üliõpilaspäevade ajal TRÜ klubis Hiina kompartei poliitbüroo reformi- ja vanameelsete väitlus. Reformiste esindasid RSR-lased, vanameelsete rollide (üldse oli neid neli, nimedest meenuvad hetkel mulle Wei Nu ja Pao Keng, praeguste kolmekümneviieastele ja vanematele inimestele peaksid need meenutama tegelasi lähemalt kui kunagise Taevaaluse alt) täitjad ei olnud RSR-ist, kuid see ei olnud meie esimene ühisüritus nendega. Üks selliseid osalejaid oli tulevane Eesti Vabariigi välisminister Jüri Luik (kes oma

esimese välispoliitilise suhtluse ja väitluse kogemuse omandaski vist lävimisest RSR-i kui vastasleeriga, aga eks ta ise tea täpsemalt), teine EV Välisministeeriumi praegune kantsler Indrek Tarand.

Üritus läks rahvale peale, klubi oli tudengeid täis, ja et olin poisid ise esinema provotseerinud, eemaldusin pärast üksindusse ja jõin ära mitu pudelit õlut, mõeldes, mis ma ütlen ja kuidas seletan, kui julgeolek peaks kaela kargama. Enam ei karanud.

Nüüd hüppaksin neljanda teesi juurde, et lahti seletada minu ettekande iseloomu.

Neljas tees keskendub allikatele ringi tegevuse kohta. Esiteks, minu seotus ringiga. Olnud 1963. aastal ringi asutajaid, jäin ma selle tegevusest üsna pea kõrvale, sest lõpetasin 1965. aastal ülikooli. Töötades aastail 1966–1968 ELKNÜ KK õppiva noorsoo osakonnas, puutusin TRÜ RSR tegevusega kokku põgusalt (sellest ajajärgust allpool veel eraldi). Samaks või veel põgusamaks jäid need kokkupuuted ka pärast 1968. aastat, kui naasin ülikooli, algul aspirandi, seejärel õppejõuna). Tihedam side tekkis taas 1983. aastal, mil EKP TRÜ Komitee kinnitas mind ringi juhendajaks, ja kestis, lõpus juba uues rollis, käesoleva kümnendi alguseni. Sellest ülevaatest saate aru, missugusest ajajärgust RSR-i ajaloos tean ma rohkem, missugusest vähem.

Teiseks, ringi töö oli mitmesugustel põhjustel alati vähe formaliseeritud, see tähendab, et paberlikku asjaajamist ei ole eriti säilinud. See punkt vajab omaette jaotusi. Esiteks, RSR-il ei olnud kohta üleliidulise komsomoli poliitharidusvõrgus, seetõttu ei nõutud tema kohta kõrgemalt poolt ei kirjalikult ega kontrollimisel aruandmist. Ma ei mäleta, et mina partei liinis oleksin juhendajana kordagi selle kohta aru andnud, järelikult, kui nõnda juhtuski, pidi see olema nii formaalne ja tähtsusetu, et ei jäänud meelde. Mida tegid ringi presidendid komsomolikomitee ees, ei tea. Teiseks, ringil ei olnud kunagi oma ruumi ega õiget kappi. See kapp, mille Titma komsomolikomiteesse lubas, jäi vist ajutiseks. 1980. aastail, kui ma ringi juhendajaks sain, olid ringi materjalid presidendi käes ühikas, minu teada voodi all. Seejärel kadus ka komsomolikomitee koos kõigi oma kappidega. 1980. aastate lõpul püüdsime saada endale kabiini teadusraamatukogus ja midagi vist ka oli, ent mitte kui ringil, vaid ühel ringi liikmel. Käesoleva kümnendi algul paiknesid ringi materjalid ajakirjade lugemissaali kapis ühel minu poolt enesealgatuslikult omastatud riulil, mis oli teiste tühjalt seisvate või muudegi lugejate poolt omaenda materjalide hoidmiskohtadena kasutatavate riulite hulgas. Et 1992. aastal tekkis mul võimalus ka kodus töötada ja ma ei istunud enam iga päev raamatukogus, vaid käisin seal mõnenädalaste vahedega, ei saanud ma jaole, kui selle riuli sisu koos RSR-i arhiiviga ahju läkitati. Mis sest, et riulid esialgu tühjalt edasi seisid. Kahju oli seda suurem, et just 1990. aastate algul,

vabamate olude saabudes, olime hakanud ringi tegevust täpsemalt fikseerima ja ka varasema perioodi kohta materjale koguma.

Situatsiooni kirjeldusest järeldub, et paremat allikat ringi ajaloo kirjanemiseks ei ole kui memuaarid (mida, nagu aru saate, on ka käesolev ettekanne). Võib-olla ka mõned partei- ja komsomolikomitee päevakorrapunktid. Ehk on midagi säilinud julgeolekukomiteegi materjalide hulgas?

Käesoleva konverentsi ja minule tehtud ettepaneku üks positiivseid resultaate on, et see ärgitas valmistama kirja ja küsimustiku vastava ettepanekuga ringi kunagistele liikmetele (lisan selle ettekandele) ning selle läkitamine on ka alanud.

Ringi struktuur. Et nõukogude ühiskonnas ükski inimkooslus väljaspool partei kontrolli eksisteerida ei tohtinud ja ülikoolis rahvusvaheliste suhete õppetooli või osakonda ei olnud (need aga oluksid nagu muudki sarnased üksused omamoodi ju ka partei kontrollitud, kuid see ei saa olla minu ettekande teema), siis ei võinud RSR olla Üliõpilaste Teadusliku Ühingu, vaid komsomolikomitee juures ja juhendaja määrati parteikomitee poolt.

Juhendajaid oli kokku neli (lootan, et ma kedagi vahele ei jäta, kui, siis pidi ta küll väga lühikest aega olema): Eero Loone, Toomas Alatalu, Eimar Rahumaa ja Kaido Jaanson. Kõik nad, välja arvatud loomulikult Eero Loone, olid ringi vilistlased.

Tähtsaim tudengitepoolne tegelane oli ringi president, kes valiti ringi aktiivsete liikmete poolt vabadel valimistel mitme kandidaadi seast aastaks (kuigi oli vist ka aastaid, kus president jäi aastaks edasi ametisse ilma valimata). Ringil oli ka asepresident ja muid ametimehi.

Ringi esimene president oli ajaloolane Mati Uuesson. Ringi ajaloost ongi täpsem arvestus olnud presidentide üle, kuigi seegi on veidi segamini läinud (mõnest prominendist küll teame, et ta on olnud ringi liige, kuid kahtleme, kas ka president, või üks arvab, et on olnud president, aga teine, et siiski polnud; raskusi on isikute ja ametiaastate ühitamisega jne.).

Ringi tegevus. Väikese ringi aruteludest paberile jälgi ei jäänud, kas või juba seepärast, et inimesed väljendasid end vabamalt. Põhimõtte oli, et väikeses ringis võib rääkida ja küsida kõike ning minu teada ei olnud väikeses ringis räägitu pärast kellelgi ringi liikmetest meist kompetentsemate organitega sekeldusi. Ringi juhendajana ei tulnud ka mul kordagi ringi tegevuse kohta julgeolekukomitee töötajatele aru anda.

Et ring oli ka ühingu "Teadus" allorganisatsioon (mis küll ei tähendanud, et kõik ringi liikmed oleksid pidanud esinema rahvusvahelise olukorra lektoritena), siis oli neil õigus kasutada "Teaduses" käivat nn. TASS-i atlast, iganädalast välisinfobülletääni. See kehtis ka TRÜ teadusraamatu-kokku saabuva sama atlase kohta. Vähemalt minu juhendajaks oleku ajal ei nõutud sellekohast tudengite nimekirja (või esitas selle president?), pii-

sas, kui RSR-i liige lugemissaali töötajale ütles, et ta seda on ja pärast atlase kasutamist end vastavas klades registreeris.

Mõni sõna TASS-i atlasest. Selle sisu laad muutus läbi aegade. Mulle tundub, et 1970. aastate teisel poolel, kraanide kinnikeeramise oludes (mis võiks väärida eri mõttevahetust), muutus see väljaanne kahvatumaks, sest suurenes TASS-i korrespondentide endi kirjutatud materjalide hulk. 1970. aastate esimesel poolel oli põhirõhk Lääne originaaltekstidel, olgu need siis dokumendid (näiteks USA presidentide pressikonverentside stenogrammide) või ajaleheartiklid, ehkki neidki trükiti kärbetega.

Ma ei tea, mis nipiga jõudsid TASS-i atlased 1970. aastail TRÜ teadusraamatukokku ja kuidas neid on suudetud (vist seniajani) säilitada. Võib-olla võisid neid peale partei- ja ideoloogiaorganite saada ka mõned raamatukogud. Kindlasti tean, et nende hoidmise eest pidi vastutama eraldi inimene ja kindla aja möödudes tulid atlased hävitada, koostades akti. Tean seda, sest minu tollane abikaasa vastutas ELKNÜ KK protokolliosakonna juhatajana sealsete atlasete hoidmise ja hävitamise eest. Et tal õnnestus seda paaril korral üksi "teha", s.t. ta sai aktile teised allkirjad möödaminnes, nagu mõnikord tänapäevani antakse, siis tõi ta need aastakäigud koju, kus mina need tükkideks lõikusin. 1968. aastal Moskvas ÜLKNÜ Keskkomitees nõupidamisel küsisin ühelt sealselt esinejalt pärast loengut (miskipärast on mulle alati tundunud, et selle mehe nimi oli Janajev, aga ma võin ka eksida), mis ulatuses on TASS-i atlasete materjal salajane, ja tema vastas, et kõik neis avaldatu on täiesti salajane.

Kirjeldata illustreerib, missuguste materjalideni avas RSR Tartu tudengile tee. Rääkimata sellest, et RSR-i väikses ringis sai alati rõhutatud võimaluste piires välisraadiote kuulamise vajalikkust, et osata vastata küsimustele. Paraku kõik RSR-i liikmed neid raadioid siiski vist ei kuulanud. Mõnel määral kompenseeris seda info, mida ringis ja omavahel vahetati.

Kes kasutasid RSR-i loodud võimalusi? Julgen öelda, et üliõpilased, kelle võimekust ja aktiivsust ühiskonnas on tõestanud nende hilisem karjäär. Jääksingi nii üldiseks, sest kardan, et nimetades ühtesid, teen ülekohut teistele, sest mul lihtsalt ei ole ülevaadet nende osavõtu kohta ringi tööst. RSR-i vilistlaskonnas on vähemalt kaks Eesti välisministrit, Riivo Sinijärv ja Siim Kallas. Riivo Sinijärvest ei saanud me küll aru, kuidas ta seda oli olnud (mis näitab veel kord RSR-i tegevuse dokumenteerimatust), kuid ta ise teab, et oli, ja on käinud ka vilistlaste kokkutulekul. Kui ma siin enne rääkisin segadustest RSR-i presidentidegagi, siis ei tea ma näiteks väita, kas tulevasel Eesti Panga presidendil Siim Kallasel õnnestus RSR-i presidendiks saada, ehkki ringi liige oli ta küll). Kindlasti oli 1970. aastail mitu aastat ringi president praegune tippadvokaat Viktor Kaasik.

TRÜ RSR-i mõju ei piirdunud tema liikmeskonna, suure ringi esinimeste ja ringi liikmete loengutega. 1966–1968, kui nende ridade kirjutajal oli õnn või õnnetus olla ELKNÜ KK õppiva noorsoo osakonna instruktor, üritas ta organiseerida analoogilisi ringe samasuguste nimedega ka Pärnus ja Tallinnas. Pärnus jäi asi pärast mõnd koosolekut vist katki juhendaja puudumisel, Tallinnas hakkasin pärast seda, kui pädevat juhendajat ei õnnestunudki leida, ise juhendajaks. Ringi koosolekutest on mul tänini säilinud käsitletud teemade ja osaliste nimekirjad. Mõned nimed, mis peaksid kõnelema iseenda eest: Aili Aarelaid, Peeter Sookruus (osales hiljem aktiivselt ka TRÜ RSR-is); Ülo Kaevats (mõni kord, tal oli siis keskkool juba läbi); praeguse poliitika poolelt Tiit Toomsalu, Demokraatliku Tööpartei liider; diplomaatiast endine asekancler, praegune Eesti Vabariigi suursaadik Helsingis, TPI lõpetanud Mati Vaarmann. RSR-i tiiva all tegutses üleüle-eelmise kümnendi vahetuse paiku ka Tartu keskkooliõpilaste analoogiline ring — vist “Rahvusvaheliste Suhete Vaatlejad” —, kuid selle tegevusega ei puutunud ma rohkem kokku kui kord või paar nende üritusel viibides nagu samal ajal TPI-s eksisteerinud ringiski, mis oli Tartu omast küll kõige sõltumatumalt tekkinud. Omaette ajalugu on vist Toomas Alatalu juhendamisel Tallinnas vähemalt 1980. aastail tegutsenud õpilasingi(de), mis andis TRÜ RSR-ile päris head kaadrit. 1960. aastatel õnnestus mõned RSR-i nimelised ringid tegevusse lükata ka keskkoolides, mis neist pärast sai, ei tea.

Perestroika ja glasnosti saabudes püüdis RSR jõudumööda kaasa aidata. Ühest sellisest üritusest kõnelesin juba, neid oli aga rohkemgi. Endisaegete üliõpilasseltside tegevuse taastudes kujundas ka RSR end seltsiks ja leidis pärast mõningasi raskusi oma koha — ei häirinud mitte niivõrd meie ringi stagnaagne päritolu, kuivõrd hetkeliidrite hiljutine komsomoliminevik ja üldine pale —, kuid Taavi Toomi (kes praegu on mingis ametis Eesti esinduses Brüsselis) presidentluse ajal kadusid needki. Ja üldse on olnud need vastuolud üle tähtsustatud (nagu EÜS-i osa meie välisministeeriumi kaadri kujundamisel ajakirjanduses), sest niipea, kui Jüri Luik, Mart Nutt ja Co. välisministeeriumis pumba juurde said, võtsid nad RSR-iga kontakti ja kaadri leidmiseks sai maha peetud üks saunaõhtu. Arvan, et see oli talvel 1991/1992.

Praegu on RSR vähemalt varjusurmas. Ma ei hakka analüüsima põhjusti, see ei ole praeguse ettekande teema. Eeldused selle taaskäivitamiseks aga on olemas. On vilistlaskogu, mille esimees on professor Eero Loone ja aseesimees mina. Ja RSR-i viimasel valitud presidendil, kes oli lasknud asja käest minna, tuli paar aastat tagasi pähe õnnetu mõte astuda taas ülikooli, seekord politoloogia osakonda. Ma olen talle öelnud, et kui, Sa, sunnik, RSR-i käima ei pane, siis Sa seda osakonda ei lõpeta. Praegu on ta kas II või III kursusel, nii et aega veel on. On olemas rahvusvaheliste

suhete õppetool, mille juurde see ring (või selts) võiks kuuluda. Ja on järjekordne äratus, mille andis see konverents. Kui see asi aga Tõnis Varjasel, RSR senisel presidendil, ei õnnestu, siis on RSR mõistetud jäämagi oma aja lapseks.

NOORTE AJALOOLASTE KLUBI 1979–1982

Tiit Rosenberg

1970. aastate lõpus andis endast märku põlvkond noori ajaloolasi, kes olid sel aastakümnel ülikooli lõpetanud ning ennast teadusele pühendamas. Mitmel olid kirjas juba esimesed publikatsioonid ning valmimisjärgus kandidaadiväitekiri (Jüri Kivimäe, Tiit Rosenberg, Rein Ruutsoo jt.). Teistel oli ülikooli lõpetamisest möödas vaid paar aastat ning töö tõttu muuseumis, ajaloo- ja kultuurimälestiste kaitse inspektsioonis või mõnes muus praktilisema kallakuga asutuses oma koha otsimine teaduses veel käimas. Kõigil oli värskelt meeles ärgas ülikooliaeg ning kogemused sellest isetegemise ja vabalt mõtlemise vaimust, mis oli valitsenud ÜTÜ ajalooringsis.¹ Viimases püsis see vaim murdumatult edasi, kuid töökeskkond väljaspool ülikooli oli enamasti kõigil tunduvalt teisem ja kapseldunum.

Järjest tugevneva ideoloogilise surve kiuste ei tahtud leppida sumbuvates oludes ainult oma teadusasutuste seinte vahele jääva nokitsemisega, vaid taotleti elavam informatsioonivahetust ja läbikäimist teiste keskuste, asutuste ja erialade noorte teadlastega. Taheti midagi muuta, ära teha, uuesti käima panna.

Asi sai alguse Tartust, kus ülikoolis tegutses tõusvas joones ÜTÜ ajalooring ja ka ajalookateedritesse oli lisandunud värsket verd noorte õppejõudude näol, kes liitusid juhendajana ka ajalooringi töösse (alates 1978. aastast vanemõpetaja Tiit Rosenberg, kellele lisandus 1979. aastast õpetaja Aadu Must). Tugev tuumik oli moodustunud Tartu muuseumides töötavatest noortest “tänu” komsomolile, kes liitis etnograafiamuuseumiga ühte algorganisatsiooni ka kunsti-, linna-, spordi- ja zooloogiamuuseumi ning kunstimälestiste projekteerimise instituudi Tartu osakonna noored spetsialistid. Enamikul oli ajaloolase haridus. Nende liidriks oli etnograafiamuuseumi nooremteadur Tanel Linnus, endine ÜTÜ ajalooringi esimees kolmel semestril 1976–1977 ja läbi aegade üks võimekamaid organisaatoreid sellel kohal. Tol ajal käibis nõukoguliku sotsiaalse kontrolli süsteemis noorteadlase ja noore spetsialisti mõiste, mille alla mahutati kõik kuni 33-aastased kõrgharidusega isikud. Nende suunamine oli tehtud komsomoli ülesandeks, ehkki selle liikmete vanusepiiriks oli 28 aastat ja “noorteadlased” ei olnud suures osas enam (või üldse kunagi)

komnoored ega parteilased. Komsomoli keskkomitee juures tegutses noorte teadlaste ja spetsialistide nõukogu (NTSN), milles olid esindatud ka mõned ajaloolased, nagu ELKNÜ KK noorte teadlaste sektori juhataja Uku Toom — hiljutine Ajaloo Instituudi nooremteadur. Loomulik, et mitmel pool vaadati NTSN-ile kui sobivale vormile, mis võimaldaks täiesti legaalselt ajada oma tsunftiseseid asju.

NTSN oli loodud Tallinnas Ajaloo Instituudis, kuhu üle hulga aja oli jälle tööle või aspirantuuri võetud noori ajaloolasi, et saada täiendust juba hõrenema hakkavale eelmise põlvkonna ajaloolaste reale.

NTSN-i raames korraldas esimese olulisema ürituse T. Linnus, kes pärast aastast muuseumitööd kutsus 1978. aasta sügisel ühte Taevaskoja puhkebaasi oma üliõpilaspõlve aktiivsemad erialahuvilised minikonverentsiks, et arutleda esimese tööaasta uurimuste üle ja vahetada mõtteid edaspidisest tegevusest. Kuulama kutsuti ka ajalooringi esindajaid.² Huvi kaaslaste tehtu vastu jäi püsima, mõttekaaslaste ring laienes ka Tallinna arvel ning **16.–17. novembril 1979** korraldati Taevaskojas juba laiema seltskonnaga teine noorteadurite päev. See kujunes väga asjalikuks ajurünnakuks ja on praeguseni toonaste tegijate jaoks üheks eredamaks sündmuseks. Osales 35 noort ajaloolast, lisaks mitu vanemat kolleegi, nagu Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakonna akadeemiksekretär Juhan Kahk, professorid Herbert Ligi ja Sulev Vahtre ning etnograafiamuuseumi juhid Aleksei Peterson ja Jüri Linnus. Kahe päeva jooksul peeti üheksa ettekannet, mille põhjal toimus elavaid arutelusid ja diskussioone. Hinnati ajalouuurimise üldist olukorda.³

Toomas Tamla (Ajaloo Instituut) analüüsis Eesti arheoloogiateaduse seis. Ta märkis, et arheoloogid on viimastel aastatel olnud kinni ulatuslike avariikaevamistega, mis lõppkokkuvõttes killustab ja raskendab plaanipärast uurimistööd. Samas oli keerulisemaks probleemiks muististe süstemaatiline arvelevõtmine ja kaitsmine, mis on väga töömahukas. Ka oli põhjust südant valutada arheoloogiliste kogude säilitamise pärast. Taevaskoja päevade naelaks kujunes Jüri Kivimäe (Ajaloo Instituut) ettekanne Eesti vanema ajaloo (tinglikult 13. saj. – 20. saj. algus) uurimise seisukorrast. Ehkki selle ajastu uurimisega oli tol hetkel tegelemas rohkesti kõrge kvalifikatsiooniga teadlasi, oli ette näha noore kaadri juurdekasvu aeglast ja vaevarikast teed (tollane doktorite ja kandidaatide vahekord 2 : 1). Põhjusti jagus: ülekoormatus ja sellest tulenev ajanappus dissertaablite teema jaoks, järjest pikemaks ja keerukamaks veniv tsükkel töö valmimisest trükkijõudmiseni jms. Tollal käsil olnud suurte üldistavate koguteoste ettevalmistamise ja koostamise etapil oluks hädavajalik noore kaadri veelgi ulatuslikum juurdetulek, teadustöö kaalutletum planeerimine ning teaduse strateegia ning taktika (nt. individuaalteemade või gruppideemade) hoolikam valik. Ilmselt esmakordselt teadvustati, kui hõredaks töötab jää-

da tagant tulevate ajaloolaste rida, kui tol hetkel veel kindlalt reel istujatel tuleks aeg laadalt koju sõitma hakata. Mõte põlvkondade vahetumise paratamatusest näis tollal mitut vanemat kolleegi valusalt puudutavat, nende ohutaju jäi paraku pärsituks. Ehkki võib küsida, kui palju olenes olukorra muutmine tollastest ajalooteaduse tüüri juures seisjatest, on järgnev areng kinnitanud tollaste prognooside paikapidavust: praeguste 50-aastaste põlvkond on veelgi ahtam kui toonaste 50-aastaste, tänaste 70-aastaste oma.

Ka sotsialismiperioodi ajaloo uurijad Urmas Sõgel ja Harri Roots (Ajaloos Instituut, hiljem siirdusid mõlemad EKP KK Partei Ajaloos Instituuti) olid väga kriitilised, sh. teaduskaadri vananemise ja selle võimalike tagajärgede suhtes Ajaloos Instituudi tulevikule. Nende peamiseks mureks olid aga tollal ületamatud allikakriitilised probleemid nõukogude perioodi allikate kasutamisel, samuti vähene teoreetiline ettevalmistus, millest väljapääsu nähti majandusteaduse ja sotsioloogia ulatuslikumas rakendamises. Interdistsiplinaarsuse probleeme puudutas ka Heno Sarve (Etnograafiamuseum) ettekanne etnilise ökoloogia põhimõtetest. Jaak Naber (Ajaloos Instituut) käsitles 18. sajandi talurahvahariduse uurimise tulemusi ning võimalusi. Rein Helme (Tallinna Riiklik Konservatoorium) nentis sõjaajaloo uurimisest rääkides selle ühekülgset kajastamist ja laiema käsitlusringi unarusse jätmist. Ka sõnavõttudes leiti, et peale tendentslikult uuritud Suure Isamaasõja ajaloo oleks tarvilik kogu meie sõjaajaloo ülevaate koostamine.

Räägiti veel ülikooli lõpetanud noorte ajaloolaste üldisest erialasest rakendatusest (T. Linnus), ajaloolaste teadustöö koordineerimise võimalikkusest ajalooseltside ja erialaajakirjade kaudu, viidates Eesti Vabariigi aegsetele kogemustele (T. Rosenberg) ning uute töövormide võimalustest NTSN-i raames (U. Toom).⁴ Otsustati aktiveerida kooskäimist ja otsida oma seltsi või vähemalt NTSN-i ajaloosektsiooni ning koos sellega ka ajaloolaste perioodilise väljaande loomise võimalust. Järgmiseks aastaks kavandati kolm üritust (kevadepäev ülikooli vilistlaskollokvium, suvel seminarilaager ning sügisel noorteadurite päev), mille korraldamiseks valiti initsiatiivgrupp.

Need otsused suudeti osaliselt ka realiseerida. Juba 14. märtsil 1980 peeti ülikooli peahoones (aud. 102) TRÜ ÜTÜ ajalooringi vilistlaskollokvium (korraldaja T. Rosenberg). Siin oli esinejate ring juba laiem: üliõpilastest õppejõududeni.⁵

Kollokviumi avas J. Kivimäe (TA AI) põhjalik ettekanne Tallinna keskaegsete kaubaraamatute uurimisest, milles tutvustati nende kui allikate võimalusi, esitati esimesed vahekokkuvõtted ning edasised uurimisülesanded. Sõnastatud sai programm, mille täitmine tollasel esinejal veel täniaktuaalne. Oma uurimistulemused kandis ette ka tollane lõpukursuslane Maia Madar, rääkides nõiaprotsessidest Eestis. Noor üldajaloo kateedri

õppejõud ja aspirant A. Must vaatles asustusajaloo uurimisülesandeid ja hetkeseisu. Et mitte pälvida süüdistust ühekülgse vanema ajaloo eelistamises ja “helge” lähiajaloo eiramises, mida väga hoolikalt registreerisid tollased valitud ja seatud tegelased, oli kollokviumi kavas ka “oma mees Havannas”, EKP KK Partei Ajaloo Instituudi verivärske vanemteadur Urmas Sõgel, kes rääkis ENSV sotsiaalse arengu probleemidest — nii julgelt ja teaduslikult kui tollal üldse võimalik. Esinema olid palutud ka tollased ajalookateedrite juhatajad (kohusetäitjad): prof. Herbert Ligi andis ülevaate 1970. aastail üldajaloo kateedris ja prof. Sulev Vahtre NSV Liidu ajaloo kateedris valminud diplomitöödest.

Kollokviumi peaesmärgiks oli kindlama organisatsiooni loomine ning eelneva korraldustöö viljana loodigi J. Kivimäe ettepanekul **noorte ajaloolaste klubi**. Valiti ka selle juhatus (esimees J. Kivimäe, liikmed T. Linus, T. Tamla, Jaan Tamm, U. Toom, T. Rosenberg jt.). Et tagada ettevõtmisele tollastes oludes hädavajalikku legaalsust, vormistati klubi ELKNÜ KK NTSN-i juures asuva ajaloo sektsioonina, ehkki märksa otsesem oli side ülikooli ajaloo-osakonna ja ÜTÜ ajalooringiga.

Teiseks ürituseks 1980. aastal oli ajaloolaste sügiskool 12.–15. septembril Viitna motellis.⁶ Üheks selle organiseerijaks oli tollane TA Ajaloo Instituudi kultuuriloo ja etnograafia sektori nooremteadur Andra Eesmaa (Veidemann). Sügiskool oli mõeldud teooriaprobleemide arutamiseks ning mõlemaid istungeid oli kutsutud juhutama akadeemik Juhan Kahk, kes selliste ettevõtmiste puhul oli valmis kaasa lööma. Paarkümmend noort ajaloolast, nende seas rühm ajalooringi üliõpilasi, olid seekord kuulaja ja kaasamõtteleja rollis. Arutelu küll oli, kuid rohkem kuluhaarides kui saalis. Esimene päev oli pühendatud ajaloo teaduse ja ajaloo filosoofia seostele ja suunaandja rollis tollal doktoritööd veel mittekaitstud Eero Loone (“Kas ajaloo teadusele on vaja ajaloo filosoofiat?”) ning doktoritööd juba lõpetamas Andrus Pork — selle põlvkonna ajaloolaste säravamaid tähti (inglise keelses teadusmaailmas paremaks läbilõõmiseks nime muutnult tuntud kui akadeemik Andrus Park (1949–1994)). A. Pork arutles, kas ajaloo filosoofiale on vaja ajaloo teadust.

Teine päev oli allikakriitika ja meetoodika päralt, esinejateks Sulev Vahtre (“Allikaõpetuslikke probleeme Eesti ajaloo teaduses”), Helder Palli (“Allikamassiivide kasutamisest Eesti ajaloo teaduses matemaatiliste meetodite abil”), Herbert Ligi (“Kaardid ja maamõõdumaterjalid Eesti ajaloo allikana”) ja Helmut Piirimäe (“Allikaõpetuslikke küsimusi Rootsi ajaloolaste töödes”).

Kahjuks sügiskoole rohkem ei korraldatud. Ilmselt nii harijate kui ka haritavate jaoks hädavajalik kokkupuutumine tollaste Lääne moodsate ideede ja kirjandusega jäi liiga napiks ning praeti rohkem omas rasvas.

Üsna optimistlikus meeleolus peeti 27. märtsil 1981 ülikooli aulas ka ÜTÜ ajalooringi 35. aastapäevale pühendatud II vilistlaskollokvium.⁷ 35 tegevusaastast andis ülevaate aseesimees, III kursuse üliõpilane Heiki Valk. NSV Liidu ajaloo kateedri verivärske aspirant Mati Laur pajatas keisrinna Katariina II ringsõidust Eesti- ja Liivimaal 1764. aastal. Kaks järgmist ettekannet olid ülikooli noortelt üldajaloo õppejõududelt. Villu Tamul rääkis Tartu Ülikooli Professorite Instituudi õppetööst 1827–1838 ja Aadu Must 19. sajandi asustusajaloo uurimise probleemidest Edela-Eesti näidete varal. Ka seekord oli esindatud Partei Ajaloo Instituut: Harri Roots käsitles EKP koosseisu kvalitatiivseid muutusi sõjajärgsel perioodil, kui võrd parteiarhiivi materjalid olid tal võimaldanud seda uurida. Kollokviumi lõpetas Jüri Kivimäe ülevaade noorte ajaloolaste klubi esimesest tegevusaastast ning klubi juhatuse valimine. Mälu usaldades juhatuses olulisi muudatusi ei toimunud. Et II vilistlaskollokvium oli ajastatud ülikooli läheneva 350. aastapäeva ürituste raames korraldatud ajaloo-osakonna lõpetanute kokkutulekuga, mille põhiüritused toimusid järgmisel päeval, 28. märtsil, siis oli vilistlaskollokviumist erakordselt palju osavõtjaid. Ajaloo-osakonna lõpetanute kokkutulekul, kus peale avaplenaaristungi juubelimaiguliste ettekannete (A. Koop, J. Kahk, H. Piirimäe, A. Liim, H. Palamets) peeti ettekandeid ka seksioonides, esines teadurite seksioonis K. Siilivase, H. Ligi, E. Tõnissoni ja S. Vahre kõrval ka allakirjutanu, kelle ettekanne oli esialgu plaanitud vilistlaskollokviumile. Rääkisin feodaalsuhetelt kapitalistlikule turumajandusele ülemineku perioodi uurimise probleemidest.

Nagu eelmine pälvis laiemat tähelepanu ka III vilistlaskollokvium, mis peeti 9. aprillil 1982 ja oli pühendatud ühele suurele teemale: “Eesti talurahva vaimumaailm ja maailmavaade läbi sajandite”.⁸ Seda oleks võinud vabalt nimetada ka mentaliteedi ajaloo või kirikuajaloo konverentsiks. Esimene mõiste polnud siin veel kodunenud, teist tuli ideoloogilistel kaalutlustel hoolega vältida, et noorte ajaloolaste klubi ja ajalooringi suhtes niigi umbusklikku ülikooli juhtkonda ning ülivalvsaid organeid (partei ja KGB) endast mitte välja viia, sest hoiatusi vale ideoloogilise joone järgimise eest ja manitsusi tagasihoidlikumale tegutsemisele jagus juba niigi küllaga.

Kollokvium toimus jälle aulas, õhkkond oli pidulik, kava huvitav ja uudne: 1) Lauri Vahre (IV kursuse üliõpilane) “Eesti muinasusundi põhimõistetest”; 2) Heiki Valk (eelmise kursusekaaslane) “Eestlased ja ristiusk XIII sajandil”; 3) Sulev Vahre (NSV Liidu ajaloo kateeder) “Talurahvas ja luterlik kirik Põhja-Eestis XVI ja XVII sajandi vahetusel (David Dulberchi visitatsioon)”; 4) Jaak Naber (Ajaloo Instituut) “Kodu, kool, kirik. Talurahvaharidusest XVII–XVIII sajandil”; 5) Arvo Lamp (V kursuse üliõpilane) “Saaremaa visitatsiooniprotokollide andmestikust (XVIII–XIX sa-

jandil”); 6) Paul Hagu (rahvaluule kateeder) “Setu rahvakalender kui kahe kristliku konfessionaalse suuna ristumiskoht”; 7) Juhan Kahk (Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste akadeemiksekretär) “Natsionaalsest ja internatsionaalsest eesti talurahva “vaimumaaailmas” kuni XIX sajandi alguseni”; 8) Ea Jansen (Ajaloo Instituut) “Ilmalik ja kristlik talurahva maailmavaates (XIX saj.)”.⁹

Nagu esinejatest näha, oli seekord napilt esindatud just noorte ajaloolaste klubi põhiseltskond. Kas olid nad juba vanaks saamas ja rahunemas ning uuele jõulisemale noorte põlvkonnale teed andmas, olemata siiski veel nii vanad, et eelmise, õpetajate rollis oleva generatsiooniga liituda? Või oli siin tegemist arusaamisele jõudmisega kolm aastat tagasi seatud eesmärgi (ajalooselts, ajakiri) saavutamise võimatuses antud ühiskonnas? Mis puutub kollokviumisse, siis seda võib eelnevatega võrreldes teema värskuse ja ettekannete taseme poolest vast koguni kõige õnnestunumaks pidada. Paraku jäi see üritus noorte ajaloolaste klubile viimaseks.¹⁰ Ülikooli juubeliaasta, mis tõi kaasa suurt elevust ja paotas koguni ust väliskülalistele ning pakkus uusi sidemeid, sai mööda. Võimud püüdsid vahepealseid järeleandmisi teadlaskonnale kruvide järsu kinnikeeramisega tasa tegema hakata. 1983. aasta kevad oli “külm”. Seda tähistasid otsesed repressioonid “Noor-Tartu” liikumise tasalülitamiseks, mis puudutasid otseselt ka ajaloo-osakonda ja ajalooringi. Administratiivsete surveabinõude ja ideoloogilise järelevalve tugevnemise oludes pidi ka noorte ajaloolaste klubi oma tegevuse kokku tõmbama ning soodsamaid aegu ootama jääma.

Kirjandus. Allikad

- ¹ **Rosenberg, T.** 50 aastat lähimenevikku. ÜTÜ ajalooringi juubelit tähistades. Kleio. Ajaloo Ajakiri, 1996, nr. 2(16), lk. 49–51.
- ² **Puusemp, E.** Muuseuminoored. Edasi, 1979, 30. dets.
- ³ **Kivimäe, J.** Noored ajaloolased pidasid aru. Noorte Hääl, 1979, 6. dets.
- ⁴ II noorteadurite päeva kava. ÜTÜ ajalooringi arhiiv TÜ ajaloo-osakonnas.
- ⁵ Vilistlaskollokviumi kava. ÜTÜ ajalooringi arhiiv TÜ ajaloo-osakonnas.
- ⁶ Ajaloolaste sügiskool. Viitna, 1980. Kava (autori valduses).
- ⁷ TRÜ ajaloo-osakonna lõpetanute kokkutuleku kava. ÜTÜ ajalooringi arhiiv TÜ ajaloo-osakonnas.
- ⁸ III vilistlaskollokviumi kava. ÜTÜ ajalooringi arhiiv TÜ ajaloo-osakonnas.
- ⁹ **Vahtra, S.** Põhimõistetest ja käibetõdedest. Sirp ja Vasar, 1982, 21. mai.
- ¹⁰ **Rosenberg, T.** Ajalooline Ajakiri 1922–40. Kleio: Ajaloo Ajakiri, 1993, nr. 8, lk. 26.

ÜLIÕPILASLIIKUMISEST TARTU ÜLIKOO LIS 1970.–1980. AASTATE VAHETUSEL

Mart Laar

1978. aasta sügis ei erinenud Tartus väliselt millegipoolest paljudest varasematest või hilisematest sügistest. Olukord näis ilmselt küllalt rahulik ka nõukogude võimude jaoks. Nn. komsomoliopositsiooni mahasurumine ning sellele järgnenud puhastus Tartu Ülikoolis tollase EKP ideoloogia-sekretäri Vaino Väljase juhtimisel pidid selgelt näitama, et igasugune väljaspool ametlikke raame ilmutatav aktiivsus või isemõtlemine on juba ette hukkumisele määratud.

Näilise vaikuse taga küpsesid aga sündmused, mis vaikelu Tartu Ülikoolis tugevalt kõigutasid. Üritaksingi neist anda teatava ülevaate, tuginedes paratamatult peaausjalikult isiklikele mälestustele. Aeg tollal toimunu ja tänapäeva vahel on veel liig lühike, mälestused liig isiklikud. Seetõttu tulebki järgnevat võtta avalikult ja ausalt subjektiivse ülevaatenä, millesse ei saa suhtuda kui ülevaatesse tollasest ajastust.

Mõningane taust on siiski vajalik. Esimeseks iseloomulikuks jooneks tollal Tartu Ülikoolis õppinud põlvkonnale oli kompartei autoriteedi täielik kadumine nende maailmavaatest. See ei tähendanud enamuse juures loomulikult vastuhakku kehtivale süsteemile. Komparteid võeti ebameeldiva paratamatusena, mille üle naerdi, kuid mida püüti samal ajal ära kasutada. Nõukogude ajal üles kasvanud põlvkond oli väliselt omandanud küll nõukoguliku kõnepruugi ja ilme, kasutades seda aga küllaltki külmalt ära. Enamus tegi seda isiklikest huvidest, osa aga rahvuse tulevikule mõeldes.

Samas oli nõukogude süsteem selleks ajaks tapnud ka veel mõni aeg tagasi levinud idee, et nõukogude süsteemi on komparteisse astudes võimalik kuidagi muuta. Komparteisse astusid vaid need, kes olid andekad ja lootsid selle abil karjääri teha, või nii andetud tegelased, et omal jõul kuskile jõudmine oli neile täiesti võimatu. Nii või teisiti, väljaspool komparteid võeti seda asutust järjest vähem tõsiselt.

Reaktsioon sellele tõdemusele isikuti loomulikult erines. Osa vajus tegevusetusse, leides, et päästa on võimalik vaid iseennast ja et igasugune väljapool suunatud aktiivsus on lollus ja mõttetus. Linnar Priimäe ja Ants

Juske kirjutatud "Tartu sügis" kandis selline suhtumine kaunist nime *indolentsus*. See oli väga vaimne ja hästi peen.

Loomulikult oli sellel oma põlvkonnale tugev mõju. Indolentne põlvkond pidi aga jääma viimaseks mõtlevaks põlvkonnaks Eestis. Järgnevat põlvkonda iseloomustati vaimsete huvideta disko-teksta põlvkonnana. 1978. aasta ja selle ümbrus osutus Tartu Ülikoolis sootuks teistsuguseks, kui ennustati.

Kuigi oli tegemist nõukogude ajal üles kasvanud põlvkonnaga, oli selles nii tema nõrkus kui tugevus. Hirm polnud selle põlvkonna elu loomulik koostisosa. Ta tundis ja teadis nõukogude süsteemi, olles valmis selle nõrkusi oma huvides kasutama. Loomulikult tegi selline suhtumine küüniliseks, kuid samal ajal ei tähendanud see küünilisust kõikide asjade suhtes maailmas. Igal juhul oli tegemist küllaltki avatud ja vastuvõtliku põlvkonnaga, kelle hoiakuid oli võimalik küllalt kergesti mõjutada.

Tugevat osa selle põlvkonna kujunemisel etendas tollane Tartu haritlaskond. Vaatamata aastakümneid kestnud nõukogude võimule, oli endis-aegset Tartu vaimu veel säilinud. Veel olid lahti "Werner" ja Ülikooli vana raamatukogu Toomel, veel võis kohtuda I Riigikogu liikme Villem Ernitsa või mõne muu elava legendiga endistest aegadest.

Seda iseseisvat mõtlemist ja eetilist ellusuhtumist esindavat vaimu võis kohata ka nii mõnegi tollase Tartu Ülikooli õppejõu juures. Nendegi seas oli loomulikult mõni tõsihingeline kommunist, enamus kommunismi kuulutavaid õppejõude ei teinud seda aga enam seesmisest veendumusest, vaid karjäärihimust. See tekitas nende vastu aga veel suuremat vastikust. Seda enam, et nagu eespool öeldud, oli ka teistsuguseid õppejõudusid. Ajalooteaduskonda jagus neid mitu. Eriti tasub meeles pidada professor Sulev Vahtre rolli, kes oli eetiliseks eeskujuks paljudele noortele.

Oma osa tollases Tartus etendas ka avalik vastupanuliikumine. Tallinnas polnud selle mõju sedavõrd tuntav. Enn Tarto ja Mart Niklus olid tollal taas/veel vabaduses, Lagle Parek töötas muinsuskaitstes, ühe või teise tegelase ümber hõljus teisitimõtleva kuulsus. Tartus ei tundunud see sedavõrd ebaloomulik kui Tallinnas. Ka liikus Tartus käest kätte märgatavalt rohkem "riigivastast" kirjandust. Ajaloolaste seltskonnas olid need loomulikult ajalooramatud.

Üheks tollast põlvkonda iseloomustavaks jooneks oli rahvuslus. Eestlasest kommunistki või komsomolitegelane pidas end venelasest paremaks, rahvuslus oli vahepealse mõõnaperioodi järel taas popp. Tollases põlvkonnas oli rahvuslus ja ironia üldse omapärasel kombel põimunud. Ühelt poolt võidi kõigi ja kõige üle halastamatult nalja heita, laulda kommunistide vihastamiseks totra innukusega stalinlikke laule, samas aga ihata oma isamaa poole kõige rahvusromantilisemal moel.

Huvitava pildi pakub sellest hiljuti välja antud EÜE laulik, kus nii armastus- kui ka joomalauludel on küllalt väike mõju ning kaks suurimat laulude tüüpi on nõukogude korda ja meelsust parodeerivad laulud või rahvuslikud etteasted, mille loojatel tuli tihti kokku puutuda Nõukogude julgeolekuroganitega. Tollane EÜE, eriti selle Väinamere ja Lõuna regioon esindasid küllaltki selgelt eespool mainitud kombinatsiooni. 1982. aasta EÜE kokkutuleku isetegevuskava osutus sedavõrd “riigi-vastaseks”, et seda keelduti koguni hindamast.

1980. aastate alguses oli uute aegade saabumist selgesti tunda. Taas tekkis julgus avalikult protestida. Esimeseks tavapärasest käitumisest erinevaks väljaastumiseks oli vastuhakk seminariraamatu väljaviimisele tema senisest asukohast, millega esimest korda kerkis laiema avalikkuse ette H. H. Luige nimi. Järgnes protest ülikooli kohviku likvideerimise ning koguni mõne üliõpilase väljaviskamise vastu.

Siit polnud enam kaugel esimeste mitteformaalsete ühingu teke, mis vastandasid end selgelt senistele struktuuridele. Järjest sagedasemaks muutus demonstratiivne mitteastumine komparteisse ning üleolev suhtumine komsomolisse. Esimeseks pääsukeseks oli siin üliõpilaste teaduslik ühing, millest mitu algorganisatsiooni kasvas ülikooli juhtkonnal selgelt üle pea.

Veelgi hullemaks läks olukord esimeste olemasolevast süsteemist juba täiesti väljaspool seisvate liikumiste tekkega. Tuntuim neist on ilmselt 1979–1983 tegutsenud liikumine “Noor-Tartu”, mis pani omal kombel aluse mitmelegi hilisemale ettevõtmisele.

Lõputult ei saanud julgeolek ega ülikooli juhtkond toimuvat pealt vaadata. 1982. aastal hoogustunud repressioonid ei jätnud puudutamata ka üliõpilasliikumist. 1982. aasta detsembris visati ülikoolist välja Julius Kuperjanovi kalmul käinud ajalooüliõpilased, 1983. aasta kevadel kuulati üle arvukalt üliõpilasi ning lõpetati liikumine “Noor-Tartu”. Selle üks liidreid Lauri Vahre heideti kolm kuud enne ülikooli lõppu välja, teisi tabasid väiksemad repressioonid.

Hetkeks näiks, et eesmärk on saavutatud, vastupanuvaim taas maha surutud. See oli aga vaid illusioon. Vastupanuvaimu ja meelsuse püsimine oli loonud traditsiooni, millest 1980. aastate lõpul oli võimalik edasi minna. Tollal puhkenud fosforiidisõja kandjaks olid just samad omal ajal esimese kursuse tudengina üliõpilasliikumisega seotud noored. Nemad kandsid vaimu, mis kuulutas, et “me mõtted on priid, kes suudab neid võita”, ka võidule.

ÜLIÕPILASORIENTALISTIKA HIILGEAEG 1971–1983

Tarmo Kulmar

Käesolev käsitlus tugineb TRÜ ÜTÜ ajalooringi orientalistikasektsiooni ja TRÜ ÜTÜ orientalistikaringi arhiivimaterjalidele, mida säilitatakse TÜ orientalistikakeskuses, ja autori poolt varasematel aastatel koostatud käsi-kirjalistele ülevaadetele.

ÜTÜ ajalooringi orientalistikasektsioon (1971–1977)

Juba 1968. a. oli tekkinud eriti TRÜ ajaloo-keeleteaduskonna ajaloo osakonna üliõpilaste seas suur orientalistikahuvi, mis aasta-aastalt süvenes. Sellele olid andnud tõuke ajaloo osakonna toonase noore õppejõu Linnart Mälli Aasia ja Aafrika maade ajaloo ja keskaja varajasemate perioodide ajaloo loengud. Teisalt oli olemas dotsent Pent Nurmekunna poolt 1956. a. asutatud orientalistikakabinet, kus sai nii P. Nurmekunna kui ka L. Mälli juures õppida idamaade keeli.

Orientalistikasektsioon loodi 1971. a. aprillis 13 asutajaliikme poolt. Teadusjuhendajaks sai L. Mäll, sektsiooni on juhtinud järjekorras ajaloo-üliõpilased Harri Roots, Mart Helme, Tarmo Kulmar ja Rein Helme. Kokku on orientalistikasektsiooni kuulunud 27 **liiget**, neist 18 ajaloolast, 6 filoloog, 2 bioloog ja 1 psühholoog.

Sektsioonis oli kokku 51 **üritust**, neist 41 töökoosolekut, mida sektsiooni kõrgajal, kahel esimesel õppeaastal, peeti vähemalt kaks korda kuus. Lisanduvad orientalistikaalaste ettekannete päevad seitsmel ajalooringi ÜTÜ konverentsil ja kolm vilistlaskollokviumi, mida korraldati alates 1974/75. õppeaastast.

Üritustel on kokku peetud 110 **ettekannet**, neist 30 koosolekutel ja 28 ÜTÜ ajalooringi konverentsidel. Aastatel 1971, 1972 ja 1973 ulatus orientalistikaalaste ettekannete arv üle poole konverentsiettekannete koguarvust. See oli kindlasti tingitud asjaolust, et L. Mäll oli samal ajal ka ajalooringi teadusjuhendaja. 14 korda käidi esinemas NSV Liidu teiste ülikoolide ÜTÜ konverentsidel (Moskva, Ašhabad, Tbilisi, Jerevan, Kišinjov), kust üliõpilased Henn Käärik, Mart Kivimäe, Harri Roots, Mart Helme, Rein Helme, Tarmo Kulmar ja Maret Kark tõid kaasa auhinnalisi kohti. Kui lisada ka üliõpilasettekanded kollokviumidel, siis teeb see 72 üli-

õpilasettekannet seitsme aasta jooksul 14 aktiivse sektsiooniliikme kohta. Ülejäänud 34 ettekannet pidasid vilistlased ja külalised.

Geograafiliselt oli kõige populaarsem India (21 ettekannet). Järgnesid Ida-Lääne kultuurisuhted ja Tiibet (mõlemal juhul 13), Mehhiko (8), Hiina (7), Jaapan (6) ja Peruu (4). Vähem on uuritud Egiptust, Kartaagot, Ida-Aafrikat, Mongooliat, Nepaali ja Burjaatiat.

Teadusaladest domineerisid budoloogia (17 ettekannet), vana-aja ajalugu (14), sõja- ja keskaja ajalugu (mõlemal juhul 7), paleoastronoomia (6) ja kunstiajalugu (5). Vähem on uuritud hinduismi, sinoloogiat, Ida psühholoogiat, folkloristikat, alkeemia ajalugu, joogat, kultuuriteooriat, varakristlikku teoloogiat ja ajaloolist demograafiat.

Viljakamad **autorid** on olnud Maret Kark (Tiibet), Harri Roots (Tiibet ja Hiina), Mart Helme (India ja Jaapan), Rein Helme (sõjaajalugu), Tarmo Kulmar (Peruu ja Mehhiko), Henn Käärik (Mongoolia ja Kartaago) ning Maie Kark (India ja Ida-Lääne kultuurisuhted).

Kõigil sektsiooni töökoosolekutel käis säilinud kvoorumilehtede alusel **kuulamas** 1135 inimest. Esikohal on 1971/1972. õppeaasta — 454 kuulajat. ÜTÜ ajalooringi orientalistikapäevadel on osalejaid olnud igal aastal 50 ümber. Kui lisame ligi 70 kollokviumidest osavõtjat, saame kokku 1582 inimest. Võrdluseks olgu toodud Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi üritustest 1935–1940 (152 inimest) ja ÜTÜ orientalistikaringi üritustest 1979/1980. õppeaastal osavõtnute arv (1622 inimest). Seega oli sektsiooni ettekandeid seitsme õppeaasta jooksul kuulanud kümme korda rohkem kui ennesõjaaegses orientaalseltsis, ent jäi samasse suurusjärku orientalistikaringis ühe õppeaasta jooksul käinute arvuga. See asjaolu näitab, et üliõpilasorientalistika jaoks oli vaadeldaval perioodil sotsiaalne nõudlus, samuti valmistas orientalistikasektsioon ette pinna orientalistikaringi loomiseks.

Selline massiline üliõpilaste ja ka Eesti tolaegse kultuuriavalikkuse huvi orientalistika vastu tulenes Nõukogude ajastu kapseldunud ja sumbunud õhkkonnast. Selge on ka see, et orientalistika laineid lööv populaarsus tekitas võimudes umbusku ja vastutöötamist. Alates 1973. aastast süvenenud aeglane allakäik oli põhjustatud esmajoones NSV Liidu julgeolekuteenistuste initsieeritud rünnakutest sektsiooni teadusjuhendaja L. Mälli vastu, mis langes kokku süstemaatiliste kallaletungidega budistidele ja budoloogiale kogu NSV Liidus. Nii oli viimasel õppeaastal sektsioonis vaid kolm liiget, kelle ülikoolilõpetamisega lakkas sektsioon eksisteerimast ja oli tekkinud 27-liikmeline vilistlaskogu.

Järeldused

1. Seitsme aasta jooksul näeme küll pidevat aeglast kvantitatiivsete näitajate langust, kuid töö sisuline tase säilib kõrgena, mida näitab edukas esinemine konverentsidel.
2. Seksiooni aktiiv tegeles vähe järelkasvuga, samuti korraldati võimude survele üha vähem avalikke üritusi. Teisalt ei rahuldanud seksiooni enam senine töövorm ajalooringi osana.
3. Seksiooni tegevus lõi aastate jooksul soodsa pinnase uue eksisteerimisviisi — iseseisva ÜTÜ orientalistikaringi loomiseks. Ühiskonnas tekkisid vastavad ootused ja nõudlused, sest vähemalt haritlaste seas oli kujundatud kardinaalselt uus, tolerantne suhtumine Idamaadesse ja orientalistikasse kui teadusesse. Olid ka tegijad: seksioonist jäi järele vilistlaskogu ning orientalistikakabineti juures keeli õppivate üliõpilaste seas leidis piisavalt huvilisi.

ÜTÜ orientalistikaring (1977–1983)

Loomine, struktuur ja ajalugu. Ringi asutamise initsiaatoriteks olid L. Mäll ja T. Kulmar. **Asutamiskoosolek** toimus 22. septembril 1977, millega tähistati ühtlasi India iseseisvumise 30. aastapäeva. Plaanis oli luua ring teaduskondadevahelisena, millise soovi tookordne TRÜ ÜTÜ esimees dots. Udo Reino ka rahaldas. Eesotsas kunagise Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi viimase esimehe Leo Leesmendiga asuti välja töötama ringi põhikirja. Tolle aja kohta ebatavaline oli ringi **struktuur**: üliõpilas- ja vilistlaskogu, toetajaliikmed väljastpoolt ülikooli, auliikmed (Leo Leesment, Pent Nurmekund, Villem Ernits, Uku Masing, Jaan Konks, Leo Normet), hiljem lisandusid usaldusliikmed (ringile teeneid osutanud isikud). Ka juhtimisstruktuur oli võrreldes teiste ringidega omanäoline: üks kord aastas kokku tulev kõrgeim organ täiskogu, mis kinnitas ja muutis põhikirja ning hakkas alates 1981. a. valima ringi presidenti (järjekorras Avo Saluste, Priit Heinsalu, ajutine kohusetäitja. Ülo Valk ja Arvo Tõnisoo), üliõpilaskogu juhatus eesotsas esimehega (järjekorras Harri Ints, Avo Saluste, Arvo Tõnisoo ja Märt Läänemets), keda algul valis üliõpilaskogu ja hiljem nimetas president, aastail 1981–1982 seksioonivane mate komitee (esimehed Priit Heinsalu ja Toivo Rappu), mis allus üliõpilaskogu juhatusel, vilistlaskogu senat eesotsas konsuliga (Linnar Priimägi ja Rein Helme) ning toetajaskogu sekretariaat eesotsas peasekretäri (Mikk Sarv, Taimi Harkmann ja Ülo Stöör). Aukogu eesotsas au- esimehe L. Leesmendi ja aujuhendaja P. Nurmekunnaga toimus ühtlasi au- kohtuna.

Järelevalveorganiks oli kuratoorium, kuhu kuulusid teadusjuhendajad (L. Mäll ja Märtn Tánava), kogude juhid ning kuraator (T. Kulmar), kes juhendas organisatsioonilist tööd.

Algul kuulus ring orientalistikakabineti juurde ja teadusjuhendaja oli L. Mäll. Kuid 1978. a. algul äratas üliõpilaste "ebaterve huvi" orientalistika vastu tookordse TRÜ juhtkonna tähelepanu. Teadusprorektor Herbert Metsa korraldusega allutati ring üldajaloo kateedri ja ametlikuks juhendajaks määrati dots. Märtn Tánava. Tänu üldajaloo kateedri mõistvale ja usaldavale suhtumisele jäi ring oma sisemises tegevuses ning L. Mälli juhendajatöös siiski iseseisvaks. M. Tánava ei olnud ainus, kes kriitilistes olukordades, kui võimud ringile järjekordselt kallale tungisid, lööki paremida aitas. Mõjusalt toimis õigel ajal ja õiges kohas auliikme professor Jaan Konksu autoriteetne sõna. Korduvalt astusid ringi kaitseks välja ajaloo osakonna ÜTÜ juhendaja professor Herbert Ligi ja TRÜ parteikomitee liige, filosoofia kateedri dotsent Paul Kenkmann.

Kuraatori ametikoht oli tarvilik ringi keeruka struktuuri häireteta käigus hoiuks. Kuraatoril oli kriisiolukorras õigus vastavalt põhikirja 85. paragrahvile võtta endale erakorralised volitused ja peatada valitavate organite töö. See juhtus 1980. a. novembris: üliõpilaskogu oli ootamatult kahekordistunud, suures juhatuses tekkisid rühmitused, tegevus seiskus, olukord väljus juhatuse kontrolli alt. Pärast lahenduse leidmist (L. Priimägi tegi ettepaneku luua erialasektsioonid) ja protsessi suunamist uutele rööbastele pani kuraator erakorralised volitused maha. Kuratoorium kaotas kuraatori ametikoha viimase ettepanekul mais 1982.

Sisuline töö toimus avalikel ettekandekoosolekutel ja kinnistel sektsioonikoosolekutel.

Juba 1977. a. novembris asutati B-sektsioon, mida juhatas Lea Pedajas ja kus tegeldi süvendatult budoloogiaga. See lakkas eksisteerimast 1979. a. sügisel. 1981. a. veebruaris asutati viis sektsiooni: India–Tiibeti, Hiina–Jaapani, Ida psühholoogia, Ida meditsiini, Ida–Lääne kultuurisuhete ja Kolumbuse-eelse Ameerika sektsioon. Meditsiiniüliõpilaste baasil üliarvukaks kujunenud Ida meditsiini sektsioon eraldus 1981. a. mais iseseisva ÜTÜ ringina. Orientalistikaringile jäid traditsioonilised ajaloo ja religiooni probleemid, uuele ringile aga orientalistika praktilised ning rakenduslikud valdkonnad. 1982. a. detsembris liitusid väikesearvulised Ida–Lääne suhete ja Ida psühholoogia töögrupid võrdleva kultuuriloo sektsiooniks.

1981. a. alustas tegevust algajate sektsioon, kus toimus liikmekandidaatide õppetöö. See lõppes atesteerimisega, mille läbinud said ringi liikmeks.

Jätkus orientalistikasektsioonis alguse saanud vilistlaskollokviumide traditsioon. Kollokviumid toimusid veebruari teisel poolel, olles mõeldud

orientalistikakabineti aastapäeva tähistamiseks. Need kahepäevased teadusüritused, kus esinesid vilistlased, auliikmed ja toetajaliikmed, äratasid Eesti kultuuriavalikkuses väga suurt huvi.

Parimad üliõpilasettekanded lülitati ringi ÜTÜ aastakonverentside kavva. Neid oli kokku kuus. Sinna kutsuti külalisesinejaid ka Moskva, Leningradi, Vladivostoki, Dušanbe ja Jerevani ülikoolidest. Ringi tegevuse kõrgajal 1980–1983 pidasid NSV Liidu juhtivate kõrgkoolide orientalistikateaduskondade üliõpilased TRÜ ÜTÜ orientalistikaringi konverentsidel esinemist lausa auasjaks.

Ringi tegevuse mõju Eesti vaimukultuuri mitmesugustele valdkondadele oli tuntav. Ringi liikmeid kutsuti esinema paleoastronoomia ja paleomatemaatika konverentsidele. Toimusid avalikud loenguõhtud koos Leningradi noorte orientalistidega. 1981. a. asutati Tallinna orientalistikaklubi ja Viljandi orientalistikaring. Tartu orientalistide tegevuse kohta hakkasid ilmuma ülevaated ajakirjanduses, ringi üritusi kuulutati maha Eesti Raadios. 1981. a. võeti viis ringi vilistlaskogu liiget — L. Mäll, J. Konks, P. Tulviste, M. Tänava ja T. Kulmar — NSV Liidu TA Üleliidulise Orientalistide Assotsiatsiooni liikmeks. 1980. a. asus orientalistikaring võitlusse tol ajal Eestis vohama hakanud pseudoorientalistikaga: avalikkusele püüti selgeks teha, et teaduslik orientalistika töötab algeelse tekstiga, mitte inglisis- või soomekeelse tõlkega.

Liikmeskond. 1977/78. õppeaastal oli orientalistikaringis 91 liiget, neist 29 üliõpilast, 27 vilistlast, 25 toetajaliiget, 4 auliiget ja 6 usaldusliiget. Järgneval kahel õppeaastal püsis liikmete koguarv 113-l, kasvas aga 1980. aasta sügisel ootamatult 211-ni ja 1981. a. sügisel koguni 257-ni, nimelt astus ringi liikmeks korruga vastavalt 60 ja 31 üliõpilast. Nõnda oli orientalistikaringis 1981. a. sügisel 123 üliõpilast. Paraku oli nende seas palju “surnud liikmeid”, sest orientalistikaringi kuulumine muutus nendel aastatel prestiižikaks. 1981. a. detsembris otsustas juhatus ligi 75% üliõpilaskogu liikmetest välja arvata. Edaspidi stabiliseerus üliõpilaskogu arv 30–40 vahele, sest alates 1982. aastast võeti liikmeid vastu ainult algajate seksiooni kaudu, mille atesteerimise läbis umbes 65% sisseastunudest. Kõige rohkem oli orientalistikaringis üliõpilasi ajaloo- ja filoloogiateaduskonnast, kokku umbes 70%. Ülejäänud 30% jagunes meditsiini-, füüsika-, bioloogia-, geograafia-, matemaatika-, juura- ja majandusüliõpilaste vahel. Kehakultuuriüliõpilaste seas orientalistikahuvilisi ei olnud. Ka toetajaskogu tegi 1980. ja 1981. aastatel hüppe 31-lt 70-ni, nimelt hakkas algajate seksiooni tööst osa võtma Tartu keskkoolide abituriente. Siiski väga palju nendest langesid välja ja toetajaskogu stabiliseerus umbes 40 inimesele. Teistes kogudes selliseid drastilisi hüppeid ei olnud — vilistlaskogu kas-

vas kuni 1983. aastani 47-ni, auliikmete arv 6-ni ja usaldusliikmete arv 16-ni.

Üritused ja kuulajaskond. Orientalistikaringis oli kasutusel mitmesuguseid **töövorme**: ettekandekoosolekud, vilistlaskollokviumid, üliõpilaskonverentsid, avalikud loengud, muusikaõhtud, teatriühiskülastused, temaatilised õhtud, väljasõiduga kevadkool. Peale ametlike ürituste suhtlesid ringi aktiivsed liikmed sõpruskonnana. 1981. aastast lisandusid erialasektsoonide koosolekud, mis olid ainult üliõpilastele ja reeglina kinnised. Kokku toimus kuni 1983. aasta alguseni 181 **üritust**, neist pool sektsoonides. Samal ajal jäi 1981. ja 1982. aastal avalikke ettekandekoosolekuid vähemaks — sisulise töö raskuspunkt kandus üle sektsoonidesse ja kuulajatele taheti pakkuda ainult parimat. Tänuelik publik vastas väga tiheda **külastatavusega**. Registreerimislehtede järgi käis 1977/78. õppeaasta 24 üritusel 997 inimest, järgmisel õppeaastal vähenes nii ürituste kui ka külastajate arv kaks korda, 1979/80 aga suurenesid ürituste arv, ettekannete hulk ja tase ning külastatavus kasvas järsku 1622-ni. 1980/81 läksid seoses sektsoonide loomisega tõusuteed ettekannete tase ja arvukus, mistõttu külastatavus tõusis kahekordseks — 3393-ni. Järgmisel kahel õppeaastal kahanes külastajate arv algul 2253-ni, seejärel veelgi enam. See on seletatav ühelt poolt ringi ettekannete järjekindla teaduslikkusega, mistõttu pinnapealse huviga inimesed jäid asjast kõrvale, teisalt pseudoorientalistikavastase võitlusega, kolmandaks loobuti alates 1983/84. õppeaastast populariseerivatest loengutest. Üliõpilaskonverentsidest osavõtt kasvas 96-lt (1977/78) 221-ni (1980/81) ning stabiliseerus samal tasemel. See osutab ühelt poolt üliõpilasettekannete taseme paranemisele, teisalt aga sellele, et huvi üliõpilasorientalistika vastu saavutas oma lae. Vilistlaskollokviumide kuulajate arv kasvas 91-lt (1977/78) 550-ni (1980/81) ja hakkas siis aeglaselt langema 450-ni (1981/82) ja 350-ni (1982/83). Põhjustena tuleb nentida pseudoorientalistide kõrvalejäämist ja võimude tugevnevat survet ringile, samuti huvi kahanemist ühiskonnas. Seega oli ringi ürituste külastatavus kõige tihedamas seoses nii ürituste arvu kui ka ettekannete tasemega, samuti orientalistikaalaste teadmiste leviku ja mõistmisega Eestis.

Ettekanded ja uurimisvaldkonnad. Selle kohta on täielikud andmed 1981/82. õppeaasta lõpuni. Viie õppeaasta jooksul peeti ringis kokku 302 ettekannet, neist 41% üliõpilastelt, 45% teistelt liikmetelt ja 14% külalistelt. 124 üliõpilasettekandest peeti üks kolmandik sektsoonides, teine kolmandik konverentsidel ja kolmas kolmandik muudel üritustel. **Avalikel** ettekandekoosolekutel on peetud vaid 20 üliõpilasettekannet. Tuleb siiski arvestada, et sinna pääsesid parimad uurimused, samuti seda, et avalikel

koosolekutel peeti palju vilistlaste loenguid. 1982/83. õppeaastal hakati seksioonidest häid ettekandeid rohkem avalikkuse ette tooma. Ettekanne jagunemist **seksioonides** on raske analüüsida, sest igal seksioonil oli oma spetsiifika: näiteks India–Tiibeti seksioonis oli põhiorhk ettekannetel ja loengutel, Hiina–Jaapani seksioonis aga klassikalise hiina keele ning tekstide tundmaõppimisel.

Parimad ettekanded pääsesid **ÜTÜ konverentsidele**. 1977/78 ja 1978/79 oli külalisesinejaid rohkem ja ka külaliste ettekannete tase oli kõrgem — need olid ringi algusaastad. 1979/80 peeti kaks ÜTÜ konverentsi. Nüüd ja edaspidi olid TRÜ ettekanded esmakordselt tasemelt võrreldavad külaliste omadega, 1982. aasta detsembrikonverentsil olid Tartu ettekanded esmakordselt külaliste omadest paremad. See tendents jätkus ka 1983. aastal — ringi töö oli hakanud vilja kandma. Väga head **medali-ettekanded** olid “Vana-Ida filosoofia ja tänapäeva füüsika kokkupuutepunkte” (Avo Saluste, 1979. a. sügiskonverents), “Vana-Hiina kolm õpetust psühholoogia ajaloo valguses” (Harri Ints, 1980. a. kevadkonverents), “Dharma mõiste” (Harri Kingo, 1981. a. sügiskonverents) ja “Tiibeti rahvausund” (Ülo Valk, 1982. a. sügiskonverents. Selleks ajaks kujunes konverentsi mahuks ca 15 ettekannet, neist 2/3 ringi liikmetelt ja 1/3 külalistelt. Tegelikult on üllatav, et orientalistikahuviliste Tartu üliõpilaste uurimused olid samatasemelised või isegi tugevamad, võrreldes Leningradi, Moskva ja Vladivostoki üliõpilastega, kes **õppisid** orientalistikateaduskondades.

Kui uurida **teemavaldkondi**, siis vaadeldavast 124 üliõpilasettekandest käsitleb 27,4% indoloogiat, 19,3% Ida-Lääne kultuurisuhteid ja 15,3% Ida psühholoogiat. Egiptoloogiat on 9,7% (kõik ettekanded Sergei Stadnikovilt), sinoloogiat ja tibetoloogiat kumbagi 7,3%. Need ainevaldkonnad kokku moodustavad ¾ üliõpilasettekandeist. Viimasesse veerandisse mahuvad amerikanistika, orientalistika ajalugu, japanistika ja arabistika. Ligi 1/3 ettekandeist pärineb India–Tiibeti seksioonist, näidates, et kõige rohkem tunti huvi indoloogia, tibetoloogia ja budoloogia vastu. Loomulikult oli oluline see, et neid ainevaldu juhendas Eesti nende teadusvaldkondade ainuke spetsialist L. Mäll. Ida–Lääne kultuurisuhte ja Ida psühholoogia problemaatika oli eelmistega jällegi tihedalt seotud. Teemavalikule avaldas kahtlemata suurt mõju L. Mälli poolt mitme olulise sinoloogiahuvi. Ülejäänud ainevaldade puhul kujundas ringi liikmete huvisid suuremal või vähemal määral juhus.

Üleminekuuag. 1983. a. ägenesid võimude rünnakud mitte ainult orientalistikaringi, vaid Eesti rahvuslike humanitaarteaduste, humanitaarteadlaste ja humanitaarsete sõpruskondade vastu üldse. Et sisulist tegevust jätkata,

tuli ringi juhtkonnal vastu võtta drastilisi otsuseid — muuta ringi nime ja struktuuri, piirata avalike ürituste arvu ja vältida laiema avalikkuse tähelepanu. 1984. aasta märtsis sai ringi uueks nimeks võrdleva kultuuriloo ja orientalistika ring. Seda, kui suurt hirmu võimuesindajad isegi sõna *orientalistika* ees tundsid, näitab kas või see, et samal aastal nimetati koguni orientalistikakabinet ümber Ida keelte õppekabinetiks. Vaieldamatult oli tegemist TRÜ üliõpilaste seas kõige populaarsema ringiga, mida tundis hästi ka kultuuriavalikkus. Juhtivad kommunistid ülikoolis teadsid seda väga hästi ja võtsid nii L. Mälli kui ka orientalistikaringi erilise tähelepanu alla.

Üliõpilasorientalistika, eriti ÜTÜ orientalistikaringi tähtsus vaadelda-va ajastu kultuurikontekstis ilmneb eriti järgmises.

1. Üliõpilastel oli võimalus harida ennast teadusalal, kus nõukoguliku ideoloogia mõju oli nõrk, kuid mille ametlikuks õppimiseks ja viljelemiseks puudusid Tartus ning kogu Eestis reaalsed võimalused.
2. Eesti kultuuriavalikkusele avanes teretulnud võimalus osaleda sellise sotsiaalse rühmituse tegevuses, kus vabamõtlemist peeti loomulikuks ja mis suutis pikka aega küllalt edukalt vältida nii ametlikku ideoloogilist kontrolli kui ka koguni nn. mitteametlikku järelevalvet (julgeolekuagentide sissebumist).
3. Üliõpilased omandasid ringis, mida nad ise juhtisid, ühiskonnakriitiliselt mõtlevate vilistlastega koos tegutsedes lisaks teadusalastele teadmistele ja vilumustele ka selliseid hoiakuid ning kogemusi, mida ametlikult soovitud organisatsioonid ei saanud tollal anda.
4. Juba orientalistikasektsioon, seda enam orientalistikaring tähendas kümnetele tihedalt suhtlevatele inimestele akadeemilist sõpruskonda, millel olid mitmed intiimorganisatsiooni tunnused: üliõpilaskesksus, internsus, vilistlaskogu, täisliikmekandidaadi staatus ja isetegemise vaim. Selles mõttes oli Tartu Riikliku Ülikooli orientalistikaring aastail 1977–1983 üks väheseid üliõpilasühinguid (neid oli teisigi, näiteks ÜTÜ ajalooring), mis toimis korporatsiooni asendajana.

Allikad

ÜTÜ ajalooringi orientalistikasektsiooni arhiiv 1971–1977.

ÜTÜ orientalistikaringi arhiiv 1977–1983.

Kulmar, Tarmo. ÜTÜ ajalooringi orientalistikasektsioon aastail 1971–1977.

Plenaarettekannet ÜTÜ orientalistikaringi 1981. a. vilistlaskollokviumil.

Käsikiri.

Kulmar, Tarmo. Viis aastat TRÜ ÜTÜ orientalistikaringi. Plenaarettekanne ÜTÜ orientalistikaringi 1983. a. vilistlaskollokviumil. Käsikiri.

Publikatsioonid ÜTÜ orientalistikaringi kohta

Kulmar, Tarmo. Kümme aastat üliõpilasorientalistikat. Keel ja Kirjandus, 1980, nr. 8, lk. 508–509.

Kulmar, Tarmo. Orientalistide tööaasta. Keel ja Kirjandus, 1981, nr. 10, lk. 639–640.

Kulmar, Tarmo. Demokraatiatraditsioonist orientalistikaringis. Eesti Akadeemilise Orientaalselti Sõnumitooja, 1989, nr. 1–2, lk. 4.

“BITI” KLUBI

Siina Lepik

Loomingulisi otsinguid ja enesearendamist on alati kandnud ärksad inimloomused. 1960. aastad tõid ka eesti noorte teadlaste ellu äratundmise, et NSV Liidus valitsenud infosulg on hakanud lõdvenema. Nii sündiski Tartu akadeemiliste noorte hulgas mõte hakata looma klubi- või seltsitaolist koondist, et vahetada informatsiooni, hankida uusi teadmisi ja veeta ka vaba aega ühiselt.

Ülo Vooglaiu initsiatiivil istuti korduvalt koos ja arutati ning kavandati klubi loomist.

12. detsembril 1965. aastal saigi mõte teoks. Varem laialisaadetud kutsete alusel tuldi Tartu Riikliku Ülikooli klubisse kokku, et klubi põhikiri, tegevussuunad ja kodukord läbi arutada. Kaua vaagiti klubi nime ümber. Tehti mitmesuguseid ettepanekuid, nagu “Cortex”, “Bit”, terve rida looma- ja hulk tehisnimesid. Lõpuks ristiti klubi salajase hääletamise tulemusena “Biti” klubiks. Kinnitati ka põhikiri ja kodukord. Klubi hakkas juhtima president ja abi, kes valiti salajasel hääletamisel kaheks aastaks. Esimeseks presidendiks sai Aare Purga, füüsik, hilisem ENSV kõrghariduse minister. Hiljem valiti presidendiks Ülo Vooglaid, Neeme Karolin, Jaak Uibu, Siina Lepik, Lehte Hainsalu, Laur Karu jt.

Klubi kroonikakirjutajaks valiti Asser Murutar. See koht ei kuulunud ümbervalimisele.

Klubis valitsev kord kujunes äärmiselt demokraatlikuks ja liikmete vahel valitses usalduslikkus. Igal klubisse astuda taotlejal noorel tuli koostada oma uurimis- või tegevusalalt lähtuv tunniajaline referaat ja see klubi ette kanda. Ettekandele järgnes referaadi kriitiline arutelu, seejärel pidi liikmeks taotleja vastama kolmele küsimusele: 1) Miks ta astub klubisse? 2) Millistele probleemidele ta otsib klubi aruteludest vastust? 3) Milliste probleemidega ta tahab esineda ja kuidas klubi tööst osa võtta.

Seejärel kuulati kahe asutajaliikme soovitusel liikmekstaotleja kohta ja alles siis otsustati avaliku hääletamise tulemusena vastuvõtt.

Klubi tööks kujuneski esialgu liikmete referaatide kuulamine ja arutamine. Esinemised olid hästi ette valmistatud ja esinejate seisukohti sõeluti põhjalikult. Referaate kuulati väga erinevatelt teadusaladelt: füüsika, arvutusmatemaatika, filosoofia, meditsiin, astronoomia, ajalugu, ajakirjandus, psühholoogia, sotsioloogia, eetika, informaatika, metsandus jne.

Järk-järgult mindi üle külalisesinejate referaatide kuulamisele ja arutlemisele. Esinema paluti palju teadlasi väljastpoolt klubi (Harald Keres, Boris Maiste, Gustav Naan, Harald Habermann, Heiti Haldre, Kaljo Laas, Enno Kross jt. Mõnikord kutsuti esinema ka Tartus läbisõidul olevaid teadlasi NSV Liidust ja välismaalt.

Eriti tormiliselt kulges arutelu akadeemik G. Naani ette kantud võimu ja vaimu vahekorra ümber. Boris Maiste analüüsis korduvalt majanduse sõlmpunkte, Ülo Vooglaid sotsioloogia, psühholoogia ja juhtimisteaduse probleeme ning Asser Murutar organisatsiooniteooria aluseid. Luuletajad ja kirjanikud tutvustasid oma loomingut ning teisi kirjanduse ja kunsti probleeme, kuulati ka muusikat. Palju tähelepanu pöörati kultuuri-teooriale. Ega täppisteadusedki klubi tegevusest välja jäänud. Kosmose- asjade ja arvutusmatemaatika ning bioloogiateaduse uusimate saavutuste üle vaieldi sageli hilisööni. Mitmeks klubiõhtuks pakkus ainet Toomas Suti bioetikaloeng.

Väga tihti kutsuti esinema Tartu Riikliku Ülikooli, Teaduste Akadeemia ja Eesti Põllumajanduse Akadeemia teadlasi, kes olid äsja naasnud väliskomandeeringutelt või -konverentsidelt. Tol ajal juhtus seda harva ja uus teadusesõna saadi värskest kätte. Väga huvipakkuvalt rääkis Heiti Haldre Birmast ja Enno Kross Lähis-Idast. Elava huviga kuulati ja arutleti ka demograafia ja rahvastikurände probleeme Kaljo Laasi ettekande alusel 1969. aasta kevadel.

Mõnikord juhtus hea päev, mil klubisse sai kutsuda ka mõne kraadi kaitsmisele tulnud välismaa või NSV Liidu teadlase. Nii esines Firsov NSV Liidu Teaduste Akadeemiast, üks teadlane isegi Hiinast ja kaks daami Rootsist, kes läbisõidul Eestist, tulles ülemaailmselt V sotsioloogide kongressilt, peatusid Tartus ja jagasid bitilastega oma värskeid kongressimuljeid.

Palju arutelusid oli üliõpilasteemadel. Pikkar Joandi uuris üliõpilaste ideaale ja pidas klubis selleainelise ettekande. Mitu üliõpilast aga kutsuti klubisse esinema ajalehe "Edasi" ankeedi põhjal tehtud uurimuste alusel. Ka TRÜ raamatukogu tollaegne direktor Laine Peep pidas loengu "Informatsioon ja inspiratsioon". Mitmel klubiõhtul oli arutluse all vaba aeg (Karl Haav, Ülo Vooglaid). Ka eesti rahva kultuurilmingud olid sageli päevakorral. Bitilane Pikkar Joandi võttis osa Kihnu-Ruhnu mängudest ja jagas hiljem oma muljeid klubi liikmetele. Keeleteadlane Helgi Vihma tegi juttu eesti keele ja kirjanduse uurimisest.

Klubi patrooniks kujunes klubi töös aktiivselt kaasa löönud kirjanik, kirjandusteadlane, kultuuriloolane ja tõlkija Oskar Kuningas. Nimelt korraldas klubi igal suvel ekskursiooni mõne Eesti maakonna tundmaõppimiseks. Peamiseks kodu-, kirjandus- ning kunstiloo tutvustajaks saigi Oskar Kuningas. Ekskursioonid kestsid 3–4 päeva, mõnikord ka nädal ja

piirdusid igal suvel ühe maakonnaga. Oskar Kuninga kõrval juhtisid ekskursioone ka Helgi Vihma jt.

Need olid nii puhke- kui ka huvireisid. Saadi teada, mida tolleaegne Eesti ajalugu ja kultuurilugu ei õpetanud, mis oli maha saladud või põlu alla pandud. Kõigil peredel olid tingimata lapsed kaasas, et ka nemad veidi osa saaksid sellest, mida koolis ei tohtinud õpetada.

Me tavatsesime nimetada neid reise küll puhkereisideks, kuid suur kultuurijanu ei lasknud üksnes kaunist loodust, vett ja päikest nautida, vaid kõikjal püüti kohtuda kohalike väljapaistvate inimestega.

Nii ei suuda unustada kaunist reisi Tõrva, kus pastor Ivar Vaasa abi-kaasaga bussitait bitilasi oma aias vastu võttis ja suure maasika-vahukooretordi ja kohviga kostitas. Jalutuskäik vanal Helme surnuaial koduloolase ja kohaliku lugupeetud kultuuritegelasega ning meie reisijuhhi Oskar Kuninga juhendamisel kujunes meeldejäävaks sündmuseks. Oleksime nagu oma vanaisade-emade aega tagasi saanud ja nendega koos eesti rahva muresid ja rõõme jaganud.

Meeldejääv kohtumine oli ka Lähtel skulptor Jaan Koorti sugulastega. Väljudes suvekuumast bussist, sattusime suurde jahedasse tarre, kus meid kostitati külma maapiimaga, samal ajal kuulasime mälestusi suure skulptori loometööst.

Suureks elamuseks oli ka külaskäik Põltsamaale. Pastor Herbert Kuurme oli korraldanud meie vastuvõtu Põltsamaa Konservikombinaadis. Ka selle ekskursiooni muljed olid tugevad. Kodulootundjana andis pastor Kuurme Põltsamaa kandi kultuurist ja ajaloost põhjaliku ülevaate. Õhtul kohtusime Põltsamaa Konservikombinaadi töötajataga. Tundsime end nagu väliskülastajana, kellele osutati suurt tähelepanu ja au. Hea ülevaate saime eriti Põltsamaa kandi haridusloost.

Selliseid suverese tegime aastast aastasse ja käisime peaaegu kõikides Eesti maakondades. Erilise tähelepanu objektiks olid endiste kultuuritegelaste sugulased, nendega vahetult koos elanud või kokku puutunud lähedased inimesed. Kalmistutel uuendasime teadmisi eesti kultuuritegelaste kohta.

Paljust ju tolleaegsed aja- ja kultuuriloo allikad vaikusid.

Näiteks Väike-Maarjas kuulsime suurepärasest eesti noorkirjanike taimelava harivast kirjanikust Marta Sillaotsast. Senini tundsimme teda ainult kui suurepärase lasteraamatu "Trips, Traps ja Trulli" autorit. Nüüd kuulsime põhjalikult ta loomingust ja elusaatusest.

Ka hilissuvine käik Saaremaale on palju muljeid jätnud. Kuigi olime seda reisi kaua ja enda arvates hästi ette valmistanud, tuli siiski ette möödalaskmisi ja viperusi. Pikad praamijärjekorrad ja formaalsused võtsid nii palju aega, et hilinesime Kuressaarde kaks tundi. Meid võõrustas seekord saarlaste klubi "Osiris". Kui me aga öö hakul kohale jõudsime, oli

üllatus suur, kui kogu klubi liikmeskond meid ootas. Peakorraldajaks oli dr. Anti Liiv, kelle juhendamisel toimus mitme päeva jooksul ekskursioon mööda Saaremaad. Käisime kultuuritegelaste kodudes, kalmudel ja muuseumides. Põhjaliku ülevaate saime pidalitõvest ning Teise maailmasõja ajal Saaremaal ja Sõrves toimunud. "Osirise" klubilt jäi meie klubile mälestuseks pahklik tammepuust kepp ja hulk sooje sõprussidemeid.

Traditsiooniline oli ka klubi aastapäevade ja jõuluõhtute korraldamine peredega. Need olid lihtsad koosviibimised, kus kõik tundsid end meeldivalt. Ülearuste rahaliste kulutustega klubi ei tegelnud. Vaid mõned rublad kohvi, tee ja külalistele lilleõite jaoks oli kogu klubi eelarve.

Lõpuks kujunes klubi liikmeskond üle-eestiliseks. Anti Liiv tuli klubiõhtutele Saaremaalt, Ilmar Soomere Viljandimaalt, paljud Tallinnast, Tartumaalt, Jõgevamaalt. Klubi põhilise liikmeskonna moodustasid Tartu Riikliku Ülikooli, Eesti Põllumajanduse Akadeemia ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia noorteadlased. Väga palju oli klubis ka juba töötavaid teadlasi ja pedagooge, kirjanikke ja muidu ärksaid inimesi. Klubi tööst võttis vahetevahel osa ka mõni tolleaegne komsomolijuht, nagu Sirje Endre, Milvi Reinfeld, Indrek Toome ja Priit Järve.

1970. aastate lõpul kuulus klubisse üle kaheksakümne noore inimese. Paljudest said väljapaistvad teadlased, kultuuri- ja riigitegelased, nagu Toomas Alatalu, Rein Einasto, Sirje Endre, Lehte Hainsalu, Kaljo Jaanikson, Pikkar Joandi, Priit Järve, Ivar Järvekülg, Jaak ja Tiia Kaarma, Ain Kallis, Jaak Kangilaski, Liia ja Meeme Karolin, Ellen ja Laur Karu, Tiia Karukäpp, Jaan Kivimägi, Juhan Koni, Toomas Kork, Sirje Krik de Mateo, Kalle Kurg, Heino Kään, Kaljo Kääri, Marju Lauristin, Anti Liiv, Eero ja Halliki Loone, Olev Luhaveer, Vello Malken, Krista Mits, Asser ja Inga Murutar, Veli Palge, Toivo Pangsepp, Valdar Parve, Heino Puhvel, Aare Purga, Milvi Reinfeld, Maie Remmel, Toomas Sutt, Agu Tamm, Juhan Telgma, Jaak Uibu, Trivimi Velliste, Velli Verev, Peeter Viha-lemm, Valve ja Ülo Vooglaid, Madis Välja, Rutt Ääremaa jt.

Klubi üritustel ei pruugitud kunagi alkoholi ega saadetud korda muid ebakõlbelisi tegusid.

Aeg-ajalt on osa klubi liikmeid ka hiljem mõnel korral klubi aastapäevade puhul koos käinud.

TARTU ÜLIKOOL JA "40 KIRI"

Rein Ruutsoo

Resümee

Ettekandes püütakse vastata kahele küsimusele: esiteks, milline oli Tartu Ülikooli osa kirja tekkimisel, ja teiseks, kuivõrd kiri edendas just Tartu poliitilist dialoogi. "40 kirja" käsitletakse kui diskursiivset silda, kui organisatsioonilist kapitali, mis neostalinistlikus õhustikus ühendas 1960. ja 1980. aastate poliitilise aktiivsuse perioode, taaselustas mõttekaaslastevahelisi kontaktvõrgustikke ja toetas rahvuslik-kultuuriliselt orienteeritud poliitilist diskursust. Tartu Ülikoolil on kirja tekkes ja vormumises suurem osa, kui väliselt (allakirjutanute hulk) tundub. "40 kirja" sünni taustaks oli Tartu Ülikooli lähiajalugu vähemalt kahes olulises plaanis, mida lähemalt analüüsitakse.

Partei "repressioonimasina" seisukohalt uuritakse, kuivõrd suutis Tartu neostalinismi irratsionaalset jäikust murendada või sellele vastupanu osutada. Ülikooli kui teadusasutuse ja oma parteiorganisatsiooniga institutsiooni loomus jättis jälje ka kirja arutamisele. Samas peegeldab parteiline kohtumõistmine olulisi muutusi nii Eesti kui ka Tartu õhustikus, võrreldes 1960.–1970. aastate vahetusega. Kiri ja sellega liituvad aktsioonid andsid märgatavat tõuget protsessidele, mis hiljem, perestroika aastail, tõmbasid olulisi jõujooni demokraatide ja nende vastaste vahele ning etendasid märgatavat osa ühiskonna poliitilisel rühmitumisel.

ÜLIÕPILASTE "PEHME" REPRESSEERIMINE ARNOLD KOABI REKTORAADI PERIOODIL

Rünno Vissak

Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaste ühiskondlik olemine brežnevistliku perioodi kommunistliku partei, nõukoguliku administratsiooni ja operatiivjärelevalveorganite poliitika objektina peegeldab üsna tõetruult ideoloogilise rindejoone lõiku uue nomenklatuuri kasvatamisest kuni nõukogudevaenuliku ja dissidentliku elemendi väljaselgitamise ning ühiskondliku tasalülitamiseni. Nimetatud kahte väiksemat inimrühma puudutavate, vastavalt edutamist ja karistamist kasutavate võimu manipulatsioonide vahel asus kogu valdavat osa üliõpilaskonnast mõjutav kasvatusüsteem. Ülikoolis ettevalmistatav uus kõrgharidusega kaader pidi aduma, et võimu poolt alamatelt võetud õigustest antakse poliitiliselt laitmatu käitumise korral osa privileegidena tagasi. Nõukogude ühiskonnas vastuvõetavaks tunnistatud primitiivse konsumerismi taustal võis riigitruu ja väärtuslik spetsialist loota edaspidi karjäärile, mis algas õpingute lõpetamise järgsest soodsast töölesuunamisest, korterile ja välissõitudele. Ehkki nõukogude süsteemi anonüümne ja arvukas aparaat ei olnud käsitletaval ajajärgul efektiivseimal viisil organiseeritud, suutis ta üldjuhul vältida juhuslikkust väheste privileegide jagamisel.

Nõukogude totalitaarse riigi käsitletaval mandumise perioodil olid kohaldatavad repressioonid võrreldes varasematega muutunud üldiselt leebemaks ja peidetumaks ning paljuski põhines inimeste hirm võimuaparaadi, eriti KGB ees, selle varasematel tegudel. Säilinud oli järelevalve ja repressioonide, üldise manipuleerimise praktika, kuid taolises potentsiaalselt repressseerivas ühiskonnakorralduses elamisega kaasnevat repressseerimisohtu ei saa samastada reaalsete repressioonidega. Seda, et ka kõrgema komparteilise võimu juures olles võis intriigide ohvrina sattuda ebasoosingusse, ei saa samastada vabameelsusest või kehtivale poliitilisele võimule vastandunud käitumisest johtunud repressioonidena.

Rektor Arnold Koobi juhitud TRÜ administratsioon asus oma tegevust alustades likvideerima mitmesuguseid altpoolt lähtunud initsiatiivist ja näiliselt sotsialistliku demokraatia raamidesse mahtuvaid peamiselt kommunistliku noorsooühinguga seotud valitsemistavasid. Käsitletavast perioodist puudub juba praktiliselt täielikult komsomoliopositsiooniks nimetatud fenomen, millele on hilisemas retseptsioonis omistatud püüet ühis-

konda reformida, kuid mille liidrite nõukogude perioodi sõnavõttest 1970. ja 1980. aastate vabameelne üliõpilasosa leidis oponeeriva tõe aseainena pakutavat vaid keerukat, nihkega, marksistlik-leninlikku maailma-konstruksiooni. 1960. aastate lõpust 1970. aastate algusesse kandunud Nõukogude Liidu noori ja kitsamalt ka üliõpilasi puudutanud noorsooliikumise tõus, mis ülikoolis leidis ühe väljenduse komsomolitöös, vaibus oma politiseeritud vormis tõhusa kontrolli kehtestamisega komsomoli-organisatsiooni üle. Jaak Allik on kirjeldanud seda 1987. aastal järgmiselt: "Mitmeidki tollaegseid komsomoliliidreid karistati rangelt, asi aga polnud mitte niivõrd üksikuis karistustes või hirmus nende ees kui selgelt negatiivses suhtumises taolist laadi aktiivsusesse."¹ Tegelikult ei eksmatrikuleeritud ühtki komsomoliliidrit ja paljusid kohutas ilmselt tõdemus, et nõukogude ühiskonnas ei ole võimalik olla edukas ja mingil määral loovalt ideeline, olgu kas või kommunistliku maailmavaate piirides.

Üliõpilaste suhtes Arnold Koobi perioodil kohaldatud repressioone võib jagada kahte kategooriasse: varjatud ja avalikud. Peamiselt jäid varjatuks repressioonid, mida kohaldati kergemate ideoloogiliste eksimuste korral. Varjatud repressioonid võisid alata juba ülikooli vastuvõtukomisjoni töö käigus, kus sisseastuja iseloomustusele või julgeolekuorganitest laekunud informatsioonile tuginedes toimus tulevaste üliõpilaste valik. Ehkki taolise valiku tähtsust kohati ületähtsustati ja TRÜ-s ei olnud näiteks kuulumine komsomoli ülikooli õppima asumise vältimatu eeltingimus, võidi sisseastumiseksamite tulemusi moonutades ebasoovitavaid üliõpilaskandidaate ka juba esimeses etapis kõrghariduse juurde mitte lubada. Selle eesmärgi saavutamiseks ei vajatud muud, kui vastuvõtukomisjoni mõne liikme ja KGB koordineeritud tegevust. Ka õppetöö võlgnevuste või puudunud loengute tavapärasest rangem jälgimine ja ärakasutamine aitasid õpingute käigus mitesobiva meelsusega silmatorganud üliõpilastest vabaneeda. Niisugusel meetodil ülikoolist välja tõrjutud üliõpilased ei teadnud sageli isegi, kas tegemist oli poliitilise repressiooniga, eriti kiusliku kommunistlike aateid kaitsva õppejõu suvaga, mis oli julgustust leidnud kompetentsetelt aparaaditöötajatelt, või juhusega. Hilisematest avalikkusele tuntuks saanud nimedest võib näiteks tuua Urmas Nageli juhtumi, kes pärast ebaõnnestunud eksamisooritusi kiiresti eksmatrikuleeriti ja Nõukogude armeesse võeti. Nimetatud konspiratiivsed sidemed dissidentlike ringkondadega ei olnud KGB-le tänu operatiivjälituslikele meetoditele enam ammu saladuseks.

Varjatud repressioonide hulka kuulusid eelkõige vestlused, mida paljudel juhtudel viisid üliõpilastega läbi Julgeolekuorganite ülikooli kureerivad töötajad. Välja kutsutud ja enda sattumisest Julgeoleku huviorbiiti šokeeritud üliõpilane võis kuulda saada manitsusi mingi ideoloogiliselt ebasobivaks hinnatud teo eest, järgnevalt aga olla meelitatud usalduslikule

vestlusele ja vähetähtsa informatsiooni jagamisele operatiivtöötajaga kuni ettepanekuni kohtuda ka edaspidi ja tõestada, et tegemist on oma libastumist kahetseva ja eksinud noore inimesega. Vestlusele KGB töötajaga võis eelne teaduskonna juhtkonna esitatud nõue esitada seletuskiri mõne üleastumise kohta. Küllalt massiliselt koguti üliõpilastelt seletuskirju pärast 3. detsembril 1976 toimunud öiseid üliõpilasrahutusi, mille osavõtjaid KGB püüdis välklampide abil pildistades fikseerida. Vestlusele võidi üliõpilane kutsuda loengust näiteks õppeprorektori või õppeosakonna ruumidesse ja alles kohale jõudes avastas kutsutu, et akadeemiliste seinte vahel ootab teda operatiivtöötaja KGB-st. Tänu vestlustele täienes Julgeoleku informaatorite võrk üliõpilaste seas, samuti hirmutati ära üks osa aktiivsust ilmutanud, kes edaspidi hoidusid sattumast olukorda, mille kohta neilt hiljem oleks taas seletusi küsitud. Aktiivselt religioossetes või orientalistide ringkondades liikunud noorte puhul võisid sellise käsitlemise tulemused olla isikuti väga raskesti talutavad ja veel aastaid hiljem ei oska asjaosaline oma tegevusele ja vestlustele hinnangut anda.

Küllalt sageli oli võimude silmis kahtlane üliõpilaste isetegevus. Põhiline oht seisnes selles, et isetegevust asuti tegijate poolt, kellel sageli puudusid sellise tegevuse organiseerimiseks komsomoli või mõne muu ametliku organisatsiooni volitused, käsitlema lubatavuse piiril balansseeriva eneseväljendusena. Nõrgenenud enesetsensuur või koguni otsene tahtlus suuremat väljendusvabadust kasutada olid kompartei ja julgeolekuorganite silmis väga ohtlikud, sest mõjutasid laiemat üliõpilaskonda. Ajapikku radikaliseerus oma isetegevuskavades EÜE, samal ajal, 1980. aastate alguses, hakkasid ajaloolaste ja filoloogide vastastikku paiknevates ühiselamutes toimuma laulupeod ja luuleõhtud ning muud üritused, näiteks asfaldijoonistuste võistlus kahe ühiselamu vahelisel tänavalõigul, mille tulemused pildistamise järel tänavapesemisautod maha pesid.

Kirjeldatud varjatud repressioonide kõrval kohaldati harvemini ka avalikke administratiivseid karistusi. Praktikas olid sellisteks peamiselt rektori noomitus, vali noomitus või eksmatrikuleerimine. 1970. aastate algusest on laiemalt tuntuks saanud Jaanus Paali eksmatrikuleerimisega seonduv omakirjastusliku ilukirjandusliku almanahhi "Kamikadze" juhtum. Üks selle juhtumi huvitavaid aspekte on, et rektori ja ülikooli parteikomitee poolt venis almanahhi toimetanud J. Paali eksmatrikuleerimine senikaua, kuni KGB andis edasi operatiivandmed bioloogiaüliõpilase J. Paali sidemetest bioloogiharidusega dissidendi Mart Niklusega. Antud fakt lõpetas komsomolijuhtide, administratsiooni ja Arnold Koobi dialoogi üliõpilastega karistuse üle, järgnes eksmatrikuleerimine.

Sama resoluutselt eksmatrikuleeriti kümme aastat hiljem ka filoloogiaüliõpilased Hubert Jakobs ja Arvo Pesti, kes toimetasid omakirjastuslikku väljaannet "Poolpäevaleht". Viimasel puhul olid sidemed dissidentlike

ringkondadega nähtavad väljaandes avaldatud materjalidest ja teada operatiivandmete põhjal. KGB poolt filoloogiateaduskonna üliõpilastega läbi viidud "profülaktiliste" vestluste arv oli selle juhtumi juures küllalt suur. Poetess Doris Kareva sundalutamisel filoloogide ühiselamust Julgeolekukomitee hoonesse tarvitas endisest sportlasest KGB ülikooli kureeriv vanemleitnant Viktor Kozlov füüsilist jõudu, hoolimata paljudest pealtnägi-jatest.

Viimaseks lähemalt TRÜ üliõpilastega seostatud omakirjastusliku almanahhi juhtumiks jäi väga mahuka "Urikirja" ilmumine 1981. aastal. KGB jaoks oli toimetus lisanud väljaande eessõna iroonilises võtmes selektusega ja ulatuslikku eraldi karistuskampaaniat ilmumisele ei järgnenud, ehkki nimetatud väljaande kohta esitati küsimusi küllalt laiale üliõpilasringile vestluste käigus paar aastat hiljemgi.

Kiire eksmatrikuleerimise näiteks sobib õigusteaduskonna III kursuselt välja heidetud Illar Hallaste juhtum 1979. aastast. Põhjuseks olid kiriklik laulatus ja leeris käimine. See näide iseloomustab eelkõige ülimat hoolt, millega valvati õigusteaduskonna üliõpilaste meelsusväljenduste üle. Vestlusi teaduskonna dekanaadis, rektoraadis ja rektoriga isiklikult pidid läbi tegema mitmed usklikud üliõpilased, lõpetamise järel ootasid neid aga ebasoodsad töölesuunamised.

1980. aastate alguseks oli Eesti dissidentlik liikumine muutunud varasemast ulatuslikumaks ja nõukogude võimu häirivad avalikud kirjad ning teised ühiskonnakriitilised materjalid levisid küllalt laialdaselt. Et dissidentide tegevuse üks võimude silmis häirivamaid jooni oli teatav avalikus, siis oli oht, et osa üliõpilastest liitub dissidentidega, küllaltki käegakatsutav. Viktor Niitsoo (õppis sel ajal kaugõppes ajaloo-osakonnas), vangistamine 1981. aastal oli avalöögiks järgnevatel aastatel peamiselt ajalooosakonda tabanud puhastusaktsioonile. Viktor Niitsoo eksmatrikuleeriti pärast vangistamist sessioonile mitteilmumise tõttu. 1981. aastal eksmatrikuleeriti ajalooüliõpilane Rünno Vissak ebaväärika käitumise pärast. Otsesteks põhjusteks olid osavõtt vangistuses hukkunud vabadusvõitleja Jüri Kuke matustest Vologda linnas koos Lagle Pareki, Eve Pärnaste, Enn Tarto ja Arvo Pestiga ning hilisem viibimine Leedu NSV-s, kus koos Tunne Kelami, Ants Tomsoni ja Tõnis Arroga satuti KGB tähelepanu alla ja arestiti neljaks päevaks miilitsale mittekuuletumise ettekäandel. Rektor Arnold Koop vestles Jüri Kuke matustelt saabunud Rünno Vissakuga viiel korral ja seejärel karistas nimetatut valju noomitusega. Ilmselt ei soovinud KGB pärast Jüri Kuke surma puhkenud rahvusvahelist skandaali lisada sellele järke matuseliste, surmakuulutuse avaldajate jne. represseerimise näol. Hilisem Leedu NSV-st saabunud teade administratiivkaristuse kohta ja selle poliitilised tagamaad andsid eksmatrikuleerimiseks mugavama ettekäände.

1982. aasta kevadel eksmatrikuleeriti ajaloo-osakonnast Urmas Nagel (nimetatud juhtumiga seoses vt. näiteks Niitsoo, Viktor. Vastupanu 1955–1985, lk. 153²).

1983. aasta alguses eksmatrikuleeriti ajalooüliõpilased Aivar Reidla, Mart Sarapuu ja Indrek Tarand, kes olid KGB-le silma torganud jõuluõhtul Kuperjanovi haua käimisega. Julgeolekutöötaja Peeter Sepper vestles nimetatutega ja tegi koostööettepaneku. Keeldumistele järgnes vestlus ülikooli parteikomitee sekretäri Advig Kirise ja rektor Arnold Koobiga, mille lõpetuseks nimetatud üliõpilasi informeeriti nende eksmatrikuleerimisest.

1983. aasta kevadel, pärast Lagle Pareki, Heiki Ahoneni ja Arvo Pesti vahistamist, vestles KGB Lauri Vahtre, Mart Laari ja Heiki Valguga. Ka nende vestluste taotluseks oli kindlaks teha dissidentide ja üliõpilaste otsesidemeid. Dissidentide kohtuprotsessi tarbeks esitamiskõlblikke tõendeid vestlused ei andnud. Lauri Vahtrega vestlesid ka Advig Kiris ja Arnold Koop. Lauri Vahtre suulise informatsiooni kohaselt oli Arnold Koop andnud mõista, et temale on kõrgemalseisvate instantside poolt otsused ette dikteeritud. Lauri Vahtre eksmatrikuleeriti.

Eksmatrikuleerimiste arv oleks olnud kindlasti märksa suurem, kui Julgeolekukomiteel oleks õnnestunud dissidentide protsessi käigus koguda küllalt tõendeid nende üliõpilaste kohta, kes juba alates 1980. aastast olid järjepidevalt levitanud ja paljundanud kõige mitmekesisemat nõukogudevastaseks ning keelatuks peetud kirjandust.

Kõigi eespool toodud eksmatrikuleerimisega lõppenud juhtumite juures, kus rektor isiklikult vestles nõukogulike normide vastu eksinud üliõpilastega, on väga tõenäoline, et informatsiooni üleastumiste kohta ja vajaliku karistuse raskusmäära andis Arnold Koobile Riiklik Julgeolekukomitee. TRÜ rektori ja ülikooli kureeriva KGB ohvitseri vahel oli ilmselt küllalt vahetu koostöösuhe. Prorektoreid, nagu Uno Palmi või Valter Haamerit, ja TRÜ parteikomitee sekretäri Advig Kirist kaasati üliõpilaste karistamisel neil puhkudel, kui rektor ei viibinud Tartus või nende kõrval puhtvormilistel põhjustel.

Käesoleva käsitluse raamidest on välja jäänud isiklikku initsiatiivi üles näidanud õppejõud, näiteks Feliks Kinkar ja Hillar Palamets, kes ei pidanud paljuks aktiivset koostööd Julgeolekukomiteega.

Viies ellu kommunistliku partei suuniseid ja likvideerides vabamõtlamise ilminguid, olid KGB töötajad ja TRÜ administratsioon 1984. aastaks taas saavutanud tõhusa kontrolli üliõpilaste meelsusavalduste üle.

Kirjandus

- ¹ Elav ajalugu. “Vikerkaar” küsimustele vastavad Jaak Allik ja Leonhard Lapin. *Vikerkaar* 1987, nr. 11, lk. 82–88 (lk. 85).
- ² **Niitso, Viktor.** *Vastupanu 1955–1985.* Tartu, 1998.

KARSKUSLIIKUMINE TARTU ÜLIKOO LIS NÕUKOGUDE OKUPATSIOONI AJAL

Atko Viru

Nõukogude moraalile omane mitmepalgelisus ja silmakirjalikkus ilmn es selgelt suhtumises alkoholisse. Kommunistliku moraa li kõrged aated pidid määr ama suhtumise tervesse elulaadisse ja seega ka alkoholi tarbimisesse. Alkoholi hukkamõ istmist aga takistas J. Stalini alkoholilembus (on arva tud isegi, et tema ja mitu lähikondlast olid alkohoolikud). Ka järgneva te võimugruppide kohta on teada, et nende hulgas oli rohkesti alkoholit ar bija id ja kurikuulsate orgiate korraldajaid. Joomarlus põ imus läbi brež nevliku korrumpeerunud võimume hhanismiga: olulisi küsimusi hakati ot sustama joomingute käigus.¹ On üldteada, et 1991. a. "paleepöörde" ja Gorbatšovi kukutamise otsus võeti vastu purjuspäi.

Et joodi kõigil tasemetel ja ühiskonna ladvik paistis silma pigem ro h ke kui mõõduka joomisega, siis ei saanud alkoholi tarbimist hukka mõista. See eest hakati propageerima "kultuurset joomist". Muidugi paistis läbi suhtumine: kui parteiässad võtavadki iga päev viina, teevad nad seda kul tuurse lt. Aeg ajalt toimusidki "joomiskultuuri" tõstmise kampaaniad, mil le käigus mõisteti hukka liialdatud alkoholit ar bimine, kuid karskusliiku mist peeti kodanliku mentaliteeti propageerivaks ettevõtmiseks.

Vahemärkusena võib meenutada, et bolševistliku vaimsuse juhid revo lutsiooniaegses Eestis Jaan Anvelt ja Hans Pöög elmann suhtusid karskus liikumisesse hoopiski vastupidiselt hilisemale "ametlikule" hoiakule Nõu kogude Liidus. Esmalt said nad tuntuks aktiivse osavõtuga karskusliiku misest. Kui Hruštšovi sula ajal hakati nendest meestest palju rääkima, vai kiti targu nende tegevusest karskusorganisatsioonides. Alles 1989. a. sai Ellen Plotnik kirjasõnas esile tuua H. Pöög elmanni osaluse karskusselt sides (1892–1896 "Tegevus" P ilistveres, 1896–1898 "Vabadus" Viljan dis, 1899–1901 "Karskuse Sõber" Tartus). 1904. a. võttis ta osa karskus kursustest Berliini Ülikoolis.²

Nõukogude võimu eitav suhtumine karskusliikumisesse kajastus Eestis juba 1940. a. Sama aasta novembris asus selleks volitatud J. Muul lik videerima karskusorganisatsioone, nende juhatusi, kolleegiume või üld koosolekuid kokku kutsumata. Eesti Karskusliidu likvideerimise akt on dateeritud 4. novembriga 1940.³

Variserlik suhtumine alkoholisse ja karskusliikumisesse viis Nõukogude riigis kogu ühiskonna alkoholiseerumisele. Levisid lausjoomine ja seda õigustavad tavad. Kujunes ametkondlik (direktori kabinetis ja parteikomitees kristallklaasist, tööpaigal plekk-kruusist) ja perekondlik sundjoomine (joomisest keeldumist peeti vaenulikkuse avalduseks, esimese palga saamisel tuli rohkelt välja teha, klaas kummutada põhjani). Ühegi ametkondliku või perekondliku sündmuse tähistamine polnud mõeldav rohke alkoholita. Alkoholis hakkas esimestest sõjajärgsetest aastatest peale "suplema" ka üha suurem osa Eesti töövõimelistest inimestest. Alkohoolsete jookide riiklikku müüki Eestis, ümberarvestatuna absoluutsele alkoholile ühe inimese kohta, iseloomustavad järgmised andmed: 1921.–1939. a. 3,06, 1970. a. 9,06, 1975. a. 10,6, 1980. a. 11,0, 1984. a. 11,2 liitrit. Seega 1970. aastaks alkoholi müük kolmekordistus, järgnes edasine hoogne tõus. Eesti alkoholiseerumist soodustasid järgmised asjaolud: 1) sõjaaegne elu muutis inimeste suhtumist alkoholisse, alkoholist keeldujate hulk vähenes; 2) nõukogude võimu loodud moraalne ja õiguslik surutus sundis otsima alkoholis lohutust; 3) soomlastele ja eestlastele näib olevat omane kõrge küllastuslävi, mis avaldub ka joomalauas.

Paraku avaldus Eesti alkoholiseerumine ka Tartu Ülikooli õppejõudude ja üliõpilaste elus. Alkoholilembus hakkas haarama õppejõude, lausjoomine muutus tavaks paljudel üliõpilastel. Rohke alkoholiga tähistati väitekirjade kaitsmist. Alkoholi tarbimise kohaks muudeti isegi selline vaimuhiis kui ülikooli aula: 1954–1956 toimusid seal üliõpilaste uusaasta-peed alkoholi müügi ja joomisega.

Ometigi oli Tartu Ülikoolil olnud Eesti karskusliikumises juhtiv positsioon. 1906. a. Eesti karskuskongressil valitud üheksaliikmelisse keskoimkonda kuulus hulk ühiskonnategelasi, kes olid tihedas seoses Tartu ülikooliga (Helmi Einberg, hiljem pr. Pöld, Anton Jürgenstein, Oskar Kallas, Juhan Luiga, J. Rahamägi, Villem Reiman, Jaan Tõnisson). 5. veebruaril 1920 registreeriti keskoimkonna põhikiri vastavuses Eesti seadustele. 22. septembril 1922 asutati keskoimkonna baasil Eesti Karskusliit. Samal aastal ostis Eesti Karskusliit Tartus Jakobi t. 8 majadegrupi (praegu TÜ haldushoone). Sinna asusid veel Noorsoo Karskusliit, Naiste Karskusliit koos ajakirjaga "Eesti Naine", Üliõpilaste Karskusühendus, Naiste Karskusliidu söökla. Eesti Karskusliidu juhtimises osalesid aktiivselt ülikooli esimene kuraator Peeter Pöld, rektorid Henrik Koppel, Juhan Kõpp, J. Rahamägi, tuntud teadlased ja ühiskonnategelased J. Bergmann, Matthias Johann Eisen, J. Elango, Villem Ernits, Oto Ibius, E. Kubjas, L. Laja, Eduard Laugaste, Bernhard Mäelo, Jaan Tõnisson jt.³

1926. a. toimus Tartu Ülikooli aulas rahvusvaheline karskuskongress (üheaegselt 18. rahvusvaheline karskuskongress alkoholismi vastu võitlemise rahvusvahelise büroo ettepanekul ja 12. Põhjamaade karskuskong-

ress), millest võttis osa 527 isikut 25 riigist (Eestist 270 osavõtjat ja 250 vabakuulajat). Plenaaristungitele järgnesid alakonverentsid üliõpilastele, arstidele, õpetajatele ja kirikutegelastele. Konverentsi organiseerimisel osalesid riigivanem Jaan Teemant, Riigikogu esimees Karl Einbund, piiskop J. Kukk, metropoliit Alexander, prof. M. J. Eisen, J. Tõnisson, prof. Ants Piip, kindral Johan Laidoner, Mihkel Martna, dots. Villem Ernits, med-dr. J. Vilms, üliõpilased Aleksander Elango ja L. Laja.⁴

Vaatamata ühiskondlikele muutustele, alkoholiseerumise tendentsile ja vastakusele "ametliku" seisukoha suhtes, säilis Tartu Ülikoolis õppejõudude tuumik, kes jäid kindlaks karskusaatele, pühendasid ja levitasid seda. Nimekamateks nende hulgas olid prof. Paul Ariste, dots. Aleksander Elango, dots. Villem Ernits, prof. Elmar Karu, dots. Helga Kurm, prof. Elise Käer-Kingissepp, dots. Harri Kärtner, prof. Jüri Saarma. Dots. O. Ibius tegi ulatusliku uurimistöo karskusliikumise ajaloost ja sotsiaalsetest aspektidest. Paraku jäi töö tolmuma käsikirjana arhiiviriulile. Alkoholi kahjulikkuse ja alkoholismi probleeme uuriti meditsiini aspektist (prof. E. Karu, prof. J. Saarma, prof. Hans Väre, prof. Robert Looga, prof. Helmut Laane jt.). Teavet alkoholismi meditsiinilise aspekti kohta levitati nii sõnas kui ka trükis.^{5, 6, 7}

Kasutades dekaani positsiooni, keelustas dots. Fred Kudu kehakultuuriteaduskonna üliõpilastel alkoholi tarbimise ja suitsetamise. Selline keeld oli ainulaadne kogu Nõukogude Liidus. Keeld ei muutnud kehakultuuriteaduskonna üliõpilasi *in corpore* karsklasteks, kuid pani siiski mõtlema, miks sportlane ja spordipedagoog peaks olema alkoholivaba. Kehakultuuriteaduskonna ruumides ja spordibaasides oli keelatud suitsetamine ja alkoholsete jookide pruukimine. Kääriku spordibaasi kodukord seadistas, et spordibaasis peab puuduma alkohol ja nikotiin. Hästi loetavaks tehtud kodukord kutsus üles kasutama Käärikut tervise tugevdamiseks, mitte aga nõrgestamiseks.

1960. aastate algul organiseerisid dots. Fred Kudu ja prof. Mihkel Kask tervisenädala, kus tähelepanu koondus kehalise aktiivsuse propagandale ja alkoholi kahjulikkuse selgitusele.

Omalaadse protestina alkoholilembusele ja sellest tulenevatele tavadele keeldus prof. P. Ariste pokaali kätte võtmast ja kokku löömast Moskvas saabunud kõrg- ja keskerihariduse ministri asetäitjaga ametlikul vastuvõtul. Hiljem P. Ariste rääkis, et ükskord oli ta siiski pidanud klaasi tõstma. See oli ülikooli 150. (tegelikult ülikooli taasavamise) aastapäeva banketil. Teda oli varem hoiatatud, et kui ta Stalini auks klaasi ei tõsta, siis rohkem pole vaja tööle tulla. Professor lisas muigamisi: "Olin aegsasti viina vahetanud limonaadiga."

Noorusliku protestina alkoholi leviku vastu ühines 1970. aastate lõpul rühm õigusteaduskonna üliõpilasi karskusringiks J. Ginteri eestvõtmisel.

Ka see oli tollal ainulaadne ettevõtmine. Tudengid nägid selles alternatiivi tavapärasele alkoholist küllastunud koosviibimistele. Nad püüdsid veenduda, et suhtlemine on võimalik ja märksa vaimurikkam ilma alkoholita. Kokkutulekutel arutati karskusliikumise ajalugu ja olemust.

1970. aastate lõpul asus ülikoolis tegevusse tervete eluviiside komisjon õigusteaduskonna õppejõudude Linda Paglandi ja Harri Kärtneri juhtimisel. Tollal aktsepteeriti sellise komisjoni vajalikkust kõigis asutustes, kuid tegevusvõimalused olid üpris piiratud. Radikaalseid ettevõtmisi ei oodatud, küll aga alkoholiuimas tehtud suurte pahategude arutelu ja süüdlaste kasvatamist.

7. mail 1985. a. võttis NLKP Keskkomitee vastu otsuse "Abinõudest joomarlusest ja alkoholismist jagusaamiseks". Kuuldavasti võeti see otsus vastu Moskva ja Novosibirski teadlaste ettepanekul, kes olid oma uurimuste varal veendunud, et niivõrd alkoholiseerunud ja stagneerunud ühiskonna majandust, sotsiaalolu ja tervist ootab peatne katastroof. Sellest otsusest peale muutus karskusliikumine kohustuslikuks. Positiivne oli vajaduse tunnetamine ning riigi finantseeritava struktuuri loomine, millele tuginedes oli võimalik asuda tõelise karskusliikumise taastamisele. Negatiivne oli suunitlus ja sellest tulenev silmakirjalikkus. Üleliidulise Vabatahtliku Karskusühingu struktuuriüksusena loodi ENSV Vabatahtlik Karskusühing koos üle kogu Eesti ulatava palgaliste töötajate võrguga. Tartu organisatsiooni esimehe (A. Viru) ja palgalised töötajad (V. Ant, A. Ligi) andis ülikool. Ülikooli oma algorganisatsiooni asusid juhtima dots. H. Kärtner ja hilisem professor Jüri-Hain Kaljusto.

Tegelikult tugines linnaorganisatsioon suuresti ülikoolipoolsele panusele. Aktiivse kaasalöömisega paistsid silma filoloogiatudengid dots. Nora Tootsi juhendusel. Kehakultuuriüliõpilased aitasid korraldada spordiüritusi. Traditsiooniliseks said iga-aastane triatlonvõistlus, sportlikud perepäevad. Oluline oli kahe USA delegatsiooni külaskäik. Esimesena saabus Tartusse anonüümsete alkohoolikute delegatsioon. Midagi taolist oli Tartus loodud prof. J. Saarma ja dr. Heiti Kadastiku ettevõtmisel — klubi "Antibacchos". Ameerika anonüümised alkohoolikud selgitasid oma AA-liikumise struktuuri, sisu ja 12 käsku, millega püütakse endine alkohoolik võõrutada tahtmisest uuesti hämustada oma aju. Mõned aastad hiljem hakkaski Tartus ja mujal Eestis kujunema AA-liikumine. Teine Ameerika delegatsioon esindas USA karskusorganisatsioone. Delegatsioon käis ka ülikoolis, kus toimus arutluskoosolek karskusliikumisse lülitunud üliõpilaste osavõtul.

Tähtsündmuseks oli 25. ja 26. novembril 1987. a. ülikoolis toimunud üle-eestiline teaduskonverents.⁸ Probleemistik oli üllatavalt ulatuslik. Jaguneti seksioonidesse: alkohol ja tervis, alkohol ja kuritegevus, alkohol ja noored, karskusliikumise ajalugu, karskuskasvatus.

Tervise seksioonis analüüsiti alkoholimürgituste dünaamikat (H. Noor ja I. Särje). Prof. E. Laane ja K. Saks näitasid 257 isheemiatõvehaigelt saadud materjali varal, et südame isheemiatõve varjatud vormide puhul on napsitajaid üle poole patsientidest. Rotikatsed tõestasid samuti, et joogivee asendamine alkoholilahusega 2–3 kuuks põhjustas müokardi funktsiooni häireid, kudede hapnikuvaegust, suurendas vere viskoossust ja seoses sellega kapillaarsoonte läbitavuse häireid (prof. R. Looga ja kaastöötajad). Lastearstid Anne Ormisson ja Lea Ginter juhtisid tähelepanu, et loote kahjustused ja loote arengu puudulikkuse juhud esinevad enamasti emadel-alkohoolikutel. Maria Teiverlauri andmetest ilmnas, et enamik debiilsete laste emadest tarvitas alkoholi ning suitsetas raseduse ja rinnaga toitmise ajal. Selgus ka, et 42% noortest nakatus suguhaigustesse purjuspäi. Tartus 30 aasta vältel kogutud lahkamismaterjalid näitasid, et 1950. aastate lõpust kuni 1980. alguseni kasvas krooniliste alkohoolikute hulk dramaatiliselt. 58% kroonilistest alkohoolikutest suri 50-aastaseks saamata. Lahkamine näitas 58%-l alkohoolikutest maksakahjustusi, 33%-l kopsuhaigusi, 29%-l südamepuudulikkust, 6%-l kõhunäärmeakahjustusi (prof. Leo Pokk). Prof. E. Karu juhtis tähelepanu metüülpiirituse leidumisele alkohoolsetes jookides. Seda kinnitas dots. Vello Tohver: kääritud teel saadud alkohoolsetes jookides leidub etüülpiirituse kõrval puu- ja tõrvapiiritust ning teisigi alkohole, kokku 3,8% käärimissaadustest. Prof. Leo Nurmand käsitles ravimite toime muutumist alkoholi toimet. Dots. Artemi Vapra analüüsis pikaealiste eestlaste (elasid üle 90 a.) päritolu ja eluviisi. 92% neist olid mitteduitsetajad, 80% täiesti loobunud alkoholi pruukimisest, 90% teinud kehalist tööd.

Alkoholi ja kuritegevuse analüüs näitas, et viimase kolme aasta vältel oli kolmandik kuritegudest sooritatud purjuspäi. Tapmiste, raskete kehavigastuste, vägistamiste, röövkallaletungide puhul ulatub purjus kurjategijate osatähtsus 70–80%-ni (Airi Värnik, Evald Lang). Kuritegudest, mille põhjustas konflikt abielupaaride vahel, seostus 75% kodus joomisega (hilisem prof. E. Sootak).

Noorte probleemide käsitlemisel kõneldi noorte suurest huvist karskuse vastu 1920. aastatel (L. Laja). Prof. E. Karu tõdes, et terve inimpõlve vältel on kasvatatud noori selliselt, et karskusidee on jäänud neile võõraks. Konstateeriti, et meil joob 20% täiskasvanutest ära 80% tarbitavast alkoholist (hilisem minister Arvo Kuddo). Sotsioloogid analüüsisid veel suitsetamise ja napsitamise alustamise kriitilist vanust (M. Kirch, E. Lõuk). T. Kuurme analüüsis naiste tööhõivet ja küsis, kes peab ära tegema kasvatustöö, mis emal jääb tegemata. Põhiküsimuseks arvati, kuidas muuta karske, sportlik, intellektuaalne elustiil noortele väärtuseks.

Organiseeritud karskusliikumise teket ja kultuuritegelaste panust Eesti karskusliikumisse käsitlesid hilisem prof. Aadu Must, prof. Lembit Raid,

prof. E. Laane, R. Suija, O. Langsepp. Dots. A. Elango meenutas varasemaid häid kogemusi noorte karskusmeelsuse kujundamisel. Konverentsil leiti, et karskusliikumise põhisuunaks peab saama noorte karskuskasvatus. Karskuskasvatus aga vajab ideid. Otstarbekaks peeti võtta aluseks: 1) karskusliikumine on tugeva tervise ning seega maksimaalse töö ja loomevõime kindlustamise vahend; 2) inimeste väärtuste skaalas peavad esiplaanile tõusma tervis ja kultuuritarve; 3) karskusliikumise mootoriks peab olema mure oma rahvuse tuleviku pärast.

Konverentsi töi esile ülikooli osa teadusliku ja ideoloogilise aluse loomisel taaskujunevale karskusliikumisele. Selle kaudu sai ülikool hoogustada käsu korras taastatud karskusliikumise muutmist uuesti selliseks, millisenä see kujunes Eestis professorite P. Põllu ja J. Kõpu juhtimisel. Varsiti jäi ülikooli meeste põhifunktsiooniks ka kogu Eesti karskusühingu juhtimine ning üleliidulise ühingu alaosa likvideerimine ja Eesti Karskusliidu taastamine (1989. a.). 1990. aastal taastati Eesti Karskusliidu osalus Põhjalaade karskusühenduses.

Ulatuslikult tähistati Eesti karskusliikumise 100. aastapäeva. Ürituste seeria algas Albu vallas Tammsaare kodustel maadel, jätkus Pärnus, kullmineerus Toris. Lõppürituseks oli Eesti karskusajaloo päev 13. oktoobril 1989 Tartus ja mälestustahvli avamine ülikooli haldushoonel. Toris toimunu organiseerimisel, samuti saja aasta taguse ajalooürituse kirjeldamisel ja trükisõnas analüüsimisel oli suur osa ülikooli ajaloolasel A. Mustal.^{9, 10}

Kirjandus

- ¹ **Kärtner, H.** Alkohol ja selle mõju ühiskonnaprotsessidele Eestis aastatel 1940-1989. Eesti karskusajaloo päev. Tartu: ENSV Vabatahtlik Karskusühing, 1989, lk. 25–28.
- ² **Plotnik, E. H.** Pöögelmanni osa Eesti karskusliikumises. Eesti karskusajaloo päev. Tartu, ENSV Vabatahtlik Karskusühing, 1989, lk. 13–14.
- ³ **Laja, L.** Eesti karskusliikumise algus ja ots. Eesti karskusajaloo päev. Tartu: ENSV Vabatahtlik Karskusühing, 1989, lk. 15–19.
- ⁴ **Laja, L.** 18. rahvusvaheline karskuskongress Tartus 1926. Eesti karskusajaloo päev. Tartu, ENSV Vabatahtlik Karskusühing, 1989, lk. 19–22.
- ⁵ **Väre, H.** Alkoholism ja narkomaania. Tartu, TRÜ, 1979.
- ⁶ **Väre, H.** Alkoholismi ravi organisatsioon ja meetodid. Tartu, TRÜ, 1979.
- ⁷ **Saarma, J.** Narkoloogia. Tallinn: Valgus, 1989.
- ⁸ Ülevabariigiline teaduslik karskuskonverents. Ettekannete teesid. Toim. A. Viru. Tartu, 1987.

- ⁹ **Must, A.** Eesti karskusliikumise algusaegadest. *Kleio*, 1989, 1'88, lk. 55–63.
- ¹⁰ **Must, A.** Karskusselts "Täht, Poliitika ja Kultuur". Eesti karskusajaloo päev. Tartu: ENSV Vabatahtlik Karskusühing, 1989, lk. 3–4.

AJALEHT "TRÜ" REKTOR ARNOLD KOOBI ÜLIKOOЛИELU UUENDUSTAOTLUSTE JA NENDE ELLUVIIMISE PEEGELDAJANA

Ene Puusemp

Aprillis 1970 Eesti NSV kõrg- ja keskkhariduse ministri kohalt Tartu Riikliku Ülikooli rektori ametikohale asudes pidas Arnold Koop ülesandeks nr. 1 ülikooli materiaal-tehnilise baasi väljaarendamist.

Ajalehes on jälgitav mõttevahetus selle üle, mida ja millises järjekorras Tartu Ülikoolile ehitada. Hetkel peetakse kõige hädavajalikumaks uute ühiselamute, seejärel uute auditooriumide, uue raamatukoguhuone ja uute õppehoonete ehitamist.

Esimese uue Narva maantee ühiselamu valmimise järel on alust väita: algab uus etapp TRÜ materiaalse baasi ajakohastamisel.

Ülikooli aulakoosolekutel räägitakse ja ajalehes kirjutatakse ülikooli õppeprotsessi kaasajastamise nõudest.

Luuakse uusi teaduslaboreid. (Rektor Koop isiklikult juhib kommunistliku kasvatuselaborit).

Rektor Koop nõuab tähelepanu kõrgkooli pedagoogikale; ülikooli teenindussfäärile; ülikooli juhtkonna ja üliõpilasorganisatsioonide koostöö parandamisele.

Rektor Koobi ajal asutatakse ülikooli kõrgeim autasu — TRÜ medal.

Leht peegeldab: tugevnevad TRÜ internatsionaalsed sidemed.

Rektor viibib sageli üliõpilasüritustel, üliõpilaskollektiivide kontserditidel.

Oma rektoritöö juhtmõtteks nimetab rektor Arnold Koop: õpetada õpetajaid, kasvatada kasvatajaid.

ENSV — TRÜ — EÜE EESTI ÜLIÕPILASTE EHITUSMALEV, OMA AJASTU LAPS

Alar Sepp

Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevast on kirjutatud palju vähem, kui oleks väärinud organisatsioon, millel oli nõukogude ajal 30 000 liiget¹. Näib, et alles käesoleval aastal on taas populaarne rääkida EÜE-st ja kergitada saladuskatet maleva möödunud 35 aastalt.² Need, kes on malevatööst isiklikult osa võtnud, kannavad endaga kaasas malevafolkloori ja räägivad tihti möödunud kaunistest malevaegadest. Need, kes malevast osa pole saanud, peavad EÜE-d mingiks müstiliseks tähekombinatsiooniks, mis ometi ühendab palju tänaseid juhte ja on olnud neile praktiliseks elukooliks.

Järgnevalt esitan tagasivaate oma tegevusele EÜE-s 1985–1989. Alustasin malevakarjääri ajal, mil Mihhail Gorbatšov asus võitlusse viina vastu. Minu tõusu astmelt astmele võiks pidada oma ajastu malevakarjääri tüüpiliseks näiteks: malevarebane — rühma juhtkonna liige — regiooni-juht.

Alustasin 1985. a. malevarebasena Viljandimaal. Järgnevad suved töid töömaades ja -keeltes vaheldust: Gagarin '86 (kosmonaut Juri Gagarini nimeline linn Venemaal), "Manala '87" (Sakala Pärsti rühma hüüdnimi) ja Breitenbrunn (Ida-Saksamaal). Täna aitavad toonaseid kümne aasta taguseid aegu meenutada ajaleheartiklid ja EÜE hõbe-kuldmärk. Minu malevatee lõppes ametlikult 1989. a. Sakala regiooni komissarina. Tegelikult lõin kaasa veel 1990. a. Pärnumaal Audru rühma komandörina (Audru "FoxPro '90 EÜE Black").

Esmakordselt puutusin EÜE-katega kokku 1979–1980, kui olin Eesti Õpilasmalevas. Veidi hiljem vormisid minu hinnanguid Nõukogude armee Sven Kүүni suust aastatel 1982–1984 kuulnud malevalaulud ja -mälestused. Ülikooliajal tõmbas mind malevasse asjaolu, et see komsoolitöö valdkond oli kõige vähem politiseeritud³.

Tegelikult läksin ehitusmalevasse esimest korda 1985. a. koos oma kursusevenna Marko Murrustega, kui Vahur Keldrima kutsus meid Sakala regiooni. Sattusime Pärsti rühma, mille juhtkond ja enamik liikmeid olid Tallinna "rauakoolist" (TPI). Öeldakse, et esimene tutvus ja kohtumine on

inimese elus hilisemate hinnangute jaoks määrava tähtsusega. Minule jätsid esimese malevasuvega seotud elamused kustumatu jälje. Suvi oli peagi läbi ja jätkasin esimese septembrinädala jooksul töid järelmalevaski. Suvi tõi hästi sisse, sest palk oli üllatavalt hea. Lisaks õnnestus mul koos Pärsti rühmaga võita EÜE töövõistluse üldjärjestuses seitsmes koht ja ehitusministeeriumide süsteemis (lepingupartneriks Viljandi MEK) esikoht koos vastava diplomiga.⁴ Suvi andis ka hea üldfüüsilise vormi. Olin nüüd üsna kindel, et ka järgmised suved veedan malevas. Nii läkski.

Järgmisel suvel suundusin itta, “tulevikulinna” Gagarinisse, mille kohta Rein Murakas ütles: “Gagarini malevaakadeemia tasub igal juhul läbi teha”.⁵ Sellest suvest on meelde jäänud suur organiseerimistöo maht, mida Toivo Hansen, Vambola Paavo, Peeter Ess ja Rein Murakas tegid. Sõiduks valmistusime nädalaid — kõik vajalik pidi olema kaasas. Kõige tähtsamaks, lausa “valuuta” kaaluga, olid piirituseliitrid.

Tiia Köss võttis meie ühise suve kokku oma artiklis pealkirja all “Suvi suur kui maalritöö”⁶. Gagarinis oli üsna tavaline, et pidime kõike ootama: kallureid, kraanasid, veetavaid materjale jms., mistõttu meil polnud kõige parema tahtmisegi juures võimalik eestlasele omase sitkusega tööd rügada ja suurt raha teenida. Selle eest aga oli lõbu laialt: alates agitatsioonibrigaadide ning poliitlaulukonkursiga ja lõpetades missivalimise ning karnevaliga. Sinna vahele mahtusid kohtumised kosmonautidega ja sport. Meie kohapeal õmmeldud dekoratiivne jalgpallivorm tekitas algul segadust ja hiljem suurt elevust. See muutus nii populaarseks, et isegi Gagarini interühma koondis kasutas seda hiljem suurel spartakiaadil. Populaarseks sai me oma rahvusliku stiiliga, mis oli kogu meie suve läbivaks jooneks. Allakirjutanu ristiti lausa laulutaadiks — tugeva aplausi teenisin ära juba ainuüksi lavale tulekuga.

Kokkuvõttes olime koos armeenlaste ja kirgiisidega ühed populaarsemad.⁷ Kooslauluga toetasin näiteks ukrainlaste esinemist Ukraina päeval ja sellest spontaanselt esinemisest jäi väga meeldiv mälestus. Isiklikult sain ma väga hästi läbi leedulastega. Mind tõmbasid Leedu ajalugu ja nende rahvuslikud mängud. Leedulastega olin koos ka viimasel ööl enne Gagarinist lahkumist, laulsime koos liivi rahvalaulu “Puhu tuul ja tõuka paati” oma emakeeltes, see hilisõhtu ja öö on jäänud unustamatuks. Olin Gagarinis tähelepanu keskpunktis, mind märgati, intervjueriti ning foto avaldati üleliidulise ajalehe “Известия” esiküljel. Tagasi koju sõitsime läbi Moskva. Käisime sealsetes kaubanduskeskustes. Teenitud rahast jätkus vaid kümne helikasseti ostmiseks ja kaheks restoranikülastuseks. “Minna tahan Venemaale pääseda, ja kui ei saa, hakkam nutma ma, sest Venemaal on olla nii häa ...,” laulsime Moskvast lahkudes.

Selle suve Gagarini rühma tegevuse arvas TRÜ komsomolikomitee õnnestunuks. Probleemidena tõsteti esile liiga suurt malevlaste arvu (41)

ja seda, et kõigile ei suudetud korralikult tööd organiseerida. Jõuti otsusele, et edaspidi peaks Eesti rühm olema väiksem.⁸

Aasta hiljem töötasin jälle Sakala regioonis, seekord olin rühmakomisariks "Manala '87-s", nagu me teda ise hüüdsime (ametlik nimetus Pärsti rühm). Sellel suvel kuulus regiooni 18 rühma 355 malevlasega. Ehitasime (betoneerisime) Viljandi veepuhastusseadmeid ning parandasime laupäevakul Viljandis kahe lasteaija mänguväljakuid ja korrastasime lossimägesid. Regiooni kokkutuleku kohta Reiu jõe ääres kirjutas ajaleht "Tee Kommunismile" regiooni komandöri Toivo Hanseni sõnadega: "Keskmine taidluse tase on kehv".⁹ "Manalamehed" esitasid oma "Meeste laulu", millel oli küll labane tekst, aga hämmastavalt hea instrumentaalsaade. Nimelt oli meil lühikest aega rühma külalisliikmeks 12-aastane viiulisolist, kes kõiki oma oskustega üllatas. Kahjuks ei suutnud mitmed nüüdseks juba tõelisteks manalameesteks saanud mehed (uppusid reisiparvlaeval "Estonia") loobuda oma elupõletamisest ja ulatuslikust alkoholipruukimisest.

Tekkis ka lausa eksistentsiaalseid raskusi: oli oht, et rühm laguneb. Tegin kõik endast oleneva, et seda ära hoida, mis mul õnnestuski tänu Jaak Rannale, Peeter Pulgale, Alar Aabile jpt-le. Enamus matemaatikutest jättis meid maha, teiste hulgas lahkusid komandör Peep Sadrak ja Lembit Dahlberg. Meister Fred Õigus jäi minu palvel siiski rühma juurde ja paljuski tänu temale õnnestus meil saada võrdlemisi hea palk.

Lõpupidu maatalus, kus rühm oli elanud, kujunes aga tõeliseks põrguks. Ennast täis joonud malevlased lõhkusid ära kõik kätteulatuvad asjad ja sodisid seintele roppusi. Meie rühma mõõdukas ja rahumeelne pool viibis samal ajal "Ugala" teatris. Vaatasime "Vanalinna Studio" külalisetendust, Eino Baskini ja Priit Aimla "Topeltkockeili". Olin ääretult raskes olukorras, sest pidin andma selgitusi teiste inimeste sooritatud rüüstatööde kohta. Õnneks olin 1985. a. tutvunud Viljandi näidissovhoosi direktori Ilmar Mändmetsaga, kes mu ära tundis ja arusaaja mehena tehtu eest rahalist kompensatsiooni ei nõudnud. Hiljem töötas ta Eesti põllumajandusministrina.¹⁰

Sain targemaks ja kirjutasin artikli "Kuidas tehakse rühmi". Artiklis väidan, et hea rühma tegemiseks peab ka ise olema malevast läbi imbutunud. Pidasin väga oluliseks EÜE järjepidevust. Peaksime teadma, mida varem on tehtud ning mida uuesti ja paremini teha. Kirjutasin sellestki, et rühma juhtkonna liikmed peaksid olema mitmeaastase malevastaaziga. Leidsin, et hea rühma koosseisus võiks olla vaid kolm-neli malevarest. Vaba aja veetmise sisustamist pidasin üldiselt tagasihoidlikuks ja selle põhjuseks arvasin olevat rühmakomissaride osatähtsuse languse EÜE-s. "Manala" oli ainus TRÜ baasil formeeritud malevapere Sakala regioonis.¹¹

Meie rühma külastas ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja, malevaveteran Peeter Palu.¹² Minul läks sel suvel hästi: sain Viljandi MEK-i aukirja. Selgus, et olime oma rühmaga suve teisel poolel hästi spurtinud ja tõusnud töövõistluses hinnatavale 11. kohale. Ehituskomitee süsteemis tulime isegi kolmandaks.¹³ Olin näinud rohkem vaeva kui kunagi varem, suutsin säilitada oma "Manala" rühma ja viia selle suve lõpul koju korraliku palgaga.

Seega olin kolme töösuvega kogunud enda arvates piisavalt oskusi, et juhtida malevat regiooni tasemel. Samal ajal kirjutasin EÜE reformidest ja tahtsin teha midagi murrangulist. Lühikese ajaga saavutasin mitmeid aukirju ja EÜE kõrge-kuldmärgi.¹⁴ Andsin oma huvidest ja valmisolekust märku hoolikalt kaalutud probleemartikliga, milles andsin häid soovitusi, silmas pidades maleva edasist käekäiku. Regiooni juhtima mind 1988. aastal siiski veel ei määratud. Sain hoopis ettepaneku minna interrühma koosseisus Ida-Saksamaale. Vahetusrühmadesse pääsesid üldiselt staažikad ja korduvalt silmapaistnud malevaveteranid.

Niisiis töötasin 1988. a. suvel Breitenbrunni vahetusrühmas Ida-Saksamaal Karl-Marx-Stadti ringkonnas. Selle rahvusvahelise noorsoolaagri koosseisu kuuluvast rühmast teenisime kohalikke "tõrukindraleid", nagu kutsusime naljatades kohalikke metsnikke nende tammetõrukujutistega õlakute pärast. Hommikune äratus oli kell kuus, järgnes eine ja bussisõit seitsme kilomeetri kaugusele objektile. Kindad kätte, kummikud jalga ning metsaraiumine võiski alata. Küllaltki suurte normide tõttu pidime kõvasti rabama. Metsas sõime ka lõunaoodet, mis oli väga meeldiv sakslaste tava ja andis hea võimaluse veidi hinge tõmmata. Võõrustajatepoolne vastuvõtt oli väga soe ja südamlük. Toredaks kujunesid ka rahvaid tutvustavad õhtud, kus iga rühm pakkus valiku rahvuslikust muusikast, kommetest, roogadest.

Eesti päeval tõime kõigi kohalolijate üllatuseks välja Eesti Vabariigi sini-must-valge lipu. Venemaa rühmad avaldasid protesti ja uurisid oma saatkonnast järele, mida see meie separatism tähendab. Üldse kujunesid meie rühmal kõige soojemad suhted sakslastega. Spordivõistlustel toetasid nemad meid oma aktiivse kaasaelamisega ja meie omakorda neid. Venemaa rühmad isoleerusid kommete ja keeleprobleemide tõttu teistest rühmadest ja ehk mõistsid nende hingevalu bulgaarlased, vahest ka slovakiid. Huvitavad koosviibimised saksa üliõpilastega kulgesid tihti ühiste õllelaulude saatel (nt. "Ma lõbus õllepruulija" jne.).

Mind hämmastas, et idasaksa üliõpilased ei suutnud mõista, kuidas saaks võimalikuks Saksamaa ühendamine. Aastakümnete eest ehitatud, maad kaheks jaotav betoonmüür oli ajapikku muutunud müüriks inimeste peas. Kulus veel vaid aasta ja poolteist ning Berliini müür langeski ja Saksamaa ühines.

Tööperioodi lõppedes korraldasid laagri organisatorid rühmadele nädalapikkuse *Kulturreise*, mille jooksul tutvusime Berliini, Dresdeni, Potsdami, Leipzigi ja Karl-Marx-Stadti vaatamisväärtustega. Saksamaal oli EÜE rühm sel suvel alles kolmandat korda.

1989. a. pääsesin lõpuks regioonikomissariks. Malevasuvi avati 1989. a. pisut erinevalt tavapärasest, nimelt lavastati 1940. a. riigipöörde sündmusi. Ajal, millal valdav enamus mängis riigipöördes osalevaid demonstrante, sõitsime meie — Sakala regiooni ja korporatsioon “Sakala” liikmed — Eesti Vabariigi politsei ja kaitseväge vormis uhke 1930. aastate BMW-ga. Teleintervjuus väitsin, et olen võtnud kindral J. Laidoneri rolli ning osalen kaitseväge- ja politseijõududega demonstratsioonil rahumeelse kõrvaltvaatajana.¹⁵

Hakkasin aja möödudes veenduma selles, et EÜE on ennast ideeliselt ammendanud ja arvatavasti kiirete muutustega situatsioonitaju kaotanud. Komsomol oli likvideeritud ja sellega oli EÜE keskstaap kaotanud ideoloogilised raamid. Palju ei aidanud ka EÜE keskstaabi ja regiooni staapide ümbernimetamine firmaks.¹⁶ Traditsioonilisest keskstaabist oli kiiresti kujunenud vaid majanduslikke huve arvestav, rikkusi kokku ahnitsev, oma võimalusi kiiresti ärakasutav käputäis, keda tegelikult huvitas üsna vähe EÜE edasine käekäik. Minule isiklikult jätsid kõige parema mulje EÜE komissar Veiko Tisler ja ekskomissar Raimo Kägu, kelle mõtteavaldusi meeleldi toetasin ja teostasin.

Kirjutasin ka juba tavapäraselt ajalehe “Sakala” (endine “Tee Kommunistile”) lugejatele märgukirja, mille irooniliseks pealkirjaks oli “Punase komissari pöördumine Viljandimaa rahva poole”. Regiooni suvemotoks olin võtnud: “Võimatuga saame kohe hakkama, ime võtab veidi kauem aega.” Kirjutasin Sakala tuhandete aastate pikkusest ajaloost, milles on paarikümneaastane lõiguke, mil maakonna rahva hinge ja mällu on jäänud ehitusmalevlast. Arvasin, et need paarkümmend aastat olid põhiliselt stagna-aastad, kui malevgi pidi taluma nii alandavaid lüüasaamisi kui ka rahulduma pisikeste võitudega. Edasi kirjutasin vastavalt ajastu üldisele vaimule rõhutatult Sakalas elanud meeste vaprustest (J. Laidoner, J. Soots) ja vabadusearmastusest. Et EÜE regiooni nimeks oli ka Sakala, siis tunnistasin, et meiegi tahame võidelda vabaduse ja õigluse eest. Järgevalt esitasin andmed kõikide rühmade ja regiooni staabi koosseisu kohta. Kokku töötas sellel suvel Viljandi- ja Pärnumaal üle 150 malevlase komandöri Vahur Nurme ja peainseneri Martti Taidre juhtimisel. Komissarina toiminis mina.¹⁷

Tänasele lugejale võib selline pöördumine tunduda kummaline, kuid peame arvestama, et sel ajal võideldi loosungite all “Nõuame Eestimaa vabastamist NLiidu sõjaväebaasidest!”. Seetõttu toetasin ka mina oma artiklis maakonna võitlust. Sakala regiooni üks parimatest rühmadest

Arujaagu leidis, et malevas oli madalseis, sest paljud vanad malevahundid olid eelmisel suvel tegevuse lõpetanud. Nende arvates pöörasid malevarebased järjest rohkem tähelepanu seksile ja joomingutele.¹⁸

Muide, selle rühma naisrebaste hulgas oli hilisem seksisümbolivõistluste korraldaja ja "Kroonika" peatoimetaja Ingrid Veiksar.

Juba 1987. a. olin kirjutanud ajalehele "Noorte Hää EÜE-s" artikli, milles tegin ettepaneku kaasajastada malevajuhtimist. Soovitasin moodustada demokraatlike valimistega 101-liikmeline EÜE Nõukogu, lahtimõtestatult nõupidava saadikute kogu (võrdle Riigikogu). See oleks moodustatud kõikide Eestis tegutsevate rühmade ning regioonide saadikutest ja kuue kõrgkooli komsomolilähetusega EÜE sekretärist. Arvasin siis, et suur liikmete arv valitavas kogus tagaks tõelise demokraatia, kõikide malevlaste haaratuse ning välistaks maleva juhtimise kitsa ringkonna poolt. Oma praktilist tegevust oleks seega juhtinud põhimõtteliselt kogu malev. Arvasin ka, et EÜE Nõukogu võiks kokku tulla kord kahe kuu tagant ajavahemikus septembrist juunini, töösuve ajal aga kord kuus. Selline kogunemissagedus oleks minu arvates olnud piisav tekkivate probleemide kiireks lahendamiseks ja ühtlasi võimaldanuks ka poliitilise kultuuri praktilist arendamist. Aeg sellisteks uuendusteks oli kahjuks veel liiga varajane.¹⁹

Samas tegin ettepaneku, et ka EÜE keskstaap ja regioonide staabid valitaks EÜE Nõukogu istungil. Igale funktsionääri kohale tuleks esitada 2–3 kandidaati nende malevlaste hulgast, kes EÜE-s teatud-tuntud mehed piisava malevastaazi ja kogemustepagasiga. Iga kandidaat oleks esitanud oma programmi ja nende hulgast valimine toimunuks häälteenamusega. Keskstaap oleks sellega allutatud otseselt EÜE Nõukogule ning pidanuks oma tööst aru andma. EÜE Nõukogust oleks saanud nõuandev organ, mis aidanuks korraldada maleva suvist tööd ja lahendada üleskerkinud küsimusi. Talvel oleks valitud ja koolitatud malevakaadrit: komandöre, komisare, meistreid. See oleks olnud omamoodi malevakool ja aidanuks vältida igasuviseid möödalaskmisi kaadriga. Malevakaadritele suunatud loengud oleksid minu arvates pidanud käsitlema käitumiskultuuri, psühholoogiat, majandust, ehitust, ajalugu, kunsti, muusikat jms. Arvasin ka, et oma pikaajalisi kogemusi võiksid tutvustada malevataadid. Leidsin, et malev vajab hädasti vaimselt rikkaid, arukaid, julgeid, aktiivseid juhte. Arvasin, et rühmade tuumikud tuleks komplekteerida juba talvel, et suviseks tööajaks jõuaks kujuneda grupivaim, oma meeskonna tunne.²⁰

Artikkel jäi sisuliselt vastukajata. Toetuseta jäi ka muinsuskaitse malevarühmade laialdasem rakendamine EÜE-s. Sellega kaotas keskstaap võimaluse kaasa tõmmata nooremat põlvkonda, kes olid asunud taastama esimese iseseisvusaja üliõpilasorganisatsioone. Kas siia ongi maetud EÜE hilisema ootamatult kiire allakäigu põhjused?

Loodud 1964, elanud-kasvanud-õitsenud 1970.–1980. aastatel, ei olnud EÜE ning selle juhtkond 1980. aastate lõpul valmis ühiskonna murangulisteks muutusteks. Aastakümnetega üle 30 000 mitmesuguse astme juhi kasvatanud ikoonorganisatsioon kaotas Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega oma atraktiivsuse ja läks 1992. a. hingusele²¹.

Kirjandus. Märkused

- ¹ TÜ teadusraamatukogus on EÜE kohta järgmised allikad: 1 aruanne, 1 auhinnatöö, 1 laulik, 2 teatmikku, 2 dokumendikogumikku, 4 metoodilist materjali ja 3 raamatut: **Vahtra, A., Visnapuu, D.** Kivised suved. Tallinn, 1973; **Milistver, R.** Ühe suve värvid. Tallinn, 1978 ja **Mets, M.** Suveseisund: EÜE 25. Tallinn: Eesti Raamat, 1988.
- ² Luup, 1998, nr. 15. (Mai Vöörmann), lk. 18–25; Postimees, 1998, 3. aug.; 22. aug.
- ³ **Sepp, A.** Mälestusi Tartu (Riikliku) Ülikooli üliõpilaste võitlusest sõjalise õpetuse vastu. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXVIII. Tartu, 1993, lk. 73–84.
- ⁴ Noorte Hääl Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevas, 1985, 14. nov.
- ⁵ TRÜ, 1986, 13. juuni, lk. 4.
- ⁶ TRÜ, 1986, 26. sept., lk. 3.
- ⁷ Samas.
- ⁸ TRÜ, 1986, 17. okt., lk. 2.
- ⁹ Tee Kommunismile, 1987, 28. juuli, lk. 3.
- ¹⁰ Keda me valisime 1995? Toimet. J. Isotamm, I. Ude. Tartu, 1995, lk. 176–178.
- ¹¹ Tee Kommunismile, 1987, 20. aug., lk. 3.
- ¹² Noorte Hääl Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevas, 1987, 28. aug.
- ¹³ Samas.
- ¹⁴ Noorte Hääl Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevas, 1986, 24. okt.; 1987, 13. nov.
- ¹⁵ Malevaleht, 1989, aprill.
- ¹⁶ Samas.
- ¹⁷ Sakala, 1989, 15. juuli.
- ¹⁸ Sakala, 1989, 29. juuli.
- ¹⁹ Noorte Hääl Eesti Üliõpilaste Ehitusmalevas, 1987, 31. juuli.
- ²⁰ Samas.
- ²¹ Luup, 1998, nr. 15, lk. 18–25.

TAIDLUSEST, HUVITEGEVUSEST NING KULTUURI- JA MEELELAHUTUSÜRITUSTEST TARTU ÜLIKOO LIS 1970–1988

Heino Variku

Käies tunnetuse teed läbi mitmesuguste loovtegevuste, läbi paljude ülesannete koos erinevate inimestega, vaatab ükskord päev meile vastu meie oma silmadega, on väitnud üks tark inimene. Usun sellega tõestavat loomingu- ja kultuurilise eneseteostuse vajalikkust ning tegevuse tähtsust, mis rikastab vaimu- ja tundeelu, annab oskusteavet, soodustab igapäevatoeks nii vajaliku energia taastootmist. Taidlus, huvitegevus ning kultuuri- ja meelelahutusüritused kuuluvad kindlasti loovtegevuse valdkonda.

Mõeldes tagasi käsitletavale perioodile, tuleb tunnistada, et seitsmenenikooormasaabastes tõtanud aeg on tänaseks nii mõndagi põhjalikult korigeerinud. Julgen väita, et sedakorda ei ole kiiresti muutuv elu soosinud taidlust ja huvitegevust ning kultuuriürituste korraldamist ülikoolis, pigem vastupidi. Selle tõestuseks käsitlen 1970.–1980. aastate tegemisi võrdlevalt tänastega.

Koordineerijad ja korraldajad

ENSV-aegne kultuuritegevus pidi olema riigi poliitika teenistuses. Iseasi, kuidas keegi igakülgset ja harmooniliselt arenenud inimese kasvatamist mõistis. Ülikoolis igapäevatööd teinud kultuuriinimesed tegutsesid selle nimel, et kõrgkoolirahval oleks huvitavat ning mitmekesist tegevust ja pärast päevatööd jääks võimalusi eneseharimiseks, meelelahutuseks ning puhkuseks. Ja kui kusagile tuligi mõni “silt kleepida”, siis võeti seda lihtsalt sildina sildi pärast, mis sisuliselt ei muutnud suurt midagi.

1970–1988 korraldasid ülikoolis taidlust ning kultuuriüritusi komsomoli- ja ametiühingukomitee vastavad sektorid ning klubi. Oli kujunenud ka tööjaotus. Komsomolikomitee korraldas kevadisi ja sügisei üliõpilaspäevi ning mitmesuguste huvialaringide tegevust. Ametiühingukomitee tegeles rohkem töötajate vaba aja veetmisega. Klubi kandis hoolt taidluse ning regulaarselt toimuvate kultuuri- ja meelelahutusürituste eest. Kõikidel oli tagasiside teaduskondades tegutsevate organisaatorite kaudu. Komsomoli- ja ametiühingukomiteel olid need inimesed valitavad, klubi juha-

tusse kuulusid kultuuritööst huvitatud mitteformaalsed liidrid. See võimaldas üleülikooliliste ürituste ladusat korraldamist.

Tänaseks on ülikooli taidlust ja üliõpilaspäevi jäänud korraldama ainult mittetulundusühinguna tegutsev ülikooli klubi. TÜ kunstide osakonna juures on peavarju leidnud koorikollektiivid. Laiapõhjaline taidlus ning süstemaatiline kultuuriürituste ja meelelahutuse organiseerimine on ülikoolis praktiliselt lakanud olemast, sest sellealane tegevus on jäänud materiaalse baasita, ilma tõhusast toetusest ja tähelepanust.

Taidlus- ja huvialaühendused

1970.–1980. aastate taidlust ja huvitegevust võib kokku võtta sõnaga *aktiivne*. Arvan, et eelkõige oli see tingitud kahest põhjusest. Tolleaegses suletud süsteemis said need alad võrdlemisi vabameelseks seltsielu vormiks ja oma tõekspidamiste väljendamise kohaks, ka olid loodud soodsad tingimused tegutsemiseks.

Statistika väitel oli ülikoolis taidluse ja huvitegevusega hõivatud 1/3 tudengitest. Ainuüksi klubi juures tegutses 1980. aastatel pidevalt üle 30 ühenduse, mille töös osales ligi tuhat inimest. Siia tuleb lisada komsomolija ametiühingukomitee kureeritud ringid ning teaduskondades grupid.

Väljapaistvamad ja traditsioonidega taidluskollektiivid olid akadeemiline naiskoor, akadeemiline meeskoor, puhkpilliorkester, rahvakunstiansambel, kammerkoor, etnograafiaansambel, kammerorkester, näitering ja võistlustantsuklubi.

Komsomolikomitee juures tegutsesid rahvusvaheliste suhete ring, giidide kool ning filmi-, teatri-, matka- ja interklubi.

Klubis tegutsesid veel tantsuorkestrid, lauluansamblid, luuleringid, liikumisrühmad, mitmesugused stuudiod ja koolid ning hulk väiksemaid huvialaühendusi.

1998. aastaks ei ole sellest suurt midagi järele jäänud. On vaid kolm koori, rahvakunstiansambel, rahvamuusikaorkester, tudengielu edendada püüdev üliõpilaste ning vilistlaste kultuuriklubi, draamastuudio ja paar väiksemat hobigruppi. Kindlasti ei ole tudengite huvi taidluse vastu kuhugi kadunud, seda tõestavad üliõpilaspäevade raames korraldatavad konkursid ja *show*'d.

Taasärkamise tooks kaasa kuus aastat tagasi kaotsiläänud klubihoo- ne asemele rajatav uus kultuurikeskus või üliõpilasmaja. Usun, et siis ei peaks ka Tartu Akadeemilise Meeskoori juhatus enam tõdema, et koorist on saanud tõeliselt akadeemiline ühendus, sest lauljad on valdavalt akadeemikud ning noortest meestest suur puudus.

Traditsioonilised suurüritused

Suurüritustel on kindel roll *alma mater*'i imago kujundamisel. Vähem tähtis ei ole selliste ettevõtmiste kaudu tekkiv ülikooli liikmeskonna ühtekuuluvustunne. Meenutaksin siinkohal Tartu Ülikooli 350. aastapäeva pidustusi 1982. aastal ning rahvusülikooli 70. sünnipäeva üritusi 1989. aastal.

Traditsioonilistest ettevõtmistest pööraksin tähelepanu iga-aastastele kultuuri- ja meelelahutusüritustele.

Kindlasti olid kesksemad sügisesed üliõpilaspäevad ning rahvaste sõpruse päevad aprillikuus. Nendel üritustel domineeris kultuuriprogramm. Toimusid kontserdid, etendused, ballid ja stiilipeod. Sügiseste üliõpilaspäevade meeliülendavaks vaatamänguks oli kindlasti tõrvikrongkäik, kus tuhandete tudengite läbilinamarssi oli vaatamas sama palju linnarahvast. Nähes niisuguses massiürituses ilmselt ohtu riigikorrale, keelas valitsev režiim 1970. aastate alguses need rongkäigud ära.

RSP raames said alguse väga populaarseks kujunenud Tartu muusikapäevad. Kevaditi leidis ülikoolis aset traditsiooniline teaduskondade taidluskonkurss. Seal kerkis esile palju andekaid inimesi, kes leidsid edaspidi rakendust nii ülikooli tegemistes kui ka professionaalses kunstis. Taidluskonkursid kindlustasid järelkasvuga ülikooli suurkollektiive ning töid lavalaudadele teatritruppe ning tudengibände. Ülevaatuste põhjal koostati koondkava, millega astuti üles kõrgkoolide konkursil. Tartu Ülikool oli siin väga pikka aega parim.

1982. aastast said ülikoolis alguse üliõpilasteatrite päevad, mis töid klubisse kokku kõik Eestis tegutsenud tudengiteatrid ning külalised mujalt maailmast. Festivali mõju oli sedavõrd suur, et klubi juures tegutses mõnel aastal viis-kuus teatritruppi.

Mainimata ei saa jätta ka väiksemaid üritusi, nagu iga-aastane esmakursuslaste ball, folkmuusikute kevadkontsert ja laulukonkurss "Tudengilaul".

Ülikooli klubi eestvedamisel on tudengipäevad ka praegusajal aktuaalsed. Kevadel korraldatakse ülikooli kevadpäevi ning sügisel üliõpilaspäevi "Tudengisügis". Mõlemad ettevõtmised on kasvanud ülelinnaliseks. Tudengipäevade populaarsus on kandunud kaugele väljapoole Tartut.

Kultuuri- ja meelelahutusüritused

Peale traditsiooniliste suurürituste korraldati ülikoolis jaanuarist detsembrini regulaarselt kultuuri- ja meelelahutusüritusi. Selleks kasutati ülikooli klubi ja kohvikuid, vajadusel ülikooli aulat, "Vanemuise" teatri- ja kontserdisaali ning linna teisi kultuuriasutusi. Aulas esinesid koori- ja kam-

mermuusika tipud, tuntud ansamblid ning solistid, klubis Eesti kutselised teatrid, populaarsed estraadi- ning rokkansamblid.

Tudengivaimsust ja -vaimukust kandsid suurejoonelised stiilipeod, üliõpilastraditsioonidega seotud üritused, karnevalid, mitmesugused temaatilised ja puhkeõhtud. Isegi diskot tehti üliõpilasklubis hoopis teistmoodi kui mujal linnas. Eesti esimene avalik diskoõhtu peeti just ülikooli klubis 1972. aastal.

Illustreerimaks tolleaegse tegevuse ulatust tooksin näite 1983. aastast, mil vastrenoveeritud klubis korraldati kokku 614 üritust 170 000 osalejale. 1980. aastate lõpuks kasvasid need arvud veelgi.

Tartus on ka praegu võimalusi kultuuriüritustest osasaamiseks ning meelelahutuseks ööklubides, baarides ja pubides, kuid midagi on kardinaalselt muutunud. Tudeng ei ole enam ise tegija seisuses, vaid on jäänud suuremalt jaolt ainult tarbijaks. Kadumas on tudengiürituste omapära ning järjest enam domineerib siingi vaimuvaene massikultuur oma ilmingutes. Kui omal ajal seati Idast pealesurutud elulaadile vastu oma suhtumustest kujundatud tegevus, siis nüüd vohava Lääne kommertsiga on väga lihtsalt kaasa mindud. Üliõpilaselule nii omane vaimsus on agoonias. Näen põhjusi ka selles, et sajandivahetuse vabas ja avatud Eestis on Tartu Ülikooli liikmetele jäänud loominguliseks ning kultuuriliseks eneseteostuseks üsna komplitseeritud võimalused.

“ÜLIKOOILINN, KUS EI TOHI ÖÖBIDA”. KOABI AJA ÜLIKOOIL SOOMLASTE SILMIS

Helena Sepp

“Ülikoolilinn, kus ei tohi ööbida.” Nii kirjeldas Soome ülikooliajaloo spetsialist Matti Klinge ajalehes “Helsingin Sanomat” Koobi “arenenud sotsialismi” ajastu Tartu Ülikooli eripära selle 350 aasta juubeli puhul.¹ Kuna suletud Tartu linna said nn. kapitalistlike riikide kodanikud külastada ainult välkkiirelt päise päeva ajal², muutus ajalooühinguline Tartu Ülikool soomlaste jaoks ebareaalseks muinasjutuks. Unistati koostööst, vähemalt rahvusteaduste esindajate hulgas, aga jätkuv suletus nõudis ka oma hinna: Tartu kui Emajõe Ateena tuntus õppeasutusena hakkas Soomes kahanema ja vajuma laia publiku silmis unustuse hõlma. Et Koobi aja TRÜ suletus jätkas eelmiste aastakümnete vältel kujunenud nõukogulikke traditsioone, selgitan artikli sissejuhatavas osas Tartu Ülikooli akadeemiliste Soome-suhte kivist teed 1940. aastate teisest poolest kuni 1970. aastate alguseni.

Muus osas põhineb artikkel lisaks allikatele autori enda mälestustele ja kajastab neid teadmisi ja (eel)arvamusi TRÜ suhtes, mis liikusid Soome ülikoolide nn. rahvusteaduste esindajate, eriti soome-ugri filoloogide ja ajaloolaste hulgas 1970. ja 1980. aastatel. Tegemist on seltskonnaga, kelle esindajad tundsid oma eriala tõttu erilist huvi Eesti ja eestlaste vastu ning kelle eelteadmised olid ka hoopis teisel tasemel kui nn. lihtrahva omad.

Soome rahvusteaduste esindajad oli Eesti Vabariigi aastatel sõlminud tihedad sidemed Tartu Ülikooli kolleegidega. Pärast sõda saadi jätkata suhtlemist ainult emigreerunud Välis-Eesti teadlastega. Sõjajärgsetel aastatel 1944–1954 ei käinud teatavasti ükski Soome kodanik Nõukogude Eestis ja ka kirja teel suhtlemine oli äärmuseni raskendatud. Akadeemilised suhted “arenesid” ainult vägivaldsel viisil: Soome ülikoolidesse teadustööle jäänud Eesti teadlased saadeti Venemaa nõudmisel sunniviisiliselt tagasi Nõukogude Eestisse, näiteks filoloogid Juhan Käosaar ja Paul Alvre 1945. ja 1948. aastal. Enne Hruštšovi sula õnnestus Soome teadustööle jääda vaid nendel vähestel Eesti teadlastel, kes juba varem, tavaliselt abiellumise kaudu, olid omandanud Soome kodakondsuse; nende hulka kuulusid näiteks Helsingi Ülikooli geograafiaprofessor August Tamme (1953–1959) ja eesti keele lektor Eeva Niinivaara (1945–1971).³

Aastatel 1955–1965 toimus Soome ja Nõukogude Eesti suhetes märgatav pööre. Moskvat 1955. a. külastanud soomlaste Kustaa Vilkuna ja Väinö Kaukoneni soovidele tuldi vastu ja võimaldati neil sõita Tallinnasse. Etnoloogiaprofessor K. Vilkuna oli juuradoktorist poliitiku Urho K. Kekkoneni lähedane sõber ja parteikaaslane ning tal olid tihedad suhted Välis-Eesti kultuuritegelastega. Maaliidu esindaja U. K. Kekkonen valiti järgmise, 1956. a. kevadel Soome presidendiks, kes hakkas otsustusekindlalt arendama Soome ja Eesti NSV suhteid. Kekkonen oli oma ülikooliajal 1920. aastatel omandanud tolle aja rahvusradikaalse põlvkonna veendumuse, mille järgi Soome ja Eesti kultuuri- ning teadussuhted on mõlema maa jaoks olulise tähtsusega. Ta oli tõeline estofiil, kes mõtles kainelt, et ainult Eestisse jäänud eestlusel võis pikemas perspektiivis olla tulevikku. Tema jaoks oli oluline toetada eestluse säilimist ja arenemist Eestis ning selle nimel oli ta valmis ohverdama suhted Välis-Eestiga, kuna suhtlemine Eesti NSV-ga seda Moskva peremeeste arvates nõudis. Et Kekkonenil oli õnnestunud võita venelaste usaldus, võisid ta soovid Soome ja Nõukogude Eesti suhete arendamisest hakata tasapisi realiseeruma. Muidugi olid president Kekkoneni jaoks kõige olulisemad head suhted Moskvaga ja Eesti NSV tuli alles teises järjekorras. Nagu tsentraalse riigi puhul tavapärase toimus Soome–Eesti suhete arendamine Moskva kaudu.⁴

1956. a. sügisel sõitis esimene ametlik soomlaste kultuuridelegatsioon Eestisse, käies Tallinnas ja Tartus. Delegatsiooni juht, läänemeresoome keelte professor Lauri Posti kuulus Kekkoneni vanade sõprade hulka ja oli õppinud 1930. aastatel stipendiaadina ühe semestri Tartu Ülikoolis. Samasugune kunagine stipendiaat oli etnograafiaprofessor Toivo Vuorela. Suhete kontinuiteeti esindasid ka delegatsiooni naised, eelmise perioodi hõimutegelased magister Leeni Ploompuu-Vesterinen ja lektor Eeva Niinivaara, mõlemad Soome abiellunud eestlannad, ning magister Irja Harmas, kes oli uurinud Eesti–Soome kultuurisuhete ajalugu. Kalevi Kilpi ja Olavi Paavolainen esindasid meediat ning Soome radikaalseid ja pahempoolseid ringkondi. Professor Paul Ariste jt. juhtimisel tutvus delegatsioon inimitühja TRÜ-ga, mille üliõpilased oli saadetud kartuleid korjama.⁵

1957. a. asutati Soome–Nõukogude Liidu Seltsi (SNS) Eesti-sektsioon, mis oma kommunistliku varjundi tõttu hakkas ahvatlema laiemaid ringkondi alles 1960. aastate lõpul, kui ühiskond hakkas radikaliseeruma. Koheseid tulemusi andis hoopis president Kekkoneni mitteametlik kolmepäevane visiit Eestisse 1964. a. märtsis. Kutse Eesti NSV külastamiseks oli ta organiseerinud omal algatusel. President Kekkoneni saabumine Tartusse ja tema eestikeelne kõne ülikooli aulas meelitasid kokku tohutu rahvamassi. President avaldas oma reisi vältel soovi, et Soome ja Eesti suhted elavneksid, mille eelduseks pidas ta regulaarse otseliikluse algamist (seni pidid soomlased sõitma Eestisse Leningradi kaudu). Järgmisel, 1965. a.

suvel taastus Helsingi ja Tallinna regulaarne laevavahetus pärast 21-aastasest vaheaega.⁶

Nõukogude Eesti avanemise eest pidi Kekkonen maksma Kremlile sellega, et lubas jõudumööda katkestada soomlaste suhted Välis-Eestiga. Varsti pärast külaskäiku kutsus president Kekkonen Tamminiemi residentsi kokku 33 prominentset Soome estofiili ja ühiskonnategelast ning tegi neile teatavaks Nõukogude Liidu tingimused. President Kekkonen väljendas oma tegevusprogrammi järgmiselt: see on "meie enda rahvuslikes huvides, et Eestis säilib eestlus". Ta avaldas arvamust, et väliseestlased sulavad asukohamaade rahvastikku kahe põlvkonna vältel. Ta jätkas, et soomlaste kohus on toetada eestluse säilimist Eestis ning seetõttu peab arendama suhtlemist, kui võimalik, Eesti NSV eestlastega. Kekkonen lisas, et soomlased peavad toetama eestlaste rahvuslikku vaimu ja osalemist Nõukogude Eesti kultuuri- ja majanduselus. Osa veteranidest jäi truuks pagulastele (kommunismikartus!), aga eriti nooremast põlvkonnast hakkas ahvatlema võimalus tutvuda Nõukogude Eesti ja eestlastega.⁷

Üliõpilaskonna sõprussuhted emigreerunud Eesti üliõpilasorganisatsioonidega olid hakanud elavnema 1950. aastatel, aga paratamatult vanenev, soliidse eesti seltskond ei olnud aja möödudes Soome üliõpilaste jaoks enam atraktiivne. Lootuses sõlmida suhteid Tartu Ülikooli üliõpilaskonnaga, näiteks komsomoli kaudu, katkestasid Helsingi Ülikooli Pohjois-Pohjalainen ja Häme osakond 1970. a. oma sõpruslepingud emigreerunud Eesti üliõpilasorganisatsioonidega (EÜS-i ja Korp! Sakalaga). Märkimist väärib, et Kekkonen oli esimese osakonna vilistlane. Kahjuks peab ütleva, et tudengite vabas suhtlemises ei saavutatud mingeid tulemusi. Ei aidanud isegi Nõukogude Liidu ja Soome üliõpilaste sõpruslepingu sõlmimine 1964. a. Tartu Ülikooli ja Soome kõrgkoolide vaheline üliõpilasvahetus ei teostunud enne 1988. aastat.⁸

Soomlastele võib küll ette heita naiivsust, et usuti Nõukogude Liidu headesse kavatsustesse arendada üliõpilassuhteid, aga samas ei peaks kahtlema, et Soome akadeemilise noorsoo hulgas oli siirast soovi arendada suhteid Tartu Ülikooli üliõpilaskonnaga. Seda toetas akadeemilise noorsoo märgatav kaldumine vasakule, mis algas 1960. aastate teisel poolel. 1970. aastate esimesel poolel võimutses Soome üliõpilaskonna juhtorganites nn. stalinistlik üliõpilasliikumine, mis võttis eeskujuks Nõukogude Liidu ja Ida-Saksamaa elukorralduse. Soomes hakati ka üldisemalt omandama nõukogulikku arusaamu. Näiteks Paavo Lipponen ründas 1964. aastal "Ylioppilaslehes" Välis-Eesti üliõpilasorganisatsioone, "külmaja sõja vaimseid vennaskondi", mis tema arvates tegutsesid USA nõukogudevastase manipuleerimisvahendina. Samal ajal hakkas Helsingi Ülikooli osakondades murenema eesti korporatsioonidest 1930. aastatel

omandatud *fuchs'*ikasvatuse traditsioon — nii kadus otsene Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli pärand Soome akadeemilisest elust.⁹

Soome esimesele kultuuridelegatsioonile ja sellele järgnenud akadeemilistele külalistele oli lubatud kuni 1960. aastate lõpuni ööbida Tartus. Aino Kalda loomingust väitekirja kirjutavale Kai Laitinenile oli võimaldatud 1967. a. isegi elada professor Villem Altkoa kodus. Tavaliselt peatusid ülikooli Soome-külalised Vallikraavi tänaval asunud kunagises "Grand Hotellis", mis oli pakkunud soomlastele peavarju juba enne sõda. 1970. aastatest alates muutus Tartus ööbimine soomlaste ja teiste nn. kapitalistlike riikide kodanike jaoks võimatuks. On lausa sümboolse tähendusega, et traditsiooniline "Grand Hotell" likvideeriti ja selle ruumidesse kolis just ülikooli onkoloogia kliinik. Välismõjude vähtkõve levimine nõukogude teaduskeskusesse elimineeriti stagneeruva Brežnevi ajastu vaimus. Ametlikult põhjendati soomlastele ööbimiskeeldu sellega, et Tartus polnud korralikku hotelli, aga mitteametlikult levisid Soomes kuuldused, et Tartus paikneb Nõukogude Liidu tähtis tippsalajane sõjaväebaas.¹⁰ Matti Klinge põhjendas "Helsingin Sanomates" 1982. a. Tartu eraldatust sellega, et "Tartu piirkonnas kehtivad sõjalised spetsiaal määrused, mis raskendab välissuhete ülalpidamist". Ööbimiskeeld pidurdab rahvusvaheliste konverentside ja külalisloengute korraldamist Tartus, järeltas Klinge.¹¹

Soomlaste jaoks oli siis võimatu õppida/õpetada Koobi aja TRÜ-s. Soome ja Eesti NSV teaduslikku koostööd see siiski ei välistanud. Üldiselt teadusprojektid arenesid Soome ja Nõukogude Liidu teaduslik-tehnilise koostöölepingu raames. Et Nõukogude Liidus oli teadustöö koondunud rohkem Teaduste Akadeemia instituutidesse ja ülikoolid olid pigem uue kaadri koolitusasutused, keskendus Soome ja Eesti vaheline teaduslik koostöö rohkem Tallinnasse, sealsesse Teaduste Akadeemiasse ja selle allüksustesse (nt. Keele ja Kirjanduse Instituuti).¹² Tallinn oma kõrgkoolide ja teadusasutustega hakkas Soome-sidemete poolest Tartust ette jõudma. Ka Soome televisiooni saatete nähtavus Tallinnas lähendas pealinnas Soomega: soome keele valdamine suurenes plahvatuslikult ja hulk inimesi eelistas jälgida Soome uudiseid. Tartu ja tartlased eemaldusid järjest rohkem Soomest ja selle mentaliteedist. Soomlastel oli tallinlastega igati kergem suhelda: viimased olid tartlastest avatumad, valdasid soome keelt ja tundsid selle elulaadi. Varem mööda Soome lahte kulgenud Soome ja Eesti eraldatuse piir lükkus Põhja- ja Lõuna Eesti vahele.

Et arstiteaduse keskuseks jäi endiselt Tartu Ülikool, arenes tihe koostöö Soomega näiteks Tartu gastroenteroloogidel. Professor Kaljo Villako (pidas juba 1969. a. külalisloenguid Helsingi Ülikoolis) initsiatiivil sõlmiti 1972. a. pikaajalise koostöö leping Helsingi Ülikooli vastava osakonnaga. Tartu kolleegidel võimaldati töötada aeg-ajalt Soomes ja korraldati regulaarselt ühisseminare. Ühiseid uurimustulemusi õnnestus avaldada ka rah-

vusvahelistel foorumitel.¹³ Võib arvata, et Moskva jaoks oli selline eba- poliitiline, aga samas tulemuste poolest otse praktikasse rakendatav teaduslik koostöö kasulik. Arstiteaduskond oli TRÜ kõige suurem teaduskond ja Moskva plaanides oli Eesti ala mõeldud võimaliku sõja puhul rindetaguseks haavatute haiglavööndiks.¹⁴

Soome akadeemilise elu jaoks oli olulise tähtsusega muutus ülikoolide Eesti keele lektorite küsimuses alates 1960. aastate lõpust. Varem oli Soomes ainult kaks ülikooli, Helsingi ja Turu, kus töötasid eesti keele lektorid (Villem Grünthal-Ridala ja soomlane Helmer Winter). Pärast sõda saadi eesti keelt emakeelena räägivaid lektoreid vaid pagulaste hulgast, näiteks Ilmar Talve alustas oma ülikoolikarjääri 1960. a. Soomes Turu Ülikooli eesti keele lektorina. Soomes on kombeks valida ülikoolide õppepersonal (assistendid), nende hulgas lektorid, eluajaks, avaliku kandideerimise kaudu. Alates 1950. a. asutati Soomes mitu uut ülikooli, mille õpetatavate erialade hulka kuulus soome keel ja selle kaudu sisaldus õppeprogrammides ka eesti keel. Oulu Ülikoolis jõuti esimesena 1968. a. otsusele kutsuda eesti keele külalislektor Eesti NSV-st. Otsus võeti Soome ja Nõukogude Liidu teaduslik-tehnilise koostöölepingu protokollis ja 1970. a. kinnistus Oulu, Helsingi, Jyväskylä, Turu ja Tampere ülikoolis komme jätta eesti keele lektoraadid täitmata eluajaks ja selle asemel kutsuda külalislektor Eesti NSV-st. Nii oli võimalik saada eesti keelt emakeelena rääkivad, kvalifitseeritud õppejõud.¹⁵

Võib arvata, et sellise menetlusviisi taga oli ka soov võimaldada suletud ühiskonna kolleegidele välismaal viibimine. Soomlastel ja eestlastel polnud võimalik lektoreid valida, sest lõplik suunamisotsus langetati Moskvast. Kuulujuttude järgi pidid lektorid regulaarselt aru andma oma tegevusest Nõukogude Liidu saatkonnale Soomes või konsulaatidele, kuhu ka "üleliigne" osa kapitalistliku riigi palgast loovutati. Lektorid olid Soomes vähemalt ühe õppeaasta, sageli kaks kuni kolm aastat. Mitu lektorit tuli pärast mõne aastast vaheaega uuesti Soome tööle. On selge, et eesti keele lektorite olemasolu mõjus ergutavalt Soome ja Eesti kultuuri-suhetele: näiteks Oulu Ülikooli juures tekkis Eesti ring, mis korraldas 1978. a. Marie Underi luuletuste tõlkevõistlust.¹⁶ Lektorite vahendusel levisid ka teadmised Eesti NSV argipäevaelust, mida 1970. ja 1980. aastatel tumestas näiteks tarbekaupade pidev defitsiit. Soomest saadeti Eesti kolleegidele lisaks teaduspublikatsioonidele ka kohvi ja sukkpükse ning vastukingiks saadi graafilisi lehti ja kunstiraamatuid.

Tartu Ülikooli õppejõududest töötasid Soomes eesti keele lektoritena aastatel 1968–1988 näiteks järgmised isikud: Ants Järv, Reet Kasik, Valve-Liivi Kingisepp, Toivo Kuldsepp, Ago Künnap, Jaak Peebo, Ülo Parbus, Tõnu Seilenthal, Ellen Uuspõld, Jüri Valge, Aino Valmet ja Eduard Väari. Tallinnastki saabus Soome mitu külalislektorit. Eesti NSV-st tuli

Soome ka vene keele lektoreid, näiteks Antidea Metsa. Mitu lektorit tegi Soomes lisaks õppetööle ka teadustööd: näiteks praegune soome-ugri keelte professor Ago Künnap kaitses 1971. a. Helsingi Ülikooli juures edukalt kamassi keele teemalise väitekirja. Soome doktorikraad Nõukogude Liidus ei kehtinud ning Künnap pidi 1975. a. uuesti kaitsma filoloogiadoktori kraadi Tartu Ülikooli juures.¹⁷

Peale lektorite oli teistel soome-ugri filoloogidel küllaltki raske Soome saada. Legendaarne oli TRÜ soome keele lektori Paula Palmeosi juhtum: kuigi teda kutsuti korduvalt Soome, ei antud talle luba välissõiduks. Reisisuutõimalusi pakkusid siiski iga viie aasta tagant korraldatavad rahvusvahelised fennougristika kongressid, mis toimusid 1965. a. Helsingis, 1970. a. Tallinnas, 1975. a. Budapestis, 1980. a. Turus ja 1985. a. Sõktõvkaris. Soome ülikoolide soome keele osakonnad korraldasid 1970. aastast alates õppejõudude ja üliõpilaste ühiseid tutvumisreise Nõukogude Eestisse: peatuti Tallinnas ja heal juhul oli kavas mõnetunnine Tartu kiirkülastus.

Soome ajaloolaste jaoks oli Tartu Ülikool kättesaamatu. Näiteks Turu Ülikooli Soome ajaloo professor Pentti Virrankoski, kes osales Soome ja Nõukogude Liidu ajaloolaste koostööprojekti, ei saanud 1970. ja 1980. aastate vältel kordagi Tartusse. Koosolekuid korraldati küll Tallinnas ja selle ümbruses. Siis puutus P. Virrankoski kokku näiteks professor Hans Kruusiga, kes ühiste saunaõhtute käigus näitas soomlastele oma armilist selga, igavest mälestust NKVD-st. Ise mäletan, et 1980. aastatel pidasid Turu Ülikoolis ühekordseid külalisloenguid ajaloolased Juhan Kahk ja Raimo Pullat Tallinnast.

TRÜ ja Soome ülikoolide suhtlemisvormidest peab mainima veel koorikülastusi. Tartu Ülikoolis esinesid näiteks Helsingi Ülikooli "Ylioppilaskunnan laulajat" ja Turu Ülikooli "Sohon torvet" (1986). Soomet külastas omakorda Tartu Akadeemiline Meeskoor.¹⁸ Tartu Akadeemilise Naiskoori Soome-reisi ajal 1982. a. suri Leonid Brežnev, mistõttu Turu kontsert jäi ära. Mu ema kasutas juhust ja kutsus meile külla neli koori liiget, kes sisustasid õhtut mõne ilusa lauluga.

Reisimispiirangud raskendasid oluliselt TRÜ-ga suhtlemist. Nn. normaalsed asjad osutusid sageli võimatuks: näiteks kui kedagi kutsuti Soome esinema, võis Moskva kaudu ilmuda hoopis keegi teine. Kutsutud isik võis alles aastate pärast kuulda, et ta oli olnud kutsutud, aga "haige". Ka kirja ja kirjanduse teel suhtlemine oli raskendatud tsensuuri ning postisaadetiste aeglase liikumise tõttu. Siis rääkiti Soomes, et post kulges Eesti NSV-sse Moskva kaudu. Kiri võis teel viibida kuu aega, praegu kulub selleks kaks päeva. Koobi aja Tartu Ülikooli suhteid Soomega võib iseloomustada kui piiratud suhtlemise perioodi. Vähemalt välissuhtlemises ei olnud Tartu

Ülikoolil märkimisväärset autonoomiat enne 1980. aastate lõppu, mil Moskvas võidi veel asjad omasoodu ümber pöörata.

1982. aastat võib pidada mitmet moodi uue perioodi algusaastaks. President Urho Kaleva Kekkoneni ajastu lõppes. Tartu Ülikool pidas 350 aasta juubelit, millest oli kutsutud osa võtma Helsingi ja Uppsala Ülikooli rektorid.¹⁹ Samal ajal levisid Soomes ärevust tekitavad kuulujutud, et Moskvas plaanitakse Tartu Ülikooli ulatuslikku venestamist, mida TRÜ dekaanid ja teaduskonnad proovivad takistada. See, et näiteks Tartu Ülikoolis kaitstavad väitekirjad, ka eesti filoloogia alased, pidi 1976. a. alates kirjutama vene keeles, ei jäänud Soomes märkamata. 1982. a. asutasid need eesti kultuuri sõbrad, kes ei soovinud tegutseda ainult riiklikus Soome – Nõukogude Liidu Seltsi Eesti seksioonis, Helsingis Tuglase Seltsi. Soome ja Nõukogude Liidu rahulepingu alusel kuulusid Soome ja Eesti vahelised sõprusorganisatsioonid likvideerimisele, aga Tuglase Seltsi nupukad asutajad avastasid, et rahuleping ei keelanud uute sõprusorganisatsioonide asutamist! Nii hakkas esimest korda pärast Teist maailmasõda Soomes tegutsema ametlikult eraorganisatsioon, mille eesmärgiks oli arendada kultuurisuhteid Eestiga. Paljud seltsi asutajad olid seotud tihedalt Helsingi Ülikooliga, näiteks asutamise idee tekkis pikaajalise eesti keele lektori Eeva Niinivaara 80 aasta juubelisünnipäeva puhul. Nii süttis kõige sügavamal stagnatsiooniajastul hoopis uus lootusekiir.²⁰

Kirjandus. Märkused

- ¹ Helsingin Sanomat (HS), 1982, 17.9.
- ² Veidrat olukorda on meenutanud näiteks Mikko Lagerspetz. HS, 1996, 28.9.
- ³ **Kuldsepp, Toivo, Seilenthal, Tõnu.** Tarton yliopisto ja Suomi. Universitas Tartuensis 350. Suomi 124: 3. SKS. Mikkeli, 1982, s. 18, 38–42, 54, 56, 58; **Niinivaara, Eeva.** Yhä paistaa sama aurinko. Elämää nuoruuteni Eestissä ja Suomessa. Keuruu: WSOY, 1988, s. 129, 164, 167–168, 170, 181, 193; **Roiko-Jokela, Heikki** (a.). Yli Suomenlahden — Kohtalona Suomi. Toinen maailmansota suhteiden käännekohtana. Virallista politiikkaa — Epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991. Toim. H. Roiko-Jokela. Jyväskylä: Atena, 1997, s. 218–225.
- ⁴ **Niinivaara** 1988, s. 181; **Roiko-Jokela** 1997(a.), s. 224–225; **Roiko-Jokela, Heikki** (b.). “Reaalipoliittiset edut vaativat rannikkomme eteläpuolelle ystävällisen maan”. Baltia Suomen lähialuepolitiikassa 1918–1996. Virallista politiikkaa — Epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991. Toim. Heikki Roiko-Jokela.

- Jyväskylä: Atena 1997, s. 82; **Suomi, Juhani**. Presidentti Urho Kekkonen 1962–1968. Keuruu: Otava, 1994, s. 256–258; **Uino, Ari**. Nuori Urho Kekkonen. Poliittisen ja yhteiskunnallisen kasvun vuodet (1900–1936). Jyväskylä: Kirjayhtymä, 1985, s. 145–146.
- ⁵ **Niinivaara** 1988, s. 181–183; **Sepp, Helena**. Soome üliõpilased Tartu ülikoolis 1930. aastatel. 75 aastat Eesti ülikooli Tartus. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXIX. Tartu: TÜ Kirjastus, 1997, lk. 142–143.
- ⁶ **Roiko-Jokela** (b.) 1997, s. 82–83; **Suomi** 1994, s. 255–256; **Ylönen, Irene**. Suomen sillan rakentajat. Suomen Viro-seurat vuosina 1881–1991. Virallista politiikkaa — Epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä: Atena, 1997, s. 348–352.
- ⁷ Kekkoneni kõne lindistas salaja Pentti Virtaranta. Lint on hoiul Soome Kirjanduse Seltsi (SKS) arhiivis. HS (Lyytikäinen, Erkki) 23.1.1992; **Niinivaara** 1988, s. 189; **Suomi** 1994, s. 256–258. Vanema põlvkonna pagulastele truuks jäänud ja Eesti NSV-d eitanud hoiakust on autorile rääkinud kunagine Tartu-stipendiaat *opetusneuvos* Uno Peltoniemi (7. mail 1988), kes ka oli kutsutud Kekkoneni üritusele.
- ⁸ **Hämäläis-Osakunta** 1970. Vuosikirja. Toim. Jouko Rätty. 1970, s. 71 (Ilkka Torstila); **Kuusisto, Seppo**. Kansallishenkeen uskoen. Hämäläis-Osakunnan historia. 2. 1918–1970. Vaasa, 1978, s. 273–275; **Salmi, Tapani**. Pohjois-Pohjalainen Osakunta 1957–1982. Kemi, 1982, s. 87–92.
- ⁹ **Klinge, Matti**. Poliitiikkaa ja korkeakoulupoliitiikkaa. Helsingin yliopisto 1917–1990. Kolmas osa. Keuruu: Otava, 1990, s. 308–337; **Kuusisto** 1978, s. 143, 285–286, 273–274.
- ¹⁰ **Laitinen, Kai**. Aino Kallas 1897–1921. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustasta. Keuruu: Otava, 1973, s. 9–11; **Niinivaara** 1988, s. 183. Oma reisikogemustest on autorile rääkinud magister Eeva Maria Närhi, kes käis Tartus 1964. a. Tema valduses on ka väga huvitav Tartu Ülikooli teemaline fotoalbum, mille pildid pärinevad 1960. ja 1970. aastatest.
- ¹¹ HS, 1982, 17.9.
- ¹² HS, 1982, 17.9.
- ¹³ **Allikmets, Lembit**. Arstiteaduskond. Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982. Koost. Karl Siilivask ja Hillar Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk. 265; **Kuldsepp-Seilenthal** 1982, 22; Tartu Riiklik Ülikool. Tartu Riikliku Ülikooli õppe-teaduskoosseisu biobibliograafia-nimestik 1944–1980. Tallinn: Valgus, 1987, lk. 159–160.
- ¹⁴ Tartu Ülikooli ajalugu III. 1918–1982. Koostanud Karl Siilivask ja Hillar Palamets. Tallinn: Eesti Raamat, 1982, lk. 202–204, 210–211.
- ¹⁵ **Kuldsepp-Seilenthal** 1982, lk. 48, 57–58.
- ¹⁶ **Kuldsepp-Seilenthal** 1982, lk. 58, 61.

- ¹⁷ **Kuldsepp–Seilenthal** 1982, lk. 58–59; Tartu Riiklik Ülikool 1987, lk. 201–258.
- ¹⁸ HS, 1996, 28.9; **Kuldsepp–Seilenthal** 1982, lk. 27.
- ¹⁹ HS, 1982, 17.9.
- ²⁰ HS, 1991, 26.2.

KUIDAS TARTU ÜLIKOOL SAI 350-AASTASEKS

Helmut Piirimäe

Nõukogude okupatsiooni aegsele ajalookäsitlusele oli omane ideologiseerimine ja politiseerimine mitte ainult 20. sajandi, vaid ka varasema aja probleemides. Okupantide teenistusse läinud parteitöötajad ei hābenedanud vālja astuda isegi ũldtuntud ajaloo faktide ja -tōdede vastu. Kui ei aidanud harilik ajaloo vōltsimine, milles tavaliselt sũidistati kũll vastaspoolt, lahendati asi parteilise otsusega, millele vastuvaidlemist sai kāsitleda nõukogudevastase propagandana. Nii nāiteks otsustas NLKP (tol ajal ũK(b)P) KK, et Tšetšeenia ja Dagestani rahvaste vōitlust Vene impeeriumi vāgede sissetungi vastu juhtinud Šamili tegevus oli reaktsiooniline ja et ta oli imperialistide agent. Eesti ajaloo kujunes ũheks selliseks kompartei tasemel lahendatud kũsimuseks Tartu ũlikooli asutamisaasta ja seoses sellega ũlikooli vanuse kāsitus. Varsti kasvas see ajaloolise tōe kaitsmise mōttesuunast ũle ũheks osaks kultuurivōitlusest, mida eesti haritlastel tuli mitme aastakũmne jooksul pidada okupatsioonivōimude ja nende ideoloogiliste eestvōitlejate vastu ajaloolise tōe ja Euroopaga seotud rahvuskultuuri nimel.

Tartu ũlikooli ajaloo lũhendamisest (ingl. k. *amputation*) kōneles Tartu ũlikooli ajaloo muuseumi konverentsil 1993. a. Milvi Hirvlaane, kes on avaldanud selle kohta ka artikli¹. Tartu ũlikooli ajaloo probleeme pārast EK(b)P KK 1950. a. mārtsipleenumit on kāsitletud Lembit Raid², ideoloogilisi rũnnakuid ŕppejōudude ja ũliŕpilaste vastu Eduard Vāāri³, repressioone paljud teised⁴. Sisemisi vastuolusid end Eestimaa Kommunistlikuks Parteiks (EKP) nimetanud, tegelikult aga ũleliidulise enamlaste partei molekulis olnud vōimustrukturi sees on pũidnud valgustada Karl Siilivask.⁵ Mōneti eksitav on ainult artikli pealkiri, millest vōiks tulevas-tele pōlvedele jāāda mulje, nagu kāsitleks artikkel tōepoolset poliitilist vōitlust ũlikoolis aastatel 1950–1970. Tegemist oli siiski ainult osaga sellest — sisemiste vastuoludega okupatsioonivōimude ladvikus. Autor on kũll Venemaalt saadetud āärmuslaste (Eduard Martinson, Leonid Lentsman) vastu, kuid ei tohi unustada, et valdav enamus ŕppejōududest ja ũliŕpilastest olid sisuliselt siiski opositsioonis okupatsioonivōimu teostava kommunistliku parteiga. Enamus ŕppejōududest astus partei liikmeks sunituna, osalt karjeristlikel kaalutlustel.

Mõningaid historiograafilisi aspekte seoses Tartu Ülikooli aastapäeva tähistamisega sai käesoleva ettekande autor esitada juba 1982. a. ilmunud "Tartu Ülikooli ajaloo" I köites. Segas küll enesetsensuur okupatsiooni oludes.

Käesoleva ettekande ülesandeks on meenutada, kuidas okupatsiooni ja totalitaarse režiimi ajal oli siiski võimalik jõuda Tartu Ülikooli 350. aasta juubelini. Ettekanne on pigem historiograafiline ülevaade ja mälestuskild kui sügav ajalooline uurimus, mis nõuaks paljude arhiivimaterjalide läbitöötamist. Igakülgset esitust segab ka see, et möödunud on alles liiga vähe aega ning autor ei soovi esitatuga rünnata ei elus olevaid ega hiljuti lahkunuid. Mälestustes on alati suur osa subjektiivset. Pigem on püütud avada laiemat ajaloolist tagapõhja.

Mõistmaks, kes moodustasid vastasrinna ajaloolise töö taastamisele Tartu Ülikooli vanuse küsimuses ja millistest motiividest nad lähtusid, tuleb lühidalt peatuda ka Tartu Ülikooli ajaloo amputeerimisel. Kas see ikka oli ainult üksikute Venemaalt tulnud ja Eesti oludes mitteorienteerunud parteiseltsimeeste ettevõtmine, nagu kipub jääma mulje mitmest neid aegu käsitlevast kirjutisest?

Tartu Ülikooli asutamisaasta ja kuningas Gustav II Adolphi osa selles (võib-olla tolle aja uurimistasemele vastavalt mõneti liialdatult) oli saanud rahva seas üldtuntuks seoses ülikooli asutamise 300. aastapäeva tähistamisega 1932. a. Juubelipidustustel viibis ka Rootsi kroonprints Gustav (VI) Adolf, kes käis õige mitmes paigas Eestis, sealhulgas Kambjas, Narvas, Haapsalus ja Vormsis, ning August Siku talus Tartu lähistel Vana-Kuustes.⁶ Ajakirjanduse üksikasjalikud kirjeldused ülikooli juubeli tähistamisest seonduvad mälestustega vanast heast Rootsi ajast ning lõikasid sellega nõukogude propagandal juba eos ära pinna ülikooli olemasolu vastu Rootsi ajal. Võib koguni öelda, et see kahjustas okupatsioonivõimude propagandategevust.

Põhilise ideoloogilise initsiaatorina Tartu Ülikooli asutamise viimiseks 1802. aastasse tunneme Venemaa eestlast Eduard Martinsoni, erialalt biokeemikut, kes 1949. a. saadeti Leningradist (St. Peterburi tolleaegne nimi) Tartu ülikooli "abistama". Kohe määrati ta biokeemia kateedri juhatajaks, 1950. a. aga juba Tartu Riikliku Ülikooli teadusprorektoriks, kellena ta tegutses peaaegu piiramatu võimuga 1953. aastani. Tuleb ju arvestada, et rektor Koortilt (1944–1951) oli tema kodanlikule minevikule viidates reaalne võim ära võetud. 1951. a. määrati rektoriks Leningradi Ülikooli professor Feodor Klement, kes oma parteilisest seisukohast laitmatule minevikule toetudes võttis küll üle ülikooli juhtimise ametnikelt (kaadrite osakonna juhataja), kuid püüdlis eesti keelt õppival mehel puudusid siiski teadmised Eesti ajaloost ja kultuurist ning paratamatult oli ta mõjutatud teistest Venemaa eestlastest. On juba märgitud, et selles olukorras

suutis E. Martinson, vaatamata Eesti ajaloo mittetundmisele, oma stalinlik-berialiku hirmutamise, ähvardamise ja repressioonidega läbi suruda ettevõtmised ülikooli sovjetiseerimisel ja tema ajalooa manipuleerimisel.⁷

Siiski ei saa ajaloolane piirduda arvamusega, nagu oleks tegemist ainult ühe Venemaalt tulnud professori kultuuriajaloolise ignorantsusega. E. Martinson võis toetuda tsaristliku venestusaja vene kirjanduse professori Jevgeni Petuhhovi raamatule.⁸

Alustades Tartu Ülikooli ajalugu 1802. aastast, ei saanud Petuhhov siiski mööda ka Rootsi-aegsest ülikoolist. Ta nimetas seda ladina-rootsi ülikooliks ja käsitles seda kui Tartu Ülikooli eelastet.⁹ Eks võõrkeeli mittevaldavale nõukogude bioloogile olnud see ainukeseks lugemismaterjaliks, millele toetuda oma janitšarikompleksist vaevatud maailmanägemises. Petuhhov omakorda sai toetuda mõnedele baltisaksa autoritele, kes mõjutatuna mõisate reduktsioonist, suhtusid eitavalt kõigesse, mis oli toimunud Rootsi ajal. A. v. Transehe-Roseneck nimetas reduktsiooni pretseedituduks vägivaltatsemiseks.¹⁰ Baltisakslaste üks peamisi ideolooge 19. sajandil Carl Schirren väitis, et haledalt oma eksisteerimise lõpetanud ülikool ei andnud midagi positiivset ega jätnud mingeid jälgi.¹¹ Nõukogude okupatsiooni ajaks olid need seisukohad jäänud küll kaugele minevikku.

Eesti ajaloo vaatekohalt oli E. Martinsoni seisukoht venestusaja taasünd, mida rakendati Nõukogude Liidus proletaarse internatsionalismi nime all ja mille reaalseks ilminguks oli väikerahvaste genotsiid ja vene kultuuri pealesurumine.

On iseloomulik, et Rootsi aja ülikooli rünnates ei süüdistatud selle ajaloo kaitsjaid mitte Lääne ees lömmitamises, vaid kodanlikus natsionalismis. Seega olid kommunistlikud ideoloogid mingil määral siiski teadlikud selle ülikooli, võib-olla koguni Rootsi aja tähendusest Eesti kultuurielule. Rindejoon ei kulgenud jätkuna Vene–Rootsi sõdadele, vaid Tartu Ülikooli ajaloo esimese perioodi eitamine oli osa bolševike võitlusest eesti rahvuskultuuri vastu.

Juba 1948. a. oli rektori käskkirjaga moodustatud komisjon ülikooli ajaloo uurimiseks. Võiksime küsida, mida tal oli uurida. Käskkirjaga 13. aprillist 1950 muudeti komisjoni koosseisu, kuid jälgi ta tegevusest pole leitud.¹² Tartu Ülikooli 150. aastapäeva tähistamist olevat rektoraadi koosolekul arutatud 1950. aasta kevadel, Õpetatud Nõukogu koosolekul arutati 150. aastapäeva tähistamist alles jaanuaris 1951. Initsiatiiv ei tulnud seekord otse Moskvast. Veel 1952. a. on NLKP Keskkomitee nõudnud õiendit Tartu Ülikooli asutamisaja kohta. E. Martinsoni seisukohad esitati raamatuna 1954.¹³

Gustav II Adolphi mälestussammas hävitati juba 1951. a. 1952. a. sai teoks Tartu Ülikooli “noorenduskuur”. Suure ideoloogilise käraga tähistati selle asutamise 150. aastapäeva.

Käesolevate ridade autorile on jäänud senini selgusetuks, kas oli mingi EK(b)P KK erietsus, et Rootsi ajal ei olnud Eestis ülikooli või tõlgendati sellena otsust 29. jaanuarist 1951 Tartu ülikooli 150. aastapäeva tähistamise kohta. Veel 1970. aastatel, kui olin avaldanud rea populaarteaduslike artikleid ülikooli ajaloost Rootsi ajal, kutsuti mind ülikooli parteikomiteesse ning parteisekretär päris minult aru, kes on andnud mulle õiguse revideerida EKP KK otsust. Vastasin süütult, et kuna ma ei ole partei liige, ei ole seda otsust mulle teatavaks tehtud.

Teine tähtis Venemaalt tulnud ideoloog, füüsikat õppinud Gustav Naan fikseeris koos oma kaastöolistega eitava suhtumise kogu Rootsi ajasse, sealhulgas Rootsi ajal tegutsenud ülikoolisse. G. Naani toimetatud kolmeköitelise “Eesti NSV ajaloo” mahukas esimeses köites väidetakse, et õppetöö ülikoolis olevat toimunud madalal tasemel ja et professorid ei olevat tundnud põhjalikult ühtegi eriala.¹⁴ Johan Skyttele, kes isegi ülikooli avaaktusel oli astunud ägedalt välja rüütelkondade vastu ja väitnud, et ülikoolis peavad saama õppida ka vaesed talupojad, pannakse suhu sõnad, nagu oleks ta kutsunud ülikooli andma oma panust mõisnike huvide kaitsmisel ning aitama lämmatada talurahva klassivõitlust.

Ajaloolise töö taastamist sai alustada Hruštšovi sula ajal alates 1957. a. esialgu venekeelsetes kirjutistes “Skandinaavia kogumiku” veergudel. Aastaraamatu 2. numbris ilmus Rudolf Kenkmaa ja Linda Eringsoni ühisartikkel, mille pealkirjas kõneldi küll *Academia Gustaviana*'st, artiklis endas kasutati aga ka sõna *ülikool*.¹⁵ Toetudes ilmunud kirjandusele ja trükisõnale annavad autorid objektiivse pildi Tartu Ülikooli asutamisest ja kõige esimesest tegevusperioodist (1632–1656). Mõned aastad hiljem avaldas L. Eringson eraldi artikli ka Rootsi aja ülikooli teisest tegevusperioodist.¹⁶ Et tegemist oli venekeelse teadusväljaandega, oli see paratamatult määratud eeskätt üleliidulisele haritud vene lugejale. Seda mõistes leidsin, et üleliidulises trükisõnas soodsaks kujunevat situatsiooni tuleks kasutada ka mõnes eestikeelses väljaandes. Pakkusin 1957. a. ajalehe “TRÜ” toimetusele artiklit “Üliõpilaselu XVII sajandil”, mille sees sai nagu muu seas käsitleda ka Tartu üliõpilaselu märgitud sajandil. Mõistan toimetuse muret, mida teha, ja mulle antud ratsionaalset soovitusi hankida parteiorganisatsiooni heakskiit. Tegin seda omapärasel viisil, paludes partorgi juba valmis artikli kaasautoriks. Ta oli nõus, vaatamata sellele, et olin parteitu ja sel ajal alles teist aastat õppejõud. 25. oktoobril 1957. a. artikkel ilmus, kuid mulle ehmatahvaneval viisil oli lõppu lisatud lause, mis oli vastuolus kogu artikli eelneva sõnastusega.¹⁷

Suureks tagasilöögiks võitluses Tartu Ülikooli asutamisa ja selle käsitlusele Rootsi ajal oli "Eesti NSV ajaloo" venekeelse trüki ilmumine. Võrreldes eestikeelse väljaandega oli tehtud mõningaid korrektiive. Märgiti "teatud positiivset osa" Baltimaade kultuuri- ja teadusloos, kuid põhitekst oli jäänud oluliselt muutmata. Tartu Ülikooli ajalugu ei vaadelda ühtse tervikuna, vaid kõneldakse ülikoolidest Rootsi ajal, seega kaht tegevusperioodi eraldi õppeasutustena käsitledes.

Järgnevalt hakatigi kõnelema ja kirjutama *Academia Gustaviana*'st ja *Gustavo-Carolina*'st kui Tartu Ülikooli eelkäija(te)st, luues sellega mitme ülikooli kontseptsiooni. Selle kontseptsiooni viimane kaitsja oli TRÜ ajaloo komisjoni esimene sekretär Erik Selli, kes esitas seda seisukohta ise-gi siis, kui tema refereeritavad autorid olid avaldanud lausa vastupidiseid arvamusi. Et Glavliti (tsensuuri) (ilmselt mingi parteilise seisukoha büro-kratliku esituse) järgi ei saanud lubada kasutada sõna *ülikool* Rootsi aja kohta, hakkasid vohama perioode märkivad paralleelnimetused *Academia Gustaviana* ja *Academia Gustavo-Carolina*. Alles 1974. a. võis juba ka TRÜ toimetistes ilmuda teadusartikkel "Tartu ülikooli finantsidest XVII sajandil".

Ülisuurt osa Tartu Ülikooli varasema ajaloo taastamisel etendasid aja-leht "TRÜ" (alates 1957) ja populaarteaduslikud ajakirjad "Nõukogude Kool" (1973) ja "Horisont" (artiklite seeria 1976–1982). Esikoht kuulub ajakirjale "Nõukogude Kool", kes avaldas enne teisi artikli Tartu Ülikooli asutamisest 1632. a.¹⁸ Toimetuse initsiatiivil avaldas ajaleht "TRÜ" aastail 1971–1976 palju numbreid läbiva artiklite seeria meie ülikooli ajaloost 17. sajandil lõpul – 18. sajandi algul.

1972. a. korraldas TRÜ teadusraamatukogu ulatusliku näituse, mis oli pühendatud ülikooli asutamise 340. aastapäevale, ilma et sel puhul oleks nimetuses kasutatud sõna *ülikool*.¹⁹ Praeguse aja vaatepunktist oli see lahtisest uksest sisse murdmine, kuid tolle aja seisukohalt tõestus. Näituse ettevalmistamisega nägi suurt vaeva raamatukogu töötaja Arvo Tering. Eriarvamusi silmas pidades rõhutati näituse kataloogi sissejuhatuses, et tegutsenud õppeasutus oli kahtlemata ülikool oma aja mõistes.²⁰

Teaduslikult tõsisemalt võetav oli järgnenud artiklite seeria ajakirjas "Horisont", alates 1976. a.²¹ Algul oli see kavandatud 5–6 artiklist koos-neva lühiülevaatena. Arvestades vastukajasad ja toimetuse arvamust otsus-tati pärast esimeste artiklite ilmumist anda detailsem käsitlus. Selle kava-muutuse tõttu on "Horisondi" ülevaade ebaproportsionaalne. Tõestamaks ülikooli tähendust oma aja teaduses oli oluline artiklite seeria teaduse aja-loost Rootsi-aegses ülikoolis²², millega liitub ka Arvo Teringu artikkel üli-kooli raamatukogust.²³ Juba tol ajal peeti nende artiklitega silmas kauge-maid eesmärke. Käesoleva artikli autori tähelepanu juhitu sellele, et üksik-

artiklitel oli kergem läbida Glavlit-i tsensuurivärvaid ja et need olid ettevalmistuseks Rootsi aja ülikooli käsitlusele eraldi raamatuna.

Ettevalmistused Tartu Ülikooli 350. aastapäeva tähistamiseks algasid 1970. aastate teisel poolel, kuigi ülikooli taasavamise juubeleid peeti edasi. Ülikooli ajaloo teadusliku käsitluse algust märgib seeria "Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi" ilmuma hakkamine 1975. a. (vastutav toimetaja Karl Siilivask). Aktiivselt osales juubeli ettevalmistamisel rektor Arnold Koop. Kolmeköitelise "Tartu Ülikooli ajaloo" ettevalmistustöid juhtis ja teost toimetas oma aja kohta liberaalses vaimus prof. Karl Siilivask, kuigi paljudes küsimustes sekkus KGB oma esindajate kaudu.

Ettevalmistustöodes tõusis probleemiks vajadus uurida ka Rootsis asuvaid arhiivimaterjale. Tõusin kandidaadiks selle ülesande täitmisel rootsi keele oskuse ja seetõttu, et olen suuteline lugema 17. sajandi allikaid kirjas ja keeles. Asja seadis kahtluse alla aga see, et ainult mõni aasta tagasi ei saanud ma luba minna kümneks kuuks Rootsi – NSVL Teaduste Akadeemia vahetuse korras ainult seetõttu, et Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-osakonna partorg, praegu kogu eesti rahvale tuntud lektor, keeldus andmast sellele oma allkirja. Põhjendus oli lihtne ja selge, ta nõudis, et kirjutaksin avalduse NLKP liikmeks astumiseks. Tol korral oli selle taga soliidne stipendium ja kõige soliidsem teadusasutus. Eesmärk oli siis doktoritöö kirjutamine, nüüd ainult ühe ülikooli ajaloo üks periood. Doktoritöö probleem oli suhteliselt lihtne lahendada: pärast kuus aastat kestnud tööd ja mitme artikli avaldamist alustasin lihtsalt uue teemaga. Nüüd ei olnud aga võimalik teemat vahetada ega olnud ka teada, kust võiks Tartu Riiklik Ülikool teaduskomandeeringuks raha saada. Kõigele lisaks ei olnud ma ka valmis muutma oma parteilisust, mida mulle nüüd eriti pahaks panti.

Esiolgu lahenes asi nii, et vastavalt ülikooli taotlusele andis NSVL Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeerium komandeeringu Rootsi. Kui novembri lõpul 1979 Tartust Moskvasse sõitsin, teadsin, et sõit on kaheks nädalaks, nii et mul polnud vaja mõelda isegi talverõivastusele. Moskvas teatas ministeeriumi daam, et helistatud on EKP Keskkomiteest minu sõidu toetuseks ja et mulle antakse komandeering kaheks kuuks. Helistaja oli Vaino Väljas või tema usaldusisik. Mul jätkus siiski häbematust pärida, kas selleks komandeeringuks on ette nähtud ka mingi rahasumma. Soovitati võtta nädalaks toitu kaasa ja vaadata, kas pole saada mingit stipendiumi, vastasel juhul tulgu ma järgmisel nädalal Moskvasse tagasi (kõik komandeeringus käijad ju ei tulnud).

Sõit Tartust Stockholmi oli peaaegu nagu Karl XII-l Põhjasõja ajal 1701–1714, selle erinevusega, et Rootsi kuningas ei jõudnud Moskvasse, mina Türgimaale. Lõpuks jõudsin 1. detsembril 1979 otsevaguniga marssruudil Moskva–Varssavi–Berliin–Trelleborg–Malmö–Stockholm kohale,

olles hilinendud 16 tundi. Et ühtegi tuttavat enam jaamas vastas ei olnud ja ükski telefoninumber ei vastanud (numbrid olid muudetud, nagu hiljem meilgi toimus) sõitsin Uppsalasse, et üles otsida Aleksander Loit. Nüüd laabus kõik suurepäraselt. Meie kaasmaalane oli suutnud hankida mulle Rootsi Instituudi stipendiumi — tervelt 2000 krooni. See oli summa, mis oli mõeldud Rootsi üliõpilasele üheks kuuks, eesti maamehele jagus aga kaheks, seda enam, et Balti Instituut muretses mulle väikese armsa toakese (4×5 m). Sain töötada Rootsi arhiivides ja raamatukogudes jaanuari lõpuni 1980. Ilma selle uurimistööta poleks olnud võimalik kirjutada köidet Tartu ülikooli ajalooost Rootsi ajal. On väga kahju, et parteiline tsensuur lõikas raamatu eessõnast ära tänuavaldused kõigile asutustele ja isikutele välismaal.

Uurimisreisi ajal õnnestus siluda veel üks mätas teel, mis pidi viima juba otsekursil 350. aasta juubeleile. Ühel laupäeval kella kuue paiku hommikul helises mu toakeses telefon ning TRÜ ajaloo komisjoni sekretär Milvi Reinfeldt (Hirvlaane) teatas ärevusega hääles, et suures Punases Majas nõutakse kiiresti ülikooli asutamisüriku notariaalset koopiat, vastasel juhul ei ole võimalik saada juubeliks luba. Tagapõhjuna tuleb arvestada, et ülikooli taasasutamise juubeleid tähistades ei olnud mitte ainult 1952. a., vaid ka veel järgnevatel kordadel venekeelsetes tekstides kasutusel sõna *asutamine*. Sellise koopia hankimine tõi kaasa hulga sekeldusi (Riigiarhiivi raudkapist sügaval kaljude all ei anta ürikuid välja, notar ei tule arhiivi ja arvab, et ajaloodokumentide ehtsuse tõestamine ei ole tema, vaid ajalooprofessori ülesanne). Lõpuks, kui olin Gustav II Adolphi allkirja ise tõestanud, tehti kinnitus ka juriidilises büroos, seejärel veel Nõukogude saatkonnas. Lahendatud sai ka koopia üle piiri toimetamine (võis karta loetamatu teksti konfiskeerimist): lasksin selle saata Eesti NSV välisministrile. Aega oli veel piisavalt, et rektor saaks hankida juubeli pidamise loa ja kinnitada ürituste kava kuni viimase lillepanekuni.

Läbi ränkade ja ägedate arutelude valmisid siiski ka juubeliväljaande "Tartu Ülikooli ajalugu" kõik kolm köidet. Pärast üht sellist arutelu kustutati minu nimi juba poolvalmis I köite käsikirjalt ja asendati kolleegi omaga. Protest ja heatahtlike inimeste toetus võeti sel ajal siiski arvesse, aga enesetsensuuri ei tohtinud enam ka unustada. Toredaks kingiks külalistele, paigutisest kroonulikkusest hoolimata ka raamat endale vaatamiseks oli album.²⁴ Väga oluline publikatsioon, mille ilmumine lükkus küll juubelijärgsesse aega, oli Arvo Teringu poolt trükiks ette valmistatud ja uurimustööst saadetud "Album academicum", milles esitatu seadis meie üliõpilaskonna teiste vanade ülikoolide omade ritta.²⁵

Eestis avaldatud väljaannete kõrval tuleks aga tingimata arvestada meie paguluses viibinud kaasmaalaste ja välismaalaste väljaandeid, millest ülevaate andmine nõuaks eraldi ettekannet või artiklit. Meenutame siin-

kohal paguluses tegutsenud Eesti Seltsi väljaandel ilmunud Karl Inno ingliskeelset raamatut²⁶ ja soomlase Matti Sainio publikatsiooni Tartu Ülikoolis *Academia Gustaviana* perioodil kaitstud dissertatsioonidest²⁷.

Tartu Ülikooli asutamise 350. aastapäeva tähistati Tartus septembris 1982 suurejooneliselt nõukogulikus pompöösses laadis, kuid see oli siiski ka rahvuskultuurisündmus. Oma osa juubeli ettevalmistamisel oli Tartu Ülikooli ajaloo muuseumil, kes oli algusest peale võidelnud ajaloolise tõe eest ja loonud lühikese ajaga külaliste tähelepanu köitnud ekspositsiooni. Üheks osaks juubelipidustustest oli aktus Uppsala Ülikooli aulas 6. novembril 1982. Ilmselt väärib juubeli enda tähistamine eraldi käsitlust.

Kirjandus

- ¹ **Hirvlaane, Milvi.** Tartu Ülikooli ajaloo lühendamisest 1952. aastal. Amputation of the history of Tartu University. Summary. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXVII. Tartu, lk. 47–63.
- ² **Raid, Lembit.** Tartu Ülikool pärast EK(b)P Keskkomitee 1950. a. märtsipleenumit. After the plenum. — Spring–summer, 1950. Summary. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXVII. Tartu, 1993, lk. 14–20; **Raid, Lembit.** Tartu Ülikool stalinistlikus pareipoliitikas aastail 1940–1952. Tartu Ülikool läbi kolme okupatsiooni. Tartu University through three occupations. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXV. Tartu, 1991, lk. 12–33; **Raid, Lembit.** Vaevatee. Tartu Ülikool kommunistlikus parteipoliitikas aastail 1940–1952. Tartu, 1995.
- ³ **Vääri, Eduard.** Humanitaarõppejõudude ja üliõpilaste vastu suunatud ideoloogilised rünnakud ajalehtedes “Postimees” ja “TRÜ” aastail 1945–1955. About the ideological campaigns against the teachers and students of the humanisties in the newspapers “Postimees” (“Postman”) and “Tartu Riiklik Ülikool” (“Tartu State University”) in 1945–1955. Summary. Tartu Ülikool läbi kolme okupatsiooni. Tartu University through three occupations II. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXVII. Tartu, 1993, lk. 75–82.
- ⁴ **Martis, Ela.** Üliõpilaste represseerimisest 1950–1951. Tartu Ülikool läbi kolme okupatsiooni. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXV. Tartu, 1991, lk. 34–40.
- ⁵ **Siilivask, Karl.** Poliitilisest võitlusest Tartu Riiklikus Ülikoolis aastail 1950–1970. Tartu Ülikool läbi kolme okupatsiooni. Tartu University through three occupations II. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXVII. Tartu, 1993, lk. 21–46.
- ⁶ **Lepp, Hans.** Svenska Kungliga besök i Estland. Rootsi kroonikandjad Eestis. Kronprints Gustaf (VI) Adolphi külaskäik Eestisse 1932. aastal Kronprins Gustaf (VI) Adolfs besök i Estland ar 1932. [1992].

- ⁷ **Ant, J., Raid, L.** EK(b)P Keskkomitee 1950. a. VIII pleenumi mõjust Tartu Ülikoolis. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XXII (1). Tartu, 1989, lk. 176–188.
- ⁸ **Петухов Е. В.** Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802–1902). Юрьев, 1902.
- ⁹ **Петухов Е. В.** Латино-шведский университет в Дерпте и в Пернове в XVII и в начале XVIII века. Журнал Министерства народного просвещения. Часть CCCXXXV. Май 1901, с. 120–149.
- ¹⁰ **Transehe-Roseneck, A. v.** Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert. Strassburg, 1890, S. 68.
- ¹¹ **Schirren, C.** Zur Geschichte der schwedischen Universität in Livland. — Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands. Bd. VII. Heft 1. Riga, 1853, S. 41–68.
- ¹² Hirvlaane, M. *Op. cit.*, lk. 48.
- ¹³ **Мартинсон Э. Э.** История основания Тартуского (б. Дерптского) университета. Ленинград, 1954.
- ¹⁴ Eesti NSV ajalugu. I kd. Kõige vanemast ajast XIX sajandi 50. aastateni. Tallinn, 1955, lk. 385–386.
- ¹⁵ **Кенкмаа Р., Эрингсон Л.** Из истории *Academia Gustaviana* в Тарту (1632–1656). Скандинавский сборник II. Тарту, 1957, с. 137–175, 300, 317.
- ¹⁶ **Эрингсон Л.** Из истории *Academia Gustavo-Carolina* (1690–1710). Скандинавский сборник VII. Таллинн, 1963.
- ¹⁷ Vt. Tartu Riiklik Ülikool, 1973, 23. märts. Käesoleva artikli autor rõhutas vastupidist: *Academia Gustaviana* oli "... ajajärk Tartu ülikooli ajaloost." (**Piirimäe, H.** Probleeme *Academia Gustaviana* ajaloost. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi I. Tartu, 1975, lk. 75).
- ¹⁸ **Piirimäe, H.** Kui Tartust sai ülikoolilinn. Nõukogude Kool, 1973, nr. 1, lk. 76–81.
- ¹⁹ *Academia Gustaviana 1632–1665. Academia Custavo-Carolina 1690–1710.* Näituse kataloog. Tartu, 1974.
- ²⁰ **Piirimäe, H.** Ülikoolist Tartus XVII sajandil. *Academia Gustaviana ...* Näituse kataloog. 1972, lk. 9.
- ²¹ **Piirimäe, H.** *Academia Gustaviana* asutamine. Horisont, 1976, nr. 12, lk. 16–19; Kui rektor kolmas mees oli ja kaerte eest raamatuid osteti. Horisont, 1977, nr. 1, lk. 15–17; Kus tegutsesid mitme maa kultuurilukku läinud professorid. Horisont, 1977, nr. 2, lk. 18–20; Professorid, kes läksid ajalukku. Horisont, 1977, nr. 3, lk. 21–25; Kui tudengikandidaati veel igast küljest puust hõõvliga üle lasti. Horisont, 1977, nr. 5, lk. 22–24; Miks Tallinnast ei saanud ülikoolilinna. Horisont, 1977, nr. 7, lk. 22–24; Kas Tartu, Pärnu või hoopis Riia. Horisont, 1977, nr. 9, lk. 26–27; Kui õppejõud olid enamasti rootslased, üliõpilased aga sakslased. Horisont, 1977, nr. 12, lk. 21–23; Kui ülikool Pärnu kolis. Horisont, 1978, nr. 3, lk. 22–25; Pärnu — ülikooli lootuste linn. Horisont, 1978, nr. 5, lk. 25–

- 27; Kui sõda möllas enam kui kaks aastakümnet. *Horisont*, 1978, nr. 7, lk. 22–24; 17. sajandi tudeng. *Horisont*, 1978, nr. 9, lk. 22–25; Kuidas tudeng riides käis ja ära elas. *Horisont*, 1978, nr. 12, lk. 18–20; Liivimaa Ateena, mis Emajõe ääres õilmitseb. *Horisont*, 1979, nr. 5, lk. 16–18; Kui maakeeles luuletusi tehti. *Horisont*, 1979, nr. 7, lk. 20–22; Naabermail ja laias maailmas. *Horisont*, 1979, nr. 9, lk. 20–21; Rahvaalgustajad, teadlased, kirjanikud. *Horisont*, 1980, nr. 2, lk. 20–22.
- ²² **Eelsalu, H.** 1633 — Tartu akadeemilise täheteaduse sünniaasta. *Horisont*, 1980, nr. 3, lk. 12–14; **Lumiste, Ü.** Teadusrevolutsiooni ääretuultes. *Horisont*, 1980, nr. 4, lk. 26–28; **Tulviste, P.** Kui Tartus hingeteadust uurima hakati. *Horisont*, 1980, nr. 8, lk. 20–22; **Kard, P.** Füüsikateaduse lähteil Tartus ja Pärnus. *Horisont*, 1981, nr. 5, lk. 25–27; nr. 7, lk. 24–27.
- ²³ **Teriing, A.** Raamatutel on oma saatus. *Horisont*, 1980, nr. 7, lk. 23–25.
- ²⁴ *Alma mater Tartuensis.* Tartu Riiklik Ülikool. Тартуский государственный университет. Tartu State University. Staatliche Universität Tartu 1632–1982. Tallinn, 1982.
- ²⁵ **Teriing, A.** *Album Academicum* der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710. Tallinn, 1984.
- ²⁶ **Inno, Karl.** Tartu University in Estonia during the Swedish Rule (1632–1710). Stockholm, 1972.
- ²⁷ **Sainio, Matti A.** Dissertationen und Orationen der Universität Dorpat 1632–1656. Stockholm, 1978.

ÜLIKOOLI JUUBEL JA PEAHOONE ÜMBRUSE KORDATEGEMINE

Erich Kukk

Juubeliaasta kevadel 1982, kui suviste praktikate ja välitööde plaanid ka-teedris olid juba paika pandud, kuulsin üllatusega, et mind on prakti-ka juhendajate kirjast välja arvatud ja tuleb hoopis ülikooli ümbrust korrastama hakata. Plaanid olid vägevad: 1) korda teha peahoone ümbruse haljastus ja vastavalt projektile rekonstrueerida Kuningaplats, 2) korrasta-da ja ümber kujundada peahoone siseõu. Esimese ülesande sisuks oli pea-hoone ümber olevate muruplatside kujundamine, kividega ääristamine ning muidugi muru uuendamine. Kuningaplatsi rekonstrueerimiseks oli valminud üsna töömahukas projekt, autoriks Tallinna haljastusarhitekt Helgi Uusland. Uued teed, suurem osa puud ja põõsaid maha, platsi ja peahoone vaheline hekk maha. Selle asemele pidi tulema maakivist iste-müür. Kirvest pidi saama ka tänavu kevadel maha võetud saar. Veelgi kar-dinaalsemad muutused nägi ette peahoone siseõue projekt. Tagaukseni pi-di mõlemast väravast minema massiivne, kahes servas veerennidega be-toontee ning ülejäänud õu oli ette nähtud katta raudteejaama ette viivalt tollaegselt Heidemanni tänavalt üles võetud neljakandiliste kividega. Tööjõuks pidi saabuma veerandsada Novosibirski ehitusmalevlast-tuden-git.

Minu protestide ja ebakompetentsuse juttude peale olevat öeldud, et tõi Tjumenist sealauda ehituselt tudengid elusalt tagasi, küllap saab hak-kama ka Novosibirski ehitusmalevlaste kantseldamisega. Ka Tjumenisse sattusin sundkorras, aga see on hoopiski teine teema. Ei jäänudki muud üle, kui tegutsema hakata. Esimeseks tegevuseks oli, tööjõudu ja aega hin-nates, endale selgeks teha, millises mahus on projektid täidetavad. Tut-tavate linna haljastustrusti töötajate nõuanded, konsultatsioonid projektide autoritega (peahoone siseõue projekti oli teinud restauraator Jüri Kula-salu) olid esimeseks abiks eneseharimisel. Hea seegi, et mõlemad projek-teerijad olid head tuttavad ja paljuski üsna järeleandlikud, sai loobunud mitmest ebareaalsest plaanist. Peahoone siseõues olid selleks betoonteed ja kiviisillutis, esimene õue maapõues paiknevate teadmata millises seisu-korras olevate torustike (vesi ja kanalisatsioon) ning lugematute juhtmes-tike, teine aga ülejõu käiva töömahu ning selleks puuduvate oskuste tõttu. Suutsin peakomisjonile selgeks teha, et kiviisillutise klompimine on olnud

Tartus vaid Peipsi-äärsete vanausuliste oskustööliste pärusmaa. Tõsi, kivi-sillutisega kaetud peahoone siseõu lisanuks kogu hoonele arhailist hõngu, kuid olemasoleva tööjõu ja ajaga olnuks see nurjumisele määratud ettevõtmine. Kui veidi hiljem hakkasime seina-äärseid niiskusetõrjevõõsid valama, selgus et nappis ka betooni. Teede puhul oli arhitekt nõus asendama betooni plaatidega, ülejäänud õuele aga külvasime muru. Igasugused kaevamistööd õues tulevikus olid juba ette tükk maad lihtsamaks tehtud. Juhtmetike ja torude olemasolule ja sellest johtuvale juhtis esimesena tähelepanu kadunud Voldemar Kiis. Plaatte teede katmiseks nii siseõues kui ka Kuningaplatsil polnud ka, kuid nädala jooksul saabus neid Tallinnast tänu Bruno Sauli abile nii suurel hulgal, et jätkus isegi Tähe tänavale füüsikakorpuse ümbruse tarbeks. Kogu selles tohuvabohus oli ka üks ääretult meeldiv joon. Ükskõik kelle poole oma muredega pöördusid, oli see siis ülikooli inimene või väljastpoolt — kõik püüdsid jõudumööda aidata. Kui töid alustasime, oli ülikoolis pidev tsemendipuudus. Juhuslikus peolauaseltskonnas juhtusin asjast kurtma, seltskonnas oli aga ka paar Kunda tehase inimest. Nad ütlesid, et neil lendab iga ööpäev korstnast õhku vähemalt üks pütitäis (see on 10 tonni). Ei möödunud nädalatki ja kohal oli Kunda tehase kingitus Tartu Ülikooli juubeliks — 10 tonni parimat tsementi!

Anekdoodimaigulisi lugusid juhtus Kuningaplatsi töodel. Projekteerija ei olnud ette näinud teeradu garaaži jalgvärvavast peahoone ukse ja majandusmaja poole. Puutöökoja juhataja Hannes Peetso aga kuulutas täiel häälel ja kogu sealse seltskonna nimel, et külvake nii palju muru kui tahate, meie hakkame ikka otse käima. Positiivne eeskuju teeradade inimsõbralikust kujundamisest vibusilla sealpoolse otsa puhul oli olemas ning kokkuleppel projekteerijaga panimegi teed paika nii, nagu nad seniajani on püsinud ning ka üle muru käimise vajadust pole. Teine piinlik olukord tekkis Gustav Adolphi ausamba aluse kiviga. See kästi igal juhul maa seest välja kaevata ja minema vedada. Lähem tutvumine aga näitas, et rahn käib meile ühes tükis üle jõu, kiviraiujaks hakata aga polnud ei aega ega tahtmist. Arhitekt oli klassitsismi kaanoneid silmas pidades (sümmeetria!) Kuningaplatsi ümara lillepeenra peahoone tiiva pikendusele tõstnud ja kivi jäigi üsna lillepeenra serva peale. Selgitasin peakomisjonile, et meie ainus võimalus on teha peenar nii kõrge, et kivi jääb paraja mullakihi alla. Oma selgituse lõppu aga lisasin ettevaatamatu lause, et poolakast kirjamees S. J. Lec on oma "Sugemata mõtetes" paberile pannud aruka tõetera: "Kui purustate ausambaid, säilitage alused, neid võib ka edaspidi tarvis minna." Pilg komisjoni eesistuja, rektor A. Koobi näole pani keelt hammustama, kuid plahvatust ometi ei järgnenud. Kivi kästi matta nii sügavale mulla alla kui võimalik. Õigus oli S. J. Lecil, aluskivi tuligi tarvis.

Väga palju tollaegseid tegemisi sai tehtud ajutiseks, kuid järjekordselt leidis tõestust mõttetera, et pole midagi püsivamat ajutisest. Ajutine muru on kestnud siiamani, tuhkpuuhekk lõigati maatasas alles möödunud suvel ja ehk jõutakse lähemal ajal heakorrastamisega ka peahoone ette ning muidugi ka siseõue. Metsainstituudi kingitud ja rektori istutatud kuused õues on veel elus, paar suuremat puud aga ootavad samas jälle saameest. Tol korral aitas mul siseõue kuivanud saari ja garaaziesist vahtrat maha saagida zooloog Nikolai Laanetu. Ülikooli hobusemees küsis, mida ma teen pakkudega. Lubasin need temale, kuid tingimusel, et ta ka kogu muu prahi (lehed, oksad) ära koristab. Kõik see leidis aset esmaspäeval, teispäeva hommikupoolel aga oli korraline peakomisjoni koosolek. See algas rektori küsimusega haljastusrühmale, mis nipiga saadi jagu sellest kohutavast risuhunnikust, millest ta eile õhtul koju minnes pidi üle turnima. Ei jäänud muud, kui öelda, et eraettevõtlus on ikka üks väärt värk küll.

Palju närvikõdi pakkusid nii minule kui ka peakomisjonile viimased murukülvid ja peahoone siseõu. Teeplaatide paigaldamiseks värvati mulle appi ka meie teaduskonna abipersonali ja õppejõude. Müts maha nende südametunnistusega tehtud töö ees, siiani on nende valmistatud teosad paremas korras kui malevlaste omad. Kui juubeli alguspäevani oli vaid poolteist nädalat, tuli järjekordsel koosolekul rektori esimene küsimus taas haljastuskomisjonile: "Muruplatsid pidid nädal enne juubeli algust haljendada, milline on seis"? Rektori kabineti akna ääres seisis tollaegne rektori nõuandja Ülo Saag, kes mind ennetades lausus: Arnold, tule, palun, vaata aknast välja". Ettekasvatatavat ja paigale lahti rullitavat muru tol ajal suuremates kogustes kahjuks veel ei toodetud ning ega meil poleks rahagi selleks lihtne saada olnud. Seetõttu jäi väljapääsuks vaid muru külvamine. Rektor kutsus ka ülejäänud komisjoni liikmed akende juurde ja küsis, kas ta näeb silmamoondust või on siseõuel juba tõesti rohekas toon peal. Hommikul, kui ta üle õue tööle tuli, olnud maa must mis must. Küsimusele vastuseks jäi üle vaid lisada, et jõuame juubeliks muru isegi tasaseks niita. Jälle pääsesin ebameeldivustest tänu headele nõuandjatele linna haljastustrustist, kes olid õpetanud, et muruseeme idaneb palju kiiremini, kui seda enne külvi mõni tund soojas vees leotada.

Lõpetuseks tahaks manitseda kõiki peahoone ümbruses (ja ka muudel Tartu linna haljasaladel) olesklevaid või tegutsevaid noori ja vanu. Hea inglise muru saamine pole kuigi keeruline, seda tuleb vaid pidevalt hooldada ja regulaarselt kaks korda nädalas niita. Nii vähemalt sada aastat töödeldud muru talub igasugust tallamist ja isegi hobusekapju. Masendav on olnud Tartu linna vaieldamatu esindusmuru lapikese — peahooneesise muru — seisukord pärast igakevadisi ülikooli lõpupäevi. See muru aga on nii Tartu linna kui ka ülikooli visiitkaart.

ARNOLD KOOP — KES TA OLII?

Hillar Palamets

1990. a. trükimusta näinud "Eesti entsüklopeedia" 5. köide kirjutab 34. leheküljel Arnold Koobi kohta: "eesti haridus- ja riigitegelane, Eesti NSV teeneline teadlane (1982), filosoofiadr. (1986), prof. (1972), NSVL Pedagoogikaakadeemia k.-liige (1968), ENSV TA liige (1986), sotsial. töö kangelane (1982), NLKP liige (1946). Võttis osa Suurest Isamaasõjast Balti laevastikus ja Eesti laskurkorpuses. Lõpetas 1955 TPedI ja 1960 NKLP KK Ühiskonnateaduste Akadeemia." Järgneb teenistuskäik ning liikmeks olemine kõrgemates nõukogude ja parteiorganites.

Käesolevas käsitluses huvitab meid Arnold Koop Tartu Riikliku Ülikooli rektorina, kellena ta töötas 1970. aasta 1. maist kuni oma surmani 21. aprillil 1988. a., seega ligi 18 aastat. TRÜ rektoriks nimetati ta 1970. a. jüripäeval, käskkirjale kirjutas alla ENSV kõrg- ja keskerihariduse ministri esimene asetäitja H. Peremees, kuna ministriks oli sel ajal veel A. Koop ise.

Tartu Ülikoolis suhtuti tallinnase A. Koobi määramisse ülikooli etteotsa mõningase umbusuga. Füüsikadoktorist professori Feodor Klementi juhtimisstiili ja isikuomadustega oldi ligi kahe aastakümne jooksul harjutud, teda aktsepteeriti teadlasena ja juhina, kes osutas tähelepanu peamiselt ülikooli teadustööle ja Tartu Ülikooli kunagise hea maine taastamisele selles valdkonnas. Arnold Koop oli ajalookandidaat ja dotsent — ülikooli olid seni juhtinud ikka doktorid ja professorid. Teda teati kui ühe Tallinna konkureeriva kõrgkooli energilist juhti, kes oli kahe aasta eest edutatud Eesti NSV kõrgharidusministriks. Ei kaheldud A. Koobi administratiivsetes võimetes ega selles, et tal oli hea ülevaade kogu Eesti kõrghariduse seisust. Kõrgkooli juhtimist tundis ta isiklike kogemuste järgi nii dekaani kui ka rektori tasandil — oli ta ju 1960–1968 olnud Tallinna Pedagoogilise Instituudi eesotsas. Küll kaheldi, kas ta ikka hakkab juhtima Tartu suurkooli kogu jõu ja südamega, nagu ta oli teinud Tallinnas.

Tulles 1970. a. kevadel Tartusse, oli Koop nendest meeoludest teadlik. Abikaasa Hilja Koop on meenutanud: "Mäletan hästi seda päeva 1970. a. kevadel, mil tal tuli esimest korda rektori seisuses esineda TRÜ nõukogule, kus oli palju auväärseid teadlasi ja õppejõude. Olime sel päeval kogu perega Tartus. Abikaasa ilmselt närveeris, valmistudes vägagi tõsiselt oma ettekandeks. Veel enne nõukogu koosolekule minekut vaatas

ta kriitilise pilguga oma kõne teksti läbi. Ootasin ta tagasitulekut ja minu jaoks venis aeg väga aeglaselt. Lõpuks ta tuli. Tuli reipal sammul ja heas tujus, ütles et ei olnud vigagi. Nähtavasti jäid Tartu õpetatud mehed uue rektori ettekandega rahule.

Raskusi rektoritöö alguses oli palju. Enda esimesteks ülesanneteks pidas ta ülikooli väljaehitamise hoogustamist ja teadusliku uurimistöö intensiivistamist, eelkõige fundamentaalteaduste alal. Ütles kodustele: “Kõik senine oli ainult ettevalmistus, tõeline töö ootab mind siin.”

Mõneski sarnanes uus rektor pensionile siirduvaga, kuigi nende vanusevahe oli 19 aastat. Mõlemad olid esinduslikud pikakasvulised mehed. Klement halliks läinud rektoriaastatega, Koop mõne nädalaga Leningradi blokaadis kõige karmimal 1942. a. kevadtalvel. Klement meenutas oma hoiakutelt ja käitumismaneerilt inglise härrasmeest. Koop oli hoopis avatum, kiirem, energilisem, võiks öelda ameerikalikum.

Mõlema rektori tööga oldi kõrgemal pool rahul. Seda tunnistavad rohked autasud, eelkõige aga see, et mõlemad said Tartu Ülikooli pikaajalise juhtimise eest sotsialistliku töö kangelase aunimetuse. Mõlemal tuli esineda nii rektori kui ka kuraatori rollis, s.t. esindada ülikooli võimude ja võime ülikoolipere ees. Mõlemad olid NSV Liidu Ülemnõukogu saadikud ning kuulusid EKP Keskkomiteesse. Ei ole põhjust kahelda nende lojaalsuses kommunistlikule parteile ja nõukogude valitsusele.

Nõukogude kõrghariduse süsteemis oli küllaltki oluline, et ülikool saaks ka formaalse tunnustuse osaliseks. Ordenitest ja muudest autasudest olulisem oli TRÜ arvamine 1978. a. Nõukogude Liidu 21 juhtiva ülikooli hulka. See andis uusi võimalusi nii uute allüksuste, ametikohtade loomises kui ka finantseerimises.

A. Koobi rektoriks asumise ajal tundis ülikool teravat vajadust uute hoonete järele. Peahoone põlemine 1965. a. lõpul oli juhtkonnale Tallinnas küll tõendanud, et senised TRÜ kurtmised kitsikuse üle ei ole tühi jutt, kuid tegudeni jõudmine nõudis tugevat ja pidevat tagantlökkamist. Selle tööga tuli uus rektor toime. 1970. aastate esimesel poolel sai ülikool kaks kõrgühiselamut, aastakümne keskel uue füüsikakorpuse Tähe tänava algusse, siis majandusteaduskonna õppehoone Nooruse tänavale ja mis peasi — lõpuks valmis ka teadusraamatukogu uus ja avar hoone.

Oskuslikult kasutas A. Koop võimalusi, mis avanesid seoses Tartu Ülikooli 350. aastapäevaga. Haldusprorektor Ain Otstavel, kes oli ametis just neil aastatel, meenutab. “Meie ülikooli 350. aastapäeva laialdane tähistamine muutus reaalsuseks pärast seda, kui Vilniuse Ülikool, trotsides kõiki raskusi ja takistusi, oli maha pidanud oma 400. aastapäeva. Nüüd oli vaja saavutada nii Tallinna kui Moskva võimumeeste nõusolek Tartu Ülikooli juubeli tähistamiseks. Vilniuse Ülikooli asutamise fakt oli ju hoopis nõrgemini argumenteeritud kui meie oma. Vastuväiteks oli aga, et alles tähis-

tas Tartu Ülikool pidulikult oma 175. aastapäeva, kuidas siis nüüd äkki 350. See kerkis korduvalt põhiargumendina esile rektori juures toimunud nõupidamistel just nende jõudude käes, kes tahtsid, et meie ülikooli algust loetakse ikka 1802. aastast.

Rektor käis vastavat luba taotlemas Moskvast, NLKP Keskkomitees. Kui ma ei eksi, siis koguni Suslovi enese juures ja sai lõpuks sekretariaadi otsuse, milles oli väga lühidalt kirjas: "Lubada Tartu ülikoolil tähistada ..." Alles pärast seda nõustus juubeliga ka Eesti tollaegne juhtkond, kes esialgu ei tahtnud meie suurest juubelist midagi kuulda. Meie suureks eeliseks oli see, et rektor A. Koop oli sel ajal Ülemnõukogu eelarvekomisjoni sekretär. See koht võimaldas tal hankida ülikooli juubeli tarvis keskusest täiendavaid rahasummasid. Sealhulgas ka valuutarublasid, mille eest sai osta sisseseadet uue raamatukoguhoone tarvis. Eelkõige riuleid. Ma ei kujuta ette, mis oleks raamatukogu sisustamisest saanud, kui neid riuleid ei oleks tulnud, sest puust riuleid ei lubanud tuletõrje üldse kasutada."

Nii lahenesid juubelitööde käigus ülikooli majandust aastakümneid häirinud probleemid. Tuli lahendada ka küllalt kidaseid küsimusi. A. Ots-tavel: "Vaidlusi kutsusid esile peahoones ette nähtud ümberehitused, mille tulemusena muutus senine ruumide jaotus. Mul oli selles osas rektor A. Koobiga mitu päris ägedat kokkupõrget ja seda just strateegilistes küsimustes. Peahoone oli arvatud üleliidulise tähtsusega arhitektuurimälestiste hulka, mida tohtisid projekteerida ja restaureerida ainult kõige kvalifitseeritumad spetsialistid ... Oli teada, et projekteerimine venib, meil aga ei olnud ikka veel selge, millised peahoone ruumid lähevad restaureerimisele, kes peab välja kolima ja kuhu. Iga allasutus tahtis just oma ruumide olukorda parandada. Istusime rektoraadis koos tundide kaupa ja pakkusime variante, aeg aga lendas. Lõpuks saadi remont peahoones täie hooga käima, siis tuli teha aula töödes kaks vaheaega. Üks oli siis, kui rektor tähistas oma 60. sünnipäeva, teine, kui aulas toimus NSV Liidu Teaduste Akadeemia täiskogu väljasõiduistung, mida juhatas isiklikult akadeemia president A. Aleksandrov. Kaks korda tuli remont katkestada, remondi jäljed koristada, et siis kohe jälle kiires tempos jätkata."

Juubeli käigus sai ülikool Emajõe vasakule kaldale kehakultuuriteaduskonna uue hoonetekompleksi, auditooriumide korpuse juurdeehituse füüsikahoonele, uue kõrgühiselamu Nooruse tänavale ja mõndagi muud. Paljude ülikooliinimeste mällu on Arnold Koop jäänud kui energiline ehituste organiseerija, kelle töö oli ka tulemusi.

Oma juhtimisstiililt oli A. Koop küllaltki resoluutne. Meenutavad prorektorid. Herbert Metsa, teadusprorektor: "Rektoraadi koosolekud toimusid vastavalt vajadustele rektori kabinetis. Rektor istus laua otsas ja rektoraadi liikmed kahel pool lauda. Rektor oskas koosolekuid juhtida, olles sel-

les osas küllaltki kindla käega mees. Õppetöö küsimustes luges ta ennast igati pädevaks otsuseid langetama. Teadustöö osas pidas aga teiste mees- tega enne nõu ja arvestas nende arvamusi, enne kui midagi kardinaalsemat otsustas.”

Kaugõppeprorektor Valter Haamer, kes töötas A. Koobiga koos 18 aastat: “Koop usaldas oma lähemaid kaastöölisi. Ja kui ta teinekord juhtuski oma seisukohti ülemäära emotsionaalselt väljendama, siis ei hakanud ta viha pidama, vaid leidis peagi võimaluse, kuidas rahulikult jätkata.”

Neid A. Koobi iseloomujooni kinnitab ka abikaasa: “Ta oli vägagi emotsionaalne, elades nii kordaminekuid kui ebaõnnestumisi üle võrdse intensiivsusega. Ta näoilme oli kiiresti muutuv. Selles peegeldus iga väiksemgi tundenüanss, ta ei suutnud seda varjata. Jättis paljugi ainult enda teada, elas sissepoole, kuigi näis paljudele hästi lõbusa, optimistliku, ekstravertse isikuna.”

Aastate jooksul tegi rektorile muret doktoritöö koostamise venimine. Selleks oli lubatud kaheksa kuud looningulist puhkust, mille kättesaamisega oli alatasa raskusi. Hilja Koop: “Näib otse saatusliku kokkulangemisenä, et niipea kui ta vormistab puhkuse, haigestub pikemaks ajaks üks prorektoritest ... Üksteise järel vahelduvad õppe-, teadus- ja haldusprorektor. Kogemustega inimeste asemele astuvad uued. Sellises olukorras on rektori pikemaajaline eemalolek ülikoolist mõeldamatu.”

Tahab iga hinna eest saada doktoritööga ühele poole enne ülikooli 350. aastapäeva. Juubeliteelne aeg on aga väga pingeline ja töörohke. Hakkab kirjutama oma uurimisteemal, mis puudutab kõrgkoolipedagoogikat, teist monograafiat, et selle ilmunisel esitada doktoritöö kaitsmiseks laiendatud autoreferaat.

Kulub veel kolm aastat, enne kui A. Koop väitleb ennast Moskvas filosoofiadoktoriks. See toimub 24. detsembril 1985. a. teemal “Haridus sotsialismi tingimustes kui sotsiaalne süsteem”. “Erilist rõõmu tal sellest kaitsmisest enam ei olnud,” meenutab abikaasa, “rahulolu aga küll, sest nagu ta ise ütles, oli nüüd auvõlg *alma mater*’i ees lõpuks lunastatud.”

Meenutatakse veel, et A. Koop oli spordilembene mees, kes noorusest peale oli tegelnud aktiivselt kehakultuuriga. Oli järgusportlane nii poksis kui ka võrkpallis. Kuni 60. eluaastani käis pühapäeviti võrkpalli mängimas — pikki mehi rektoraadis selle tarvis jagus. Armastas jalgsi käia — kodust Tähtverest läks peahoonesse ikka jala. Ka teatriskäikudel loobus autost.

Ja lõpuks selline detail. Kui jäädvustasin 1984. a. alguses ülikooli helistuudios A. Koobi sõjamälestusi, rääkis ta pärast lindistust mitteametlikus korras järgmise loo. Tahtnud astuda 1946. a. Tartu Ülikooli kaugõppesse ajalugu õppima. Ülikoolis leiti, et tal puudub vajalik paber keskhariduse kohta — Leningradi veetranspordikooli lõpetamist ei peetud

piisavaks. “Astusin siis peahoone uksest välja ja töötasin südametäiega, et minu jalg ei astu kunagi enam üle selle maja läve.”

Ometi astus. Ja kuidas veel. Järeltulevatele põlvedele jääb hinnata selle astumise kõiki plusse ja miinuseid.

SUMMARIES

THE FACULTY OF MEDICINE AT THE UNIVERSITY OF TARTU DURING 1970s–1980s

Ain-Elmar Kaasik

For obvious reasons the Medical Faculty suffered less under the Soviet ideological pressure than other faculties of the University of Tartu. One could even state that the period under study was rather successful for the faculty. The threat of academic incest was diminished by the processes by which numerous leading professors and scientific workers had gone through postgraduate studies in Leningrad (L. Päi, E. Lepp, N. Vihm, K. Gross, V. Kask, L. Allikmets, A. Truupõld, Ü. Hussar, L. Uusküla and others) or Moscow (A. Lepp, E. Kõo, K. Ester, R. Talvik, U. Reino, L. Tamm, T. Karu, A. Kallikorm, A.-V. Mikelsaar and others). Starting from the end of the 1960s several medical doctors had had a possibility to have scientific preparation abroad, i.e. in Finland (H. Sillastu, U. Reino, A. Peetsalu, Ü. Hussar, R. Uibo, L. Rägo etc), Sweden (J. Maaros, A.-E. Kaasik, R.-A. Kiiwet), Denmark (U. Tarve), Austria (E. Kõo, A.-V. Mikelsaar, T. Kauba), Great Britain (A. Kallikorm), Japan (M. Maimets, T. Asser), USA (L. Allikmets, R. Zupping, A. Tikk, A. Piirsoo, A.-E. Kaasik and others), which without any doubt gave its effects on the developments in scientific methodology and general mentality already before the re-establishment of the independence.

For a long period there was a general practice in the USSR to supply with needed scientific equipment only scientific institutes outside the universities. This of course was clearly felt at the only medical faculty of Estonia. A well based step in revitalising the scientific process was the founding in 1979 of the Institute of General and Molecular Pathology. The adjoining of the departments of internal diseases and surgery in 1987/1988 could later (in 1991) serve as a precondition for building up the structure of university clinics.

Despite to the typical for the era problems — insufficient quality in planning and building — the material basis of the faculty developed notoriously. During the years 1971–1976 the Maarjamõisa Hospital (Puusepa 8) was built. The D wing of the building (prof. A. Linkberg auditorium) was finished in 1982. At the same year the Children's Hospital (Lunini 6) was finished. In 1988 the new Psychiatric Hospital (Raja 31) became ready. In the 1980s the planning and building of the Maarjamõisa

Outpatients' Clinic was started — it was finished only in the year 1994. On the other hand it was not possible to start the Biomedicum — neither of the two projects was run into life. Only now the facility is under construction.

Although the mentioned buildings were constructed by the formal auspices of the Ministry of Health, the role of the faculty in planning them can not be underestimated. All the projects felt strong support by the university authorities. Without the latter there would also have been impossible to obtain foreign currency for buying valuable scientific instrumentaria (X-ray apparatus for blood vessel studies by *Siemens*, X-ray computer tomograph by *Johnson & Johnson* etc). In these times such equipment was the privilege of the central medical institutes, the clinics of higher education facilities lacked them completely.

Not wishing to overestimate the Soviet administrative system, one has yet to admit that the faculty had an important role in the solving of health and medical issues of the ESSR. The dean of the Medical Faculty was a member of the then board of the Ministry of Health having direct influence upon the activities of this organisation.

SCIENTIFIC WORK AT THE DEPARTMENT OF HISTORY OF THE UNIVERSITY OF TARTU IN 1973–1988

Sulev Vahtre

During the Soviet era it was only the marxist tractation in the history writing and -teaching which could be evaluated. This obligation was nevertheless rather flexibly understood. Especially if we take into accordance the then situation the level of scientific research at the History Department was rather high. Despite of numerous hindrances there was kept constant contact and same level with similar facilities abroad. The History Department which was by the occupation authorities meant to serve as an ideological hothouse and centre of Soviet ideology-spreading, in fact occurred to be rather opposite to it. The critical mentality spreading from the department played an important and essential role in the re-establishment of Estonian independence, the graduates from the department often staying in key roles.

Administratively the department was divided into two: the Departments of Soviet and General History. Among the main research topics predominated studies aiming towards the (earlier) Estonian history. Accents were on agrarian history, history of economics, historical demography, history of the

University of Tartu and Estonian schools. Despite the small number of staff and high pressure given by lecturing the department could also contribute in archaeological, ethnographical and art-history studies. Less developed was political history. The aspects discussed in general history were mainly related to the Scandinavian links and Finland.

Among the published materials there were a two-volume textbook of Estonian history for the universities, a three volume *History of Tartu University*. Most of the then history textbooks for schools were written by the staff of the department. An international periodical issued at the department was the *Scandinavian Collection*.

The scientific work at the department was run in cooperation with the Academy of Sciences of Estonia. Staff from the latter was involved in lecturing. Rather tight scientific cooperation took place with academic institutions from Moscow, Leningrad, Riga, Vilnius etc. For a period there existed very fruitful joint conferences together with historians from the then German Democratic Republic. Very much use was of links with the Centre of Baltic Studies at the University of Stockholm. In general the international relations yet remained weak.

Political pressure to the department became stronger in the end of the Soviet period. By then it was yet any more not possible to create notorious harm. The History Department could survive its positive experience in running scientific work. It was a good starting position for rearranging and restarting the history studies at the department when Estonian Republic was re-established.

THE DEPARTMENT OF PHILOLOGY DURING THE YEARS 1970–1980

Eduard Vääri

By the 1970s linguistics as a scientific discourse at the university had overlived its crisis. It was again possible to study English and German philology, and in every second year also French philologists were accepted. The unsuitable term "Germano-Romanic philology" was taken into use. After the division of the History-Linguistic Faculty the second half of it turned into a Faculty of Philology. It was the way how things were handled in other Soviet universities and the dean wanted the same.

In the linguistic policies of the discussed here period there emerged an obligation to take into accordance Russian examples. The number of only Russian speaking faculty member grew. Several of them keep their posts up

to the present day without having learnt Estonian. The head of the department of Russian language was brought to the university from Tallinn. Mihhail Shelyakin started to clean the faculty from the ideologically unwished personnel. He organised obligatory instructionboards where the importance of Russian language was discussed, and the need for educating the apolitical staff members stressed. Shelyakin was supported by Antidea Metsa. But there were also solidarical to Estonians staff members at the department avoiding the campaigns run by Shelyakin. Names like Savvati Smirnov, Juri Lotman, Zara Mints, Valeri Bezzubov, Vera Mürkhein etc can be mentioned. During the "cleaning" of the departmnet V. Mürkehein was quitted and her research theme studying of the relations between Russain–Estonian dialects was left unfinished.

The language politics of the 1970s saw the turning of administrative work into Russian and the obligation of using Russian if even a single one of the collective could speak but Russian. In the latter aspect the willing Estonians themselves showed up activeness. From the year 1976 on the thesis' defences became Russian and the text of the submitted work had to be in Russian.

Despite the pressure the Estonian departments continued the work in Estonian. The different administrative prescriptions were fulfilled just formally. Most of the academic staff run its teaching and scientific work with high conciousness achieving good results and high scientific degrees.

THE FACULTY OF LAW AT THE UNIVERSITY OF TARTU IN 1970–1988

Peeter Järvelaid

The period under discussion is viewed both through the analysis of source materials and through personal memoirs (the latter starting from the year 1976).

In 1988, due to political changes in the society, it became evident that a period in the history of the university had ended. Rector Koop could be viewed as a great builder, his attempts to develop the university mentally remained, as for the context of his times, less fruitful. The undersigned tries to study general trends in the academic life of the Faculty of Law during the discussed period. The latter scientifically very interesting as laying foundations for the mechanisms of the political changes, taking place in 1988–1991.

It is evident that during the discussed period the role of the Communist Party and official Soviet ideology did not influence the faculty not so much

outside, but most of the developments within the faculty could be run already from the inside of it.

The breaking points concerning the leadership of the Faculty are well bordered and defined. The changes in 1970s can be viewed as a shift of generations — the leading ideological jobs in the faculty going into the hands of Docents — a younger generation when compared to the professorship. Yet the coming changes in 1980s were too much even for the relatively younger decision-makers and were met by strong self-censorship and cautiousness.

As a generalisation one may stress the closeness of the Faculty of Law at the University of Tartu when scientific contacts and developments are viewed. In his way the faculty continued the "traditions" of the pre-war era, when the lawyers were often seen to handle preferably the separate court cases rather than to develop general juridical theories.

THE DEPARTMENT OF CHEMISTRY AT THE UNIVERSITY OF TARTU IN 1970–1988

Tullio Ilomets, Vello Past

The years 1960–1970 in the history of the Chemistry Department mean a period of development in all main fields of studies and research. The rapid development in scientific studies and theories, the growth of scientific staff and the rise of their qualification brought evident the lackings in the technical equipment of the department. The rector in 1970–1988, Arnold Koop, viewed his main goal the construction of new university facilities. Although a new chemistry building was not built, a lot of relief was achieved when the whole available building was finally got into the hands of the chemists. In this connection the renovation of the laboratories was inevitable — much of the work was done by the chemists themselves. Although some new technical devices and apparatuses were obtained, the general situation can be explained as a constant lagging behind of the needs of the time. A problem was also in the hindrances in building up cooperation and just changing ideas and literature with similar facilities abroad. By the 1980s the Chemistry Department was keeping the level obtained earlier, but greater progress was available only in some newer fields of chemical sciences — biochemistry, computer-, environmental-, restauration chemistry, chemistry of natural compounds.

THE PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES AT THE UNIVERSITY OF TARTU DURING 1970–1980

Ülo Lumiste

The existing independently from the year 1961 Faculty of Physics and Mathematics was divided in 1967 into the Faculty of Mathematics and the Faculty of Physics and Chemistry. The deans of the new formations were accordingly E. Jürimäe (1967–1974), Ü. Lumiste (1974–1980) and A. Mitt (1967–1969), J. Lembra (1969–1975), V. Past (1975–1988).

In 1972 the Faculty of Mathematics was moved to the building Vanemuise str 46. A new building erected in 1971 at Liivi str 2 became the new seat of the Computation Centre.

The scientific leader of the Faculty of Mathematics was until to his sudden death in 1975 prof. G. Kangro. During the years 1972–1980 8 candidate's theses were defended under his direction on the theory of rows. In computation mathematics (head of the department from 1971 prof. Gennadi Vainikko) were also prepared 8 works for a candidate's degree. Prof. Ülo Lumiste was in the head of the Department of Differential Geometry from where 6 candidates graduated.

In the field of theoretical mechanics prof. Ü. Lepik developed the theories of optimising nonelastic constructions.

The studies in algebra were directed by docent M. Kilp. Into the direction of mathematical planning the work was continued by docents Ü. Kaasik and L. Kivistik, into the direction of mathematical statistics by doc. E.-M. Tiit. The didactics of mathematics under the guidance of doc. A. Printits aimed to work out possibilities for introducing new topics into the school program.

In 1977 the Physics Department of the Faculty of Physics and Chemistry moved into a new building (Tähe str 4). The dean of the faculty became seated there. A separate building (Narva 2) was granted for the research laboratory of aeroionisation and electroaerosols. In 1975 the laboratory was reorganised to adjoin also electrometrics.

The Department of Experimental Physics held the leading position in 1967–1987, headed by Prof. K.-S. Rebane. This department included the research laboratories of electroluminescence and semiconductors. In 1976 a university department of solid state physics was erected attached to the Institute of Physics of the Academy of Sciences. It was headed by academician K. Rebane. Later on it became the basic department of the institute.

Very successful was the Department of Theoretical Physics headed during the years 1960–1981 by Prof. P. Kard, a renown specialist in the field of multi layer optical covers.

Doc. K. Kudu was the head of the Department of General Physics. Later on he was the scientific director of the research laboratory of aeroionisation and electroaerosols.

A SUBJECTIVE DISCOURSE INTO THE MEMORIES RELATED TO RECTOR ARNOLD KOOP

Hans Trass

The first contact between the undersigned and the then Rector Arnold Koop took place in the year 1970. Rector Koop occurred to be a person of open character enabling numerous “uncensored” discussions on the topics of culture and especially politics.

The rather sincere attitudes of the undersigned towards several sensitive in the Soviet era issues made Koop angry but no negative steps in the coming future were taken. The private talks were viewed not to be a public issue by A. Koop.

When *Perestroika* started Rector Koop tried to adapt with it. He yet hoped as most of the Soviet *nomenklatura* that the processes in the society can be held under the ideological control and supervision. The method he used was critics. In running it he can often be viewed as being not objective.

Rector Koop left an impression to have been spontaneously intelligent, possessing notorious organisational skills and being resolute in his social activities — a product of his times and education. Relevantly it was sometimes difficult for him to accept the new trends in the society, even if he tried to understand them.

His attitude towards the so called War of Phosphites remains unclear. There are just some hints that he could have been on the side of the environmentalists.

On the issue of the place of the Academy of Sciences in the scientific landscape Rector Koop was thinking in a right direction — the academy must be fused with the universities.

A thorough study of Rector Koop’s personality and his role in the history is in a great need to be run.

ABOUT THE TEACHING OF SUPPLEMENTARY COURSES AT THE UNIVERSITY OF TARTU IN 1962–1990

Siina Lepik

The developments in Estonian higher education by the 1960s had reached a stage when it became possible to make rearrangements into the up to then not arguable all-Soviet curricula. The planned changes aimed to give the graduates more broad educational and professional preparation.

To avoid numerous formal hindrances in adding extra specialities into the curriculae of different departments a special Department of Public Professions was formed. It was meant to work on public basis and was founded in December 1962. The first acceptance into the department brought along more than 300 students.

By the example of Tartu similar departments were established at numerous Estonian and Soviet higher educational facilities.

The research gives an overview of the activities and constitution of the department. The courses lasted for average two years. There was a possibility to choose from 20 specialities. To mention some: the instructor of environment protection or home management, the propagandist, the leader of different hobby-clubs etc.

After the first two years of its existence 350 students graduated from the courses.

In the seventies the up to then rather free development of the department became a subject of more tight control and supervision of the Soviet authorities.

During its existence 7108 certificates on the graduation from the particular department were issued. The last courses were run in the year 1990.

THE LABORATORY OF SOCIOLOGY IN THE YEARS 1966–1975

Ülo Vooglaid

During the Hruschschow “Meltdown” a possibility emerged for studying the society in a way the results would not be any more the wishful thinking of the leaders. In Tartu the initial impact came from the local newspaper *Edasi*, being

the first to attempt running sociological inquiries among its readers. This step was very brave for the then political and ideological situation. To defend the new initiative basic sociologic knowledge was needed. Luckily enough the people involved were enough clever to keep the everyday political arguments apart from scientific research.

To characterise the times: the undersigned had to start postgraduate studies in social psychology — sociology was not viewed an accepted enough science.

Of course the so-called “Tartu Spirit” had its liberating influence on the activities of the dedicated. The meetings of the existing Sociology Club were very actively taken part, the activities growing to a level when it became a need to open something more basic — a Cabinet of Sociology was seen as a solution. In 1966 the latter was opened. The only full-time employed staff member was the head of the cabinet — the other personnel was funded by the projects fulfilled by the cabinet.

These projects included studies into:

- mass communication;
- labour environment;
- everyday life and home.

The research teams constituted of 2–3 people and the studies took 7–9 months in average — this was much more effective than the general practice of the time.

Among the results gained by the sociological studies one can mention the better understanding of the Estonian society, its structure and dynamics, but also the controversies in it.

The laboratory was pioneering in the introduction of several theoretical aspects of scholarship.

The learnt lessons:

- Even in very poor conditions a fruitful scientific research could be run;
- The envy of colleagues can be a bigger hindrance for scholarship than whatever ideological limitations;
- In the conditions of maximal possibilities for choice young people are capable to overcome all the expectations;
- The closing of the laboratory did not finish with the problems in the society. In a country lacking democracy sociological studies are without meaning and practically impossible.

THE HISTORY CLUB IN THE 1980s

Tõnis Lukas

The History Club of the Students' Scientific Society of the Tartu (State) University was founded on March 25th 1946. In this way it has already for more than 50 years participated in Estonian historywriting. From this period the 1980s can be brought out as perhaps the most brightest. Two reasons for that: 1) By this time all the classical working methods of the club had been formed — presentations, conferences, excursions but also some less formal activities as ski- and boat trips; 2) In the 1980s the situation was already influenced by the more liberal atmosphere, valued very much by the students, and related to the pre-Perestroika changes in the society.

Although the working methods of the club remained rather unchanged, the role of the club in the work of the History Department could change as could change the social activity of the participating students.

The strength of the club was based on a tendency by which the leaders of the club were also the leading students of the department. By the fact that the mental leaders were also the academically more advanced students the club differed greatly from the Young Communist League where the active participants were career oriented but often lacked highly valued academic credits.

Characteristic traits of the History Club in the 1980s:

- The factual and formal leaders were same;
- The involved academic staff was popular among the students;
- The organised events were popular;
- In its initial stage the club served as a legal branch of the persecuted by the authorities student organisation *Noor Tartu*;
- The organisational aspect in the work if the club was enough voluminous to give the leaders of it a lot of experience. Most of the active members of the club have had a possibility to use it later on while working at important posts.
- According to the general idea the spies and informers remained out from the activities of the club. This added trust to the activities run. Especially evident it was at the excursions during which also the problems of Estonian late history were touched as freely as it could be done at present times. Perhaps the accent was just more romantic. The feeling of security within the club created a situation that even the repressions hitting the History Department could not frighten students away from the club.
- For some special mental attitude/spirituality the leaders of the club remained relatively uniform and were not scattered by inner quarrels.

THE NATURE PROTECTION SOCIETY OF TARTU STUDENTS — THE OLDEST OF ITS KIND IN THE WORLD

Jaan Eilart

The Intergovernmental World Congress of Nature Protection (1977) stated in its final document ("*Education relative a l'environnement*" — page 31) the Nature Protection Society of the students of Tartu State University and the Estonian Agricultural Academy to be the oldest of its kind. The same had been stressed in the journal *Soviet Life* (1971, no. 9) but also at a very important meeting in Canada (University of London) in 1972.

By this time the organisation (founded on March 13th 1958) with a modest name had joined already more than 2000 students as its members from the both mentioned universities in Tartu. The yearly number of participants constituted of about 200 representatives from all faculties. By now the alumni organisation of the society is more than 4000 people.

This short summary can not handle all the scientific activities of the society. When looking back it yet becomes evident that the main reason for activating the people was not only the wish to preserve Estonian nature, but also a wish to acknowledge Estonia in general better.

1. The society has issued 6 collections of scientific publications where the more basic aspects of the society's work can be seen.

2. The alumni of the society is working in different fields — thanks to the alumni the Estonian Society of Nature Protection was founded.

3. The society's favour is the including of landscape protection into the nature protection program, the latter being a totally new discipline in the USSR.

4. The society was involved in introducing new basic approaches on a rather broad aspect (the founding of the Lahemaa National Park in 1961).

5. The society could create in the then technicist milieu a totally new approach (also in the form of expeditions). All this was based on the endeavourness of Jüri Jagomägi, Miia Karp, Tõnis Täär, Maire Üksvärav, Ülo Mander and other.

6. Initially the aim was practical work — Toomas Frey dug open the caves of Aruküla, several generations of the society members created the park of Väike Illimar, the chairperson of the society — chemist Miia Vaga — kept in order the household of Anna Haava in Pala. There are forests planted by the society members at the Omedu river on the dunes of Peipsi, at the quarries of Kobratu etc.

7. The members of the society were able to preserve the ethics of past times during the difficult to Estonia times. Candles were lighted every New

Year's Eve at the Raadi cemetery. KGB was often tracking, yet the prominent friends of the society (Fr. Tuglas, H. Kruus, V. Panso, A. Sang, O. Kangilaski etc) gave strength of spirit at the same time keeping the society away from dissident marginalities.

THE CLUB OF INTERNATIONAL RELATIONS AT THE UNIVERSITY OF TARTU

Kaido Jaanson

1. The precondition for the emergence of the Club of International Relations at the University of Tartu was the Hruschtschov-time meltdown. Its paragons — at least formally — were similar clubs in the USA. The club became the means of communication for the students interested in international affairs and politics.

2. There were good and bad times in the history of the club. Usually 10-20 students participated actively. As the club remained apart from the system of political education run by the Young Communist League, it could remain relatively free from the prescriptions and control.

3. During the 30 years the club had a number of participants whose capability in their chosen fields has been confirmed by their later careers.

4. As for several reasons the work of the club has been badly documented (the few existing has been destroyed), it would be rather difficult to write the history of the club. One can perhaps reach the level of memory-writing, or to put in another way — the history of the club can be based on these same memories.

5. During the period of re-establishing the old student organisations, the club with some difficulties found its place among those and remains now at least in something like a letargic sleep.

THE CLUB OF YOUNG HISTORIANS 1979–1982

Tiit Rosenberg

In the end of the 1970s there emerged a young generation of historians who had graduated in the beginning of the decade and were approaching their first

thesis or monography by the end of it. Despite the constantly growing ideological pressure the aim of these people was to get away from the shielding walls of scientific institutions and organise a means of changing information and communication between different institutions, facilities and specialities. There was a wish to bring along changes.

The initial influx for the emergence of the club was in Tartu where there was the Students' Scientific Society and four museums of the town, gathering enough active alumni members of the named society. In autumn 1978 a science day of young museum workers was held in Taevaskoja. It was organised by Tanel Linnus from the Museum of Ethnography. At this event an idea was sentenced out to organise the more active graduates working at different scientific institutions to discuss the scientific work itself and the problems of the first years at job. The need to have students and university staff among the auditorium was also stressed. The latter was viewed important for keeping ties between different generations.

On November 16th–17th 1979, the second meeting of young research workers was arranged at the same Taevaskoja. 35 young historians had gathered, but also colleagues from older generations — Juhan Kahk, Herbert Ligi and Sulev Vahtre, to mention some. During the two days 10 presentations were given. An active discussion on the situation of historywriting took place. There were attempts to put forward some plans for the future. A decision was made to make such gatherings more active, a number of events was planned and tasks were spread.

On March 14th 1980, the I Alumni Colloquim of the Students' Scientific Society (organised by T. Rosenberg) was held. During this occasion the Club of Young Historians was formally founded and its leading organ elected (J. Kivimäe as the chairperson, T. Linnus, T. Tamla, J. Tamm, T. Rosenberg and others as members). To obtain the needed in the political context legacy the club was registered as The Young Communist League's Soviet of Young Specialists and Scientists history section. Yet the club kept direct connections the with the university and the Students' Scientific Society.

The club was active for several years. During September 12th–15th 1980, the members of the club working at the Institute of History of the Academy of Sciences organised an autumn school for historians at the Viitna Motel. In Tartu there were organised alumni colloquiums (March 27th–28th, 1981; April 9th, 1982) drawing a lot of attention towards themselves.

The administrative pressure on the History Department and the increase of ideological surveillance on the university obliged also the club to reduce its activities and remain waiting better times.

STUDENT MOVEMENT AT THE UNIVERSITY OF TARTU IN THE TURN OF 1970s–1980s

Mart Laar

By the end of the 1970s the Estonian society had approached a limit where the Communist Party had lost its authority both as a “leading power of the society” but also as a possible means for running activities aiming for the improvement of (Estonian) society.

Cynicism and inactivity became characteristic for the educated part of the nation. The situation was poetically called “indolence”. The generation stepping into life during the discussed period was viewed by the older ones, already losing their faith, as a generation to be without mental interests — a so called “disco-jeans-generation”. Such attitude occurred to be wrong. The generation under discussion was not (any more) afraid of the Soviet system, it was also ready to use the possibilities created by the weakness of Soviet system. Of course such attitude made the generation cynical but not about everything. In many aspects the youth was open and flexible, also what concerns Estonian patriotism.

A strong influence on the discussed generation came through the then academic spirit of Tartu, keeping alive the remnants of the lost ideals and memories. In Tartu also open dissident movement was more evident. There was also much more “prohibited” literature available than in other centres of Estonia.

A strong marker to characterise this generation is the national thinking. Even Estonian Communists viewed themselves to be better than the Russian ones ...

The characteristic to the generation ironic attitude was in many cases related to just plain mocking of the available system and authorities. Yet activities aiming towards the defence of the student’s interests etc were to come soon. As the emergence of the first informal student organisations — i.e. the existing during 1979–1983 *Noor Tartu* [Young Tartu].

The spirit of resistance raising its head during these years among student generations was a strong support for the political changes emerging in the end of 1980s and leading finally to the re-establishment of Estonian independence.

THE PRIME OF STUDENT ORIENTALISTICS 1971–1983

Tarmo Kulmar

The presentataion is based on the source material mainly from the then Students' Scientific Society preserved at the Orientalistics Centre of Tartu University.

Due to the work of Pent Nurmekund (1906–1996) — the founder of the Cabinet of Orientalistics — and Linnart Mäll, the popularity of orientalistcs grew rapidly in the beginning of the 1970s among the students of Tartu University. In April 1971 13 students of the History-Philology Faculty of the Tartu State University founded the Section of Orientalistics within the then Students' History Club. It worked till 1977. During five years 51 events took place, mainly scientific presentations (altogether 110) which were attended by 1135 people. The most active was the period from 1971 to 1973. After that there was a decline, one of the reasons being the attention KGB payed towards the then leader of the section Linnart Mäll, also paralleled by a pressure everywhere in the USSR on buddists and buddistics. Despite the drop in the visitor numbers the level of the students' presentations and scientific work remained high. It can be seen from the success at different forums of student science in Moscow, Tartu etc, but also by the very big interest of the audience towards open presentations.

The successor of the section was the independent Orientalistics Club of The Students' Scientific Society of the Tartu State University. It was founded in September 1977 by the alumni of the earlier organisation and students studying oriental languages. Members of the club were students from all the faculties of the university. In 1978 the "suspicious" interest of students to the particular matter draw the attention of the university leadership as a result of which the club was submitted to the Department of General History. It must be said that thanks to a lot of understanding from the latter side, the club remained independent in its activities.

Starting from the year 1978 the club organised alumni colloquiums. In the peak of its activities during 1980–1983 the participance at Tartu conferences was viewed as a matter of honour by the students of other universities of the USSR.

The optimal number of student members was viewed to be around 30–40, yet in the fall term of 1981 there were even 123 student members. During the five first years of its existance the club had altogether 181 events, half of which in 5 special sections. From the topics of study the dominating ones were indology, tibetology, cultural relations between East and West, Eastern psychology and sinology. The selection of research topics was of course strongly influenced by the translations into Estonian of several classical

oriental texts by Linnart Mäll. In 1980s the orientalists of Tartu had also an argumentation with the then spreading pseudo-orientalistics. In the year 1983 the authorities activated their attacks against Estonian humanitarian and scientific groups. In such situation the club had to reorganise itself, to become less prominent and start waiting under a different name better times. Without guess it had been the most popular club among the students of the then Tartu State University. This could be also the reason why the authorities had focused on it.

The importance of the student orientalistics in the context of the discussed period can be viewed as following: 1) Students had a possibility to get educated in the field where the influence of Soviet ideology was weak, but which was also not represented in the formal educational system of Estonia; 2) For academic circles it was a greeted possibility to participate in the work of a group in which free thinking was taken as normal and which could rather successfully avoid the ideological control and even supervision; 3) Students while in contacts with socially critical alumni and supporters obtained besides scientific knowledge also attitudes and experiences not available by the curriculae of the then formal facilities.

THE CLUB BIT

Siina Lepik

The 1960s brought the young scientists of Estonia an acknowledgement that something can be done to finish the by then dominating lack of information. The so called "meltdown" had given an idea about the possibility to start club-work. Very soon it became evident that the political atmosphere enabled trust-based connections in a narrower circle.

By Ülo Vooglaid and the circle of people around him it was often discussed the need to organise a club where scientists from different fields could run discussions and exchange ideas. Such an organisation was founded on December 12th 1965 in Tartu and it was named the Club BIT. The programmic documents of the club guaranteed a democratic basis for the new institution.

The first president of the club was elected a physicist Aare Purga, the chronicle — Asser Murutar. Later presidents: Ülo Vooglaid, Meeme Karolin, Lehte Hainsalu, Siina Lepik and others.

To become a member of the club one had to be supported by the founder members (later by all members). The newcomer had to give an inaugural presentation and to answer 3 questions: Why does he/she want to join the

club? Which problems wants he/she to solve while belonging to the club? Which solutions he/she can suggest to the other members of the club for their work?

The presentations given at the club were met with thorough discussions. Step by step an atmosphere was created when people became enough trusting and thus the movement towards scientific truth possible. Especially good effect this must have had on the development of young scientists.

Later on researchers who had visited other countries, but also people from other institutions of the Soviet Union/world were invited to give presentations. But also writers, art historians and linguists were among the invited.

Step by step the club-members became close friends. Mostly the members were young scientists from Tartu State University, Estonian Agricultural Academy, the Estonian Academy of Sciences' Institutes situated in Tartu but also from Tallinn, Kuressaare, Võru, Valga etc.

To mention some of the club-members: Jaan Einasto, Evald Reitam, Veli Palge, Asser Murutar, Eero Loone, Priit Järve, Madis Välja, Marju Lauristin, Peeter Vihalemm, Toomas Kork, Velli Verev, Heino Kaan, Krista Mits, Kaljo Kaari, Liia Karolin, Hellen ja Laur Karu, Ago Tamm, Toivo Pangsepp, Tiia ja Jaak Kaarma, Kalle Kurg, Anti Liiv, Karl Haav, Olev Luhaveer, Toomas Sutt, Heino Puhvel, Maie Remmel, Rutt Ääremaa, Sirje de Mateo, Tiia Karukäpp, Ain Kallis, Valdar Parve, Jaan Kivimägi, Kaljo Janikson, Pinnar Joandi, Milvi Reinfeld, Jaak Uiho, Ivar Järvekülg, Jüri Tammaru and many others.

The pressure after the year 1968 diminished the activity of the club members. The club started to die out and in the middle of the 1970s it was finally and formally prohibited by the authorities.

THE UNIVERSITY OF TARTU AND "THE LETTER OF THE 40"

Rein Ruutsoo

The presentation tries to answer two questions: what was the role of the University of Tartu in the emergence of the "letter" and how much did the "letter" promote political dialogue at the university.

The "letter" has been viewed as a "bridge" or/and "organisational capital" which in a neostalinistic atmosphere adjoined the periods of political activity of 1960s and 1980s, revitalising the network between people holding the same views and supported the ethno-cultural politically oriented discourse.

The University of Tartu has a bigger importance in the emergence of the “letter” than it could be externally decided (by the number of signed from the university). The emergence of the “letter” was backed by at least two aspects in the late history of Tartu University, also to be analysed in the presentation.

From the viewpoint of the Communist Party’s “repression machine” a question is asked how much Tartu could resist the stiffness of neostalinist irrationality. The discussion of the “letter” at the university being an academic institution with its own party organisation, had its own particularities. At the same time the party-run “court-case” reflects important changes in Estonian/Tartu atmosphere when compared to the turn of 1960s–1970s.

The letter and activities related to it gave a strong implication to the processes which later, during the years of Perestroika, draw strong borderlines between the supporters of democracy and its resisters, thus playing a notorious role in the dividing of the society.

THE SOFT REPRESSIONS AGAINST STUDENTS DURING THE RECTORSHIP OF ARNOLD KOOP

Rünno Vissak

During the twenty years between the Spring of Prague and Perestroika the students at Tartu University were coined into the *inelligentsia* of a Soviet state by the ideologies of brezhnevism and postbrezhnevism. As the Soviet power viewed human rights as privileges — the political system failing to guarantee the citizens anything — the routine of possessing power also included limitations for higher education. Social groups with their own narrower identity were viewed hostile. The students were prepared for the future of the “Soviet staff” being “ideologically ripe”.

The students of Tartu University should — if already not spoiled by home, or by being under somebody’s ideological influence — become aware that everything not prescribed by the authorities must be viewed as inadvisable.

Often there emerged a situation that through the so called self-activity borders were broken. Selfexpression showed that the Communist Party and Trade Unions had too few control over the communication. These cases directed to the student’s weak self censorship or even hinted to their wish to differ from the others. Such trends were often punished. Threatening tactics was used against the leaders — usually it was called a “talk”, but also admonishments by the rectors decree were issued. The aim of the university

leadership was to show, using the explanatory letters of students that the latter have understood their misdeeds and are regretting.

A more serious case was the spreading of unofficial/not permitted literature. The era of literary almanacs had ended by this period, yet KGB very acutely reacted to the case of *Poolpäevaleht*. After the pressing of the editor of this periodical, KGB understood that the dissident circles could arrange contacts with the students, the ideological control on the population in this way weakened. *Poolpäevaleht* was later followed by an almanac *Urikiri*. The amount of anti-Soviet literature grew rapidly in the beginning of 1980s and was spreading rather wide.

The expressions of mentality, which could be not taken as Soviet, made the Department of History a place of concern for the authorities. During the years 1981–1984 the “organs” demanded the exmatriculation of several history-students. After the arrests of the most outstanding dissidents of Tartu in 1983 the control over students was strengthened, to avoid the emergence of new dissidents who besides being openly anti-Communist should also possess the valued highly in Estonian society university education.

The most common attitude among the university leaders, within the rather ineffective Soviet system and rather mild repressions, was to warn the students of the threats which could emerge after drawing to oneself or to the university the attention of the Soviet surveillance apparatus. The question whether the Estonian society, making inevitable in these times compromises, was too submissive, remains untouched within this discussion.

THE ABSTINENCE MOVEMENT AT THE UNIVERSITY OF TARTU DURING THE SOVIET OCCUPATION

Atko Viru

The Soviet cynicism and hypocrisy was very well reflected in the attitudes towards alcohol. From time to time campaigns for raising the alcohol-culture took place, over-consuming of alcohol was denounced. On the other hand the abstinence movement was banned. Drinking in fact was the main vice of everyday life spreading and justified by different Soviet traditions (drinking at working places, obligatory drinking etc.) All this had reflections in the academic life.

At the university there were yet enough people who remained devoted to the abstinence idea, justifying and spreading it. To mention some most prominent: V. Ernits, A. Elango, P. Ariste, E. Karu, E. Käer-Kingisepp, H. Kurm, J. Saarma, H. Kärtner and others. In the beginning of the 1960s

F. Kudu and M. Kask organised an all-university health week where the attention was directed to the sports propaganda and to the explanation about the harmfulness of alcohol. O. Ibius run a thorough research work on the history of abstinence movement in Estonia — this study remains unpublished. The harms of alcohol to human health and the problems related to alcoholism were studied also from the medical aspect (E. Karu, J. Saarma, H. Väre, R. Looga, H. Laane and others). Explanation work was made both oral and printed. In the second half of the 1980s some studies were added in the historical (A. Must, E. Plotnik) and socio-historical aspects (H. Kärtner).

Using his position as a dean, F. Kudu prohibited the students of the Faculty of Physical Education to drink alcohol and smoke. Such case was unique in the whole Soviet Union. The home rules at the Kääriku sports center declared the site alcohol- and tobacco-free. In the end of the 1970s a commission for healthy lifestyle was founded at the university under the guidance of L. Paglandi and H. Kärtner.

There is known a case when as a protest against the much-spread habits prof P. Ariste refused to take a pocal in his hand and greet an important visitor from Moscow. As a youth protest an abstinence union of students emerged under the leadership of a law student J. Ginter in the beginning of the 1980s. This could be viewed as a unique enterprise.

May 7th 1985 in the history of the Soviet Union marked the beginning of the new era in the formal Soviet attitudes — a campaign against alcoholism was launched, making the abstinence societies obligatory. The positive effect of the developments was the support from the state and the re-establishing of the abstinence structures in the society. The negative aspect of the whole issue was the typical to the Soviet era constrainness and hypocrisy.

The university gave its contribution to direct the new organisations into the path once started by the Estonian Abstinence League, among the founders of which where also the founders of Estonian Tartu University P. Põld, J. Köpp etc. The activity of students was also remarkable. The main events in the process were a conference arranged at the university in 1986, dedicated to the abstinence movement, and the celebrating of the 100th anniversary of the Estonian Abstinence League in 1989. A memorial plate was opened on the building once belonging to the Abstinence League. Parallely the Estonian Soviet Abstinence League was reorganised into the Estonian Abstinence League.

THE NEWSPAPER *TRÜ* (*TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL / TARTU STATE UNIVERSITY*) REFLECTING THE CHANGES TAKING PLACE DURING PROF. KOOP'S RECTORSHIP

Ene Puusemp

In April 1970, when stepping from the chair of the minister of higher education to the post of the rector of the University of Tartu, Arnold Koop viewed his main task to be the development of the substantial basis of Tartu University.

From the university newspaper one can get hold to the discussions concerning the construction plans of the university. The most urgent goals were seen to be:

- new dormitories
- new auditoriums
- new library
- new academic buildings.

After the first new dormitory at Narva street was completed, one could state — a new stage in the modernisation of Tartu University had been started.

At the prominent university meetings it was discussed the need of modernising of teaching process. New research laboratories were founded (A. Koop personally headed the laboratory of communist education).

Rector demands more attention also to the university pedagogics;

- To the tendance sphere of the university;
- To the improvement of cooperation between the university leadership and student organisations.

During the reign of rector Koop the highest award of the University of Tartu was founded — the Medal of Tartu State University.

The newspaper stresses: The international relations of the university are constantly fastening. The rector can often be seen at the student events, at the concerts given by student collectives. The moto of his rectorship was put by prof. A. Koop as following: "To teach the teachers, to educate the tutors."

THE ESTONIAN STUDENTS' BUILDING BRIGADES — THE CHILD OF ITS TIMES

Alar Sepp

The presentation is the author's glimpse back to his active participation in the work of the Estonian Students' Building Brigades (ESBB) during the years 1985–1989. The period when Mihhail Gorbatschow was actively campaigning against alcohol, saw the undersigned to run a career from a private member to the commissar of a region.

Already, in the year 1985 it was the honour to win the first price and diploma at the labour competition together with the Pärsti Brigade. The coming working summers took place in various geographical and language-environments: Gagarin — 1986, Pärsti — 1987, Breitenbrunn (Eastern-Germany) — 1988. These days are reminded by newspaper articles and personal awards - the silver and gold medal of the ESBB.

In July 1987 the author of the presentation wrote an article for the newspaper *Noorte Hääl*, with a preposition to modernise the system of the ESBB. The proposal to form a 101-member (to be compared with the *Riigikogu*) ESBB Council was left without reaction. There was also no support for the brigades of the National Heritage Society to be included in the work of ESBB. By these faults the central staff of the ESBB missed the possibility of adjoining younger generations, who already by then had started to re-establish the student organisations of the first independence era. Could here the later surprisingly quick decay of ESBB could be hidden?

Founded in 1964, living-growing-blossoming in 1970s and 1980s, the ESBB and its leadership were not ready for the changes in the society at the end of the 1980s. During decades the ESBB had been a cult object for a generation. The icon-organisation preparing over 30 000 leaders, lost its attractiveness during the emergence of Estonian Republic and was finished in the year 1992.

ABOUT THE ARRANGING RECREATIONAL AND ENTERTAINMENT ACTIVITIES AT THE UNIVERSITY DURING THE YEARS 1970–1988

Heino Variku

The topics of the presentation:

1. The coordinators and organisers.
2. Entertainment- and interest clubs.
3. Festivals, mass activities and traditions
4. Culture- and entertainment activities.

A UNIVERSITY-TOWN WHERE ONE COULD NOT STAY OVERNIGHT

Helena Sepp

“A university-town where one could not stay overnight” — in this way a Finnish specialist in academic history Matti Klinge described the situation at the University of Tartu during the days of “ripe socialism”. It was difficult to organise scientific cooperation with a university which could be visited by foreigners only in daytime, as the stay for the night was prohibited. The citizens from the so-called capitalist countries could not study or work in Tartu. The connections by mail were also hindered as because of its slow traffic and the censorship. According to the official explanation long visits were impossible due to the lacking hotels, yet informed voices were speaking about an important top-secret Soviet military base in the town.

On the other hand it was also difficult for the scholars from Tartu to visit Finland and Finnish universities. An exception was made for the (visiting) lecturers of Estonian language who could stay in Finland for at least a year. Yet, both Estonians and Finns could not choose the lecturers as the appointment was done in Moscow. A number of these people came from Tallinn and in this way Tallinn started to outweigh Tartu in the number of scientific contacts with Finland, these in these times developing only within the framework of Finnish-Soviet scientific cooperation agreement.

Often there took place weird cases — for example people invited to Finland for a scientific discourse had been replaced by the will of Moscow with another person. The involved later heard that he/she had “been ill” and

“could not come”. It can thus be generalised that especially when the international relations are concerned, the University of Tartu did not have before the end of the 1980s much of autonomy as Moscow could always interrupt. The rector A. Koop’s era in the history of Tartu University can be characterised as the era of limited contacts with Finland.

Despite all that the academic ties were tightening. The closest relations must have had Balto-Finnic philologists, having in every 5 years a prominent Finno-Ugric Congress. There were also academic non-scientific contacts — visits of university’s choirs for example.

Before the 350th Anniversary of Tartu University a gossip spread in Finland, that the central powers in Moscow plan to turn the University of Tartu into a Russian language facility. And yet — in 1982 in Helsinki the Tuglas-Society, uniting the friends of Estonian culture in Finland, was founded. So, in the darkness of the deepest Soviet stagnation a new ray of hope emerged.

HOW COULD THE UNIVERSITY OF TARTU ACHIEVE THE CELEBRATING OF ITS 350TH ANNIVERSARY

Helmut Piirimäe

1. During the Soviet occupation the scientific discourse concerning the foundation date of the University of Tartu was an essential part in the fight Estonian academic circles had against the Soviet ideologists and Russifiers for the sake of staying on the basis of historical truth.

2. About the amputated history of Tartu University a presentation has been given by Milvi Hirvalaane in 1993. It is also published. Lembit Raid has run a study about the situation in the university after the 1950 March plenum of the Central Committee of the Estonian Communist Party. Ideological attacks against academic staff and students have been discussed by Eduard Vääri, some others have handled the topic of Soviet repressions. The present presentation aims to study how it became possible to celebrate the 350th Anniversary of Tartu University in the situation of Soviet occupation and totalitarian regime.

3. The foundation year of the university became a political issue due to the Russification and genocide of the national minorities in the Soviet Union. The founding of the university in 1632 during the Swedish reign had become a well known fact among Estonians, especially if we take into account the celebrations in 1932. A Soviet counter-argument was to celebrate in 1952 with an abundant of Soviet monumentality the 150th Anniversary of the

reestablishment of the university in 1802. The monument for Gustav II Adolf had been destroyed already in 1951. The ideological issue concerning the founding date of the university was raised by a biochemist E. Martinson, sent to Tartu University after Estonia had been occupied. The negative attitude towards the Swedish university in Tartu was fixed in the "Histories of the ESSR" edited by Gustav Naan and his companions.

4. The rebuilding of the historical truth was possible during the Hruschtschov era, starting from the year 1957. First it took place on the pages of the *Scandinavian Collection*, issued in Russian (articles by R. Kenkmaa and L. Eringson). As it was impossible to use the word "university", constructions like *Academia Gustaviana* and *Academia Gustavo-Carolina* became abundant. Only in 1974 one could publish a scientific article in the *Proceedings of Tartu University* having this word mentioned: "About the Financies of Tartu University in the XVII Century."

5. Enourmos part in re-establishing the earlier history of Tartu University had the articles published in the newspaper *Tartu Riiklik Ülikool* and popular journals *Nõukogude Kool* (1973) and *Horisont* (a series of articles during 1976–1982). Single articles passed easier the GLAVLIT censors. They were a good preparation for the issuing the three-volume *Tartu University History*, its first part dedicated to the Swedish university in Tartu.

6. In 1973 an exhibition about Tartu University during its Swedish period was arranged (the word "university" was yet not used ...). Preparations for celebrating the 350th Anniversary of the university started in the second half of the 1970s. 1975 marks the birth of the *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi* (ed. K. Siilivask). Rector A. Koop took actively part in the preparations for the anniversary. The three volume *History of Tartu University* edited by Karl Siilivask was rather liberal to its time, although in many times KGB found it necessary to intervene.

7. A lot in the studies of the Swedish university in Tartu was backed by the research trip of the author of the presentation to Swedish archives in December 1979 – January 1980. The support was from the Swedish Institute and Baltic Institute. The trip enabled also to have a copy of the foundation document of Tartu University. On this basis a permission from Moscow was given to celebrate the 350th anniversary of the University of Tartu.

8. The celebration itself took place in Tartu in a most prominent Soviet fashion. But it was also a big international event. Part of the celebrations was a public ceremony at the aula of Uppsala University on November 7th 1982.

THE REARRANGEMENTS AROUND THE MAIN BUILDING OF THE UNIVERSITY IN 1982

Erich Kukk

For the 350th Anniversary of the University of Tartu it was planned to rearrange the trimming around the university main building.

There were two different goals: 1) To reconstruct the lawns and parks around the main building, incl. the so-called King's Square; 2) To reconstruct the inner yard of the main building.

The first task involved mainly the arranging and sowing new lawn and bordering it. The reconstruction of the King's Square included new pathways, taking down most of the trees and the shrubbery and erecting a stone wall suitable also for sitting. The inner yard was seen to have had the most vast changes — it was planned to be covered with concrete pathways and cobblestone pavement. The working force should have been about 25 students from Novosibirsk.

Due to the lack of time and materials there were to be taken some changes into the plans. The whole process did have also some cases with a humoric accent.

Finally one could state that in general the works were finished. Important for the present times serves the fact that the foundation of the monument for the Swedish King Gustav II Adolf, taken down by the Soviets already in 1951, was kept intact. Later on, when Estonia became independent the same foundation could be used again in its initial purpose.

ARNOLD KOOP — WHO WAS HE?

Hillar Palamets

For the University of Tartu Arnold Koop represents a rector appointed to the post on May 1st 1970 from heading the Ministry of Higher and Professional Education of the ESSR. He remained a rector up to his death on April 21th 1988 — i.e. for 18 long years.

As a rector prof. Koop had also a task to fulfill the place of the university's curator — to represent the university before the Soviet authorities. This suited well prof. Koop, as he was almost for the whole period of his rectorship a deputate in the Soviet Supreme Soviet, heading there the budgetary and (later) educational commissions. Such position

enabled him to arrange for the university a lot of benefits, in an other case impossible. Sharing the preferences of Feodor Klement, A. Koop strengthened the scientific basis of the university, enabling thus the latter to become one of the leading universities in the Soviet Union. This in its turn opened new perspectives for the university's development.

A lot of attention was paid to the building up of the public image of the university. Rector Koop was good in using for this purpose the university anniversaries — the 175th anniversary of the re-establishing of the university to Tartu (1977) and as a more prominent event the 350th anniversary of the University of Tartu in the year 1982. These events were accompanied by broad public campaigns, erection of new buildings and manyfolded strengthening of the material basis of the university.

Arnold Koop was a rather impulsive person, standing restless for the further development of the university in Tartu as a Soviet university. This in its turn could bring along misunderstandings in relations with students and the academic staff.